

MASTEROPPGAVE

Samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring?

En kvalitativ studie av hvordan domfelte og ansatte i friomsorgen beskriver prosessen rundt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring.

Eva Marie Toreld

Dato: 12. mai 2016

Masterstudium i psykososialt arbeid - helse- og sosialfaglig yrkespraksis

Avdeling for helse- og sosialfag

SAMMENDRAG

Program mot ruspåvirket kjøring kan være et alternativ for personer som ellers ville bli dømt til ubetinget fengselsstraff for å ha kjørt under påvirkning av legale eller illegale rusmidler. Mellom 500 og 650 personer gjennomfører årlig denne straffereaksjonen i Norge.

Straffereaksjonen forutsetter et samtykke fra den siktede eller tiltalte før idømmelse. Denne studien setter hovedsakelig søkelyset på prosessen rundt å gi sitt samtykke. Ruspåvirket kjøring og samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring handler om noe mer enn selve lovbruddet og personen som kjørte. Det er mange forskjellige personer som på ulike måter kan være involvert i prosessen f. eks. politiet, dommer, familie, venner, arbeidsgiver, og det er mange tanker, følelser og handlinger som kan innvirke på beslutningen om å gi sitt samtykke eller ikke.

Kriminalomsorgens friomsorgskontorer gjennomfører personundersøkelser før idømmelse, og er ansvarlige for gjennomføringen av Program mot ruspåvirket kjøring etter at en person er dømt.

Samtykket skal være informert og før samtykket gis skal den siktede eller tiltalte ha fått utførlig informasjon om: programmet, hva samtykket innebærer, følger av eventuelle brudd på krav og vilkår som er satt, og konsekvensene av at siktede eller domfelte trekker tilbake sitt samtykke.

Studiens problemstilling er:

Hvordan beskriver personer som er dømt til Program mot ruspåvirket kjøring og ansatte i friomsorgen prosessen rundt samtykke til denne straffereaksjonen?

For å belyse problemstillingen er det foretatt semistrukturerte intervjuer med syv domfelte som gjennomfører Program mot ruspåvirket kjøring på intervjutidspunktet. I tillegg er det gjennomført fire intervjuer med ansatte i friomsorgen som har ansvar for å følge opp denne straffereaksjonen.

Hovedhensikten med studien er å få økt kunnskap om og innsikt i prosessen som fører frem til samtykket. Informantenes utsagn ses også i sammenheng med lovgivers og kriminalomsorgens beskrivelser av hva som er intensjonene bak, og hensikten med samtykket og straffereaksjonen. Prosessen rundt samtykket handler om overveielser, begrunnelser og motivasjon bak å skrive under på samtykket.

Studien har et kvalitativ design, og har sin vitenskapsteoretiske forankring i hermeneutisk tilnærming. Studiens teoretiske del gir bl.a. et lite historisk tilbakeblikk på Program mot ruspåvirket kjøring. Informert samtykke er et viktig begrep i denne sammenhengen og den teoretiske delen gir en kort beskrivelse av samtykke i historisk perspektiv, i kriminalomsorgen og i denne straffereaksjonen. Det er videre gjort rede for teoretiske perspektiver som vurderes som hensiktsmessige i fortolkning, analyse og diskusjon av intervjumaterialet.

Studien viser at de domfelte informantene er klar over *at* de har gitt sitt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring, men *hva* dette samtykket konkret innebærer er det mer usikkerhet rundt. Samtykkeerklæringen fremstår som noe som man må skrive under på for å få muligheten til å gjennomføre straffereaksjonen. De ansatte er opptatt av at personen som gir sitt samtykke vet hva han eller hun samtykker til, og beskriver nøye hva de gjør for å sikre at vedkommende får tilstrekkelig informasjon om hva et slikt samtykke innebærer.

Av studiens resultater fremgår det at det er mange ulike faktorer som har betydning for at en person gir sitt samtykke. Resultatene viser at å unngå fengsel er et viktig argument for å gi sitt samtykke på samtykketidspunktet. Begrunnelsene for ønsket om å unngå fengsel er sammensatt, og handler bl.a. om bildet av straff og fengsel, tidligere erfaringer, relasjonen til andre og synet på hvem man selv «er».

Resultatene i studien tyder på en del utfordringer knyttet til kravet om informert samtykke i forbindelse med denne straffereaksjonen. En slik utfordring er hvordan man kan sikre at den siktede eller tiltalte har fått nødvendig og tilstrekkelig informasjon, og at vedkommende har forstått denne informasjonen før samtykket blir gitt.

ABSTRACT

Driving under Influence (DUI) Prevention Program may be an option for people who otherwise would be sentenced to unconditional imprisonment for driving under the influence of legal or illegal drugs. Between 500 and 650 people annually carries out this penal sanction in Norway.

This criminal sanction requires the consent of the accused or the defendant before imposition. This study puts the emphasis mainly on the process around the accused when giving their consent. Driving while intoxicated and consent to the DUI Prevention Program is more than just about the actual offense and the person who drove. There are a lot of different people who in various ways may be involved in the process, for example police, judge, family, friends and employees. There are many thoughts, feelings and actions that may influence whether or not to give their consent.

The Correctional Probation Offices conducts pre-sentence reports before imposition, and are responsible for the implementation of the DUI Prevention Program after conviction.

The accused must be informed, and prior to be given the consent, the accused or the defendant have to receive elaborated information about the program. This includes; what the consent means, the implications of violations of the terms and conditions set, and the consequences if the accused or the convicted withdraws his or her consent.

The focus of this study is:

How do the DUI convicts and the employees of the Probation services describe the process of consent to this sanction?

In order to focus on this issue, semi-structured interviews with seven convicted people, who all are conducting DUI Prevention Program at the time of the interview is conducted. In addition, it is conducted four interviews with employees of the Probation services responsible for following up this penal sanction.

The main purpose of this study is to increase the knowledge of and insight into the process leading to the consent. The informants' statements are also seen in the context of the legislator and Norwegian Correctional Services descriptions of the intention behind and the purpose of the consent and sanction. The process surrounding the consent is about deliberations, reasoning and motivation behind signing the consent.

The study has a qualitative design, and has its scientific anchoring in hermeneutical approach. The theoretical part provides a brief historical overview of the DUI Prevention Program. Informed consent is an important term in this context and the theoretical part provides a brief description of informed consent in historical perspective in the Norwegian Correctional Services, and in this penal sanction. It is further accounted for theoretical perspectives that are considered appropriate in the interpretation, analysis and discussion of research material.

The study shows that the convicted informants are aware that they have given their consent to the DUI Prevention Program, but there are more uncertainty concerning what this consent really means in real life. The declaration of consent emerges as something the accused have to sign, in order to follow thru with this penal sanction. The employees are concerned that the people who signs the consents, know what he or she agrees to, and describes carefully what they do, to ensure that the felon receive adequate information about what such a consent means.

There are found many different factors in the study that have an impact on a person's consent. The results show that avoiding prison is an important argument for giving the consent at the date of consent. The reasons for wanting to avoid prison is complex, and includes the image of punishment and imprisonment, past experiences, the relation to others, and the way they see them self.

in connection with this penal sanction the findings of the study suggest a number of challenges related to the requirement of informed consent. A relevant issue is how to ensure that the accused or the defendant has received the necessary and sufficient information, and that he or she has understood this information before the consent is given.

Innholdsfortegnelse

SAMMENDRAG	1
ABSTRACT	3
FORORD	8
1. INNLEDNING	9
Problemstilling og forskningsspørsmål	10
Begrepsdefinisjoner og avgrensning	11
Begrunnelse for valg av tema og hensikten med undersøkelsen	12
Hva er program mot ruspåvirket kjøring	13
Hvem kan idømmes program mot ruspåvirket kjøring?	14
Uten samtykke ingen idømmelse	16
Koblingen til psykososialt arbeid	16
Masteravhandlingens oppbygning	18
2. BAKGRUNNSKUNNSKAP OG TEORETISKE PERSPEKTIVER	19
Program mot ruspåvirket kjøring – historisk perspektiv	19
Samtykke	20
<i>Informert samtykke i historisk perspektiv</i>	<i>20</i>
<i>Informert samtykke i kriminalomsorgen</i>	<i>22</i>
<i>Informert samtykke knyttet til Program mot ruspåvirket kjøring</i>	<i>22</i>
Om straff og kriminalomsorgens rolle i straffegjennomføring	23
Desistance-teori	25
Stigma og stigmatisering	26
3. METODE	29
Vitenskapsteoretisk tilnærming	29
<i>Egen forforståelse</i>	<i>30</i>
Forskningsdesign og det kvalitative intervjuet	33
<i>Kontekst og «tykke beskrivelser»</i>	<i>34</i>
<i>Oppbygging av, og tema i intervjuguiden</i>	<i>35</i>
Informantutvalg	37
<i>Utvalgskriterier</i>	<i>37</i>
<i>Rekruttering av informanter</i>	<i>38</i>
<i>Beskrivelse av informantene</i>	<i>39</i>
Gjennomføring av intervjuer	41

<i>Registrering av data</i>	44
<i>Transkribering av intervjuene</i>	44
<i>Informantenes opplevelse av intervjuet</i>	46
Metode for fortolkning og analyse	47
Forskningsetikk og etiske refleksjoner	49
Validitet og reliabilitet	50
4. DATAFREMSTILLING OG ANALYSE	53
Informert samtykke til program mot ruspåvirket kjøring	53
«Der og da bare skriver du under»	53
«Vi vil gjerne være helt sikre på at vedkommende vet hva det er man sier ja til».....	56
Tidsaspektet som utfordring	57
Språkproblem som mulig årsak	58
Når det ikke er utført personundersøkelse	59
Er det et INFORMERT samtykke?	60
Om å trekke sitt samtykke – frivillighet med konsekvenser	62
«... det er bare greit at folk blir fristet til å si ja»	63
Argumenter for og mot samtykke til program mot ruspåvirket kjøring	64
Fravær av fengsel som argument for program mot ruspåvirket kjøring	64
«Når du sitter bakenfor murene så sitter folk i stort sett bare og synes synd på seg selv»	66
En mulighet for å få hjelp	68
«Viser velvilje» - håp om å få tilbake førerkortet	69
Argumenter for å si ja/ gi sitt samtykke - etter gjennomføring av straffereaksjonen	71
Argumenter mot å si ja/ gi sitt samtykke	71
Jeg og «de andre»	73
"Er det noen jeg kjenner? "	74
Om møtet med de andre i gruppen	76
Straffegjennomføring i fengsel kontra Program mot ruspåvirket kjøring	78
Råd til andre som skal ta avgjørelsen om å gi sitt samtykke eller ikke	79
Oppsummering av datamateriale	82
5. DRØFTING AV RESUTATER	85
Informert samtykke til program mot ruspåvirket kjøring	85
Argumenter for og mot samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring	90
Jeg og «de andre»	93
6. KONKLUSJONER OG AVSLUTTENDE OPPSUMMERING	95
Indikasjoner for praksis og videre forskning	95
LITTERATURLISTE.....	97

VEDLEGG 1: Statistikk 2008 - 2015	99
VEDLEGG 2: Intervjuguide domfelte	100
VEDLEGG 3: Intervjuguide ansatte	101
VEDLEGG 4: Fra etterforskning til dom	102
VEDLEGG 5: Forespørsel om å få tillatelse til å gi informasjon	103
VEDLEGG 6: Informasjonsskriv domfelte	104
VEDLEGG 7: Informasjonsskriv ansatte	106
VEDLEGG 8: Samtykkeerklæring domfelte	108
VEDLEGG 9: Samtykkeerklæring ansatte	109
VEDLEGG 10: Tilbakemelding fra NSD	110
VEDLEGG 11: Vedtak fra kriminalomsorgen	112
VEDLEGG 12: Samtykkeerklæring personundersøkelse	115
VEDLEGG 13: Om innholdet i Program mot ruspåvirket kjøring	118

Antall ord: 32 721

FORORD

Masterstudiet i psykososialt arbeid ved Høgskolen i Østfold startet for min del høsten 2012. Med denne masteravhandlingen er jeg, nesten fire år senere, ved målet på denne etappen av reisen gjennom livet.

Det er mange som på ulike måter har bidratt til og har gjort det mulig for meg, å gjennomføre dette masterprosjekt.

Å leve sammen med en person som i perioder i stor grad lever i sin egen «forskerboble» kan til tider være nok så krevende. Det er derfor så sin plass å rette en STOR takk til min familie som uten forbehold har støttet meg, og har sett det som en selvfølge at jeg skulle få tid til og mulighet for å realisere prosjektet.

Takk til kriminalomsorgens utdanningscenter (KRUS) ved direktør Hans-Jørgen Bruckner, og avdelingsleder Hege Lauritzen for at dere valgte å støtte meg de første 2,5 årene av studiet – selv om jeg ikke var fast ansatt. Det er jeg meget takknemlig for.

Takk også til Østfold friomsorgskontor, og spesielt til friomsorgsleder Fridhild Andersen og ass. leder Maria Langesæter for all støtte og interesse gjennom hele studiet, og for at dere la til rette for at jeg kunne fullføre de siste 1,5 årene av prosjektet.

Takk til Gerhard Ploeg ved Kriminalomsorgsdirektoratet for bistand med aktuell statistikk.

Gjennom mine fire år med deltidsstudier ved Høgskolen i Østfold har jeg møtt mange dyktige, engasjerte, kunnskapsrike og inspirerende lærere, forelesere og medstudenter. Dere har på ulike måter bidratt under reisens gang.

Takk til seminargruppen, og en ekstra takk til Elisabeth Stang for bistand. Takk til professor Anna Lydia Svalastog for oppmuntring og faglig påfyll.

Et fang roser til Eva Olsen. Det er godt å dele frustrasjon og glede med en som er i den samme prosessen.

Takk til Kristin Opaas Haugli for at du ga av din tid og for dine, som alltid, kloke innspill.

Min veileder Gudrun Brottveit fortjener en stor **takk** for innspill, veiledning og støtte.

Sist og **først og fremst** vil jeg takke mine informanter for at dere valgte å dele med dere av egne erfaringer. Den som har erfart noe har noe å fortelle, og dette prosjektet ville ikke vært mulig uten deres stemme.

1. INNLEDNING

Betinget fengsel med særvilkår om Program mot ruspåvirket kjøring (RK) kan være et alternativ for personer som ellers ville blitt dømt til ubetinget fengselsstraff for å ha kjørt under påvirkning av legale eller illegale rusmidler.

Mellom 500 og 650 personer gjennomfører årlig denne straffereaksjonen i Norge. I 2015 var det 585 personer som gjennomførte Program mot ruspåvirket kjøring (Kompis)¹.

I følge forskrift om Program mot ruspåvirket kjøring (2008) er det tre forutsetninger for at en person skal kunne idømmes denne straffereaksjonen. Personen som dømmes skal:

- være i målgruppen
- være egnet
- gi sitt samtykke

Nærmere beskrivelse av hva disse ulike momentene innebærer følger under «Hvem kan idømmes Program mot ruspåvirket kjøring», side 14 - 16.

I mitt forskningsprosjekt retter jeg hovedsakelig søkelyset mot det siste punktet – å gi sitt samtykke. Ruspåvirket kjøring, og samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring er en del av en kontekst, og handler om noe mer enn om selve lovbruddet, og individet som kjørte. Det skjer noe før samtykket, og det skjer noe etter. Det er mange forskjellige personer, som f.eks. politiet, dommer, familie, venner, arbeidsgiver som på ulike måter kan være involvert i prosessen, og det er mange tanker, følelser og handlinger som kan innvirke på beslutningen om å gi sitt samtykke eller ikke til denne straffereaksjonen.

Friomsorgen² gjennomfører personundersøkelser *før* idømmelse, og er ansvarlige for gjennomføringen av Program mot ruspåvirket kjøring *etter* at en person er dømt.

Beskrivelser av prosessen rundt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring gitt av personer som er domfelt for kjøring i ruspåvirket tilstand, og ansatte i friomsorgen som jobber med

¹ Kompis er kriminalomsorgens datasystem. For statistikk vedrørende Program mot ruspåvirket kjøring for perioden 2012 -2015 se vedlegg 1.

² Friomsorgen er en del av kriminalomsorgen, og er ansvarlig for å utføre ulike type personundersøkelser på oppdrag fra retts- og påtalemyndigheten før saken behandles i retten og for straffegjennomføring i samfunnet; dvs. samfunnsstraff, program mot ruspåvirket kjøring, møteplikt for prøveløslatte, narkotikaprogram med domstolskontroll, og straffegjennomføring i hjemmet med eller uten elektronisk kontroll.

denne straffereaksjonen vil kunne gi økt kunnskap om, og innsikt i faktorer som påvirker valget om å gi samtykke, eller ikke gi samtykke, til denne straffereaksjonen.

Økt kunnskap og innsikt om dette vil kunne være til nytte for ansatte i kriminalomsorgen, for andre i straffesakskjeden, og for personer som er siktet eller tiltalt for ruspåvirket kjøring som skal ta avgjørelsen om å gi sitt samtykke eller ikke til Program mot ruspåvirket kjøring.

Problemstilling og forskningsspørsmål

Min problemstilling og mine forskningsspørsmål lyder som følger:

Problemstilling:

Hvordan beskriver domfelte og ansatte i friomsorgen prosessen rundt å gi samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring?

Jeg har intervjuet domfelte som var i gang med å gjennomføre Program mot ruspåvirket kjøring på intervjudtidspunktet. Formålet med det var å intervju personer som både hadde erfaring fra prosessen rundt å gi sitt samtykke, og fra gjennomføring av selve straffereaksjonen.

Jeg ønsket å undersøke, hvordan de domfelte beskrev prosessen rundt samtykket som de gav før idømmelsen. På intervjudtidspunktet hadde de erfaring fra gjennomføring av straffereaksjonen. Jeg ønsket å finne ut om de hadde gitt sitt samtykke på nytt dersom de hadde hatt denne erfaringen på samtykkesidspunktet.

For å utforske problemstillingen har jeg tatt utgangspunkt i følgende forskningsspørsmål:

1. Hvordan beskriver personer som er dømt til Program mot ruspåvirket kjøring prosessen rundt å gi et samtykke før gjennomføring av straffereaksjonen?
2. Ville vedkommende tatt det samme valget på nytt dersom han/hun hadde hatt tilsvarende erfaring som i dag fra straffereaksjonen før samtykket ble gitt?
 - Dersom vedkommende skulle ha gitt sitt samtykke på nytt: Hvordan beskriver og begrunner han/hun det?

- Dersom vedkommende ikke hadde ønsket å gi sitt samtykke på nytt: Hvordan beskriver og begrunner han/hun det?
3. Hvilke faktorer synes å ha betydning for valget om samtykke eller ikke, før og etter erfaring fra gjennomføring av Program mot ruspåvirket kjøring?

Ansatte i friomsorgen møter personer som er siktet, tiltalt eller dømt for kjøring i ruspåvirket tilstand, både før, og under straffegjennomføring. For å få et bredere bilde av prosessen rundt å gi sitt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring, har jeg derfor også intervjuet ansatte i friomsorgen som jobber med denne straffereaksjonen. Det er tatt utgangspunkt i samme problemstilling og forskningsspørsmål her.

Forskrift og retningslinjer for Program mot ruspåvirket kjøring omhandler bl.a. samtykke til, formål med, og innhold i straffereaksjonen, og gir føringer for friomsorgens arbeid før og under straffegjennomføringen. Kriminalomsorgens virksomhetsstrategi for 2014 - 2018 gir et bilde av hvordan kriminalomsorgen selv beskriver sitt samfunnsoppdrag. Dette, sammen med beskrivelser i intervjuer med ansatte i friomsorgen, er med på å gi et bilde av lovgivers og kriminalomsorgens forventninger og intensjoner knyttet til samtykkeprosessen. Jeg var nysgjerrig på i hvilken grad de domfeltes beskrivelser av denne prosessen samsvarer med lovgivers og kriminalomsorgens forventninger og intensjoner, og vil derfor også se nærmere på det i denne undersøkelsen.

Begrepsdefinisjoner og avgrensning

I problemstillingen bruker jeg begrepet «*prosess*». Å gi sitt samtykke er en del av en helhet; et øyeblikk i et liv. Det har skjedd noe i forkant av samtykket, og det skjer noe etter.

For å tydeliggjøre hva jeg er interessert i å utforske velger jeg å skille mellom atferden «å skrive under et samtykke» til Program mot ruspåvirket kjøring, og handlingen «å gi sitt samtykke» til dette. Atferd knyttes i denne sammenheng til noe som enkelt kan observeres og registreres fra utsiden, dvs. det faktum at personen skriver sitt navn på samtykkeerklæringen. Denne studien forutsetter at samtykke er gitt, og at samtykkeerklæringen er underskrevet. Begrepet «handling» er her knyttet til overveielser, begrunnelser og motivasjon bak å skrive under på samtykkeerklæringen. «Å gi sitt samtykke» er knyttet til mål og mening med

handlingen. Jeg er først og fremst interessert i handlingen «å gi sitt samtykke», og prosessen rundt det.

I intervjuene med mine informanter bad jeg dem alle å beskrive prosessen rundt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring. Jeg gjorde ikke noen avgrensninger f.eks. i tid eller tema, på hva som hører inn under prosessen. Informantene har dermed selv avgjort hva som hører til «prosessen» og ikke. Tanken med dette var at jeg ikke ønsket å sette begrensninger, lede dem inn på bestemte temaer, eller styre hva som er relevant og ikke for handlingen å gi sitt samtykke.

I den videre teksten skriver jeg «*domfelte informanter*» og «*ansattinformanter*» for å gjøre det enklere for leseren å forstå hvilken «gruppe» informanter jeg henviser til. Domfelte informanter er i denne sammenhengen personer som er dømt til program mot ruspåvirket kjøring, og som gjennomfører gruppedelen av straffereaksjonen på intervjudtidspunktet. Ansatt informanter er personer som er ansatt ved et friomsorgskontor i kriminalomsorgen, og som (bl.a.) har program mot ruspåvirket kjøring som arbeidsoppgave.

Begrunnelse for valg av tema og hensikten med undersøkelsen

Vi mennesker tar en rekke beslutninger hver dag. Noen veloverveide, noen mer av tilfeldighet, vane eller kanskje plikt. Noen beslutninger kan ha liten betydning for oss selv og andre. Andre beslutninger kan ha stor betydning, og kan noen ganger få fatale konsekvenser som f.eks. å kjøre i ruspåvirket tilstand.

Å bli dømt til Program mot ruspåvirket kjøring forutsetter at et informert samtykke er gitt. Å gi sitt samtykke eller ikke til Program mot ruspåvirket kjøring, er en beslutning som en person som er siktet eller tiltalt for kjøring i ruspåvirket tilstand kan bli bedt om å ta. Forutsetningen for at det er at retts- og påtalemyndigheten vurderer at vedkommende kan være aktuell for denne straffereaksjonen.

Jeg er selv ansatt i kriminalomsorgen, og prosessen rundt samtykke vekket min nysgjerrighet. Hva har betydning for at en person gir sitt samtykke? Hvilken informasjon blir gitt, av hvem og hvordan? Hvilken betydning har informasjonen som blir gitt av friomsorgen i forbindelse med personundersøkelsen for samtykket? Er det andre faktorer enn informasjon som har betydning, og i så fall hvilke?

Hvordan beskriver den domfelte selv prosessen rundt å gi sitt samtykke? Hvilken informasjon og kunnskap hadde vedkommende om Program mot ruspåvirket kjøring på samtykketidspunktet? Hva var hans eller hennes argumenter for og imot å gi sitt samtykke? Forandret argumentene og begrunnelsene seg for å gi, eller ikke gi samtykke med økt kunnskap om og erfaring fra Program mot ruspåvirket kjøring? Hvordan beskriver de ansatte i friomsorgen samtykkeprosessen?

Hensikten med undersøkelsen er å få økt kunnskap om og innsikt i prosessen rundt samtykket. Målet med undersøkelsen er i tillegg å bidra til at personer som er siktet eller tiltalt for kjøring i ruspåvirket tilstand, og som skal ta stilling til om de skal gi sitt samtykke eller ikke til Program mot ruspåvirket kjøring, blir ivaretatt på best mulig måte. I dette legger jeg at rettssikkerheten blir ivaretatt, men fokuset ligger også på det personlige møtet mellom siktede/tiltalte og ansatte i friomsorgen.

Hva er program mot ruspåvirket kjøring

Betinget fengsel med særvilkår om Program mot ruspåvirket kjøring kan, som nevnt innledningsvis, være en alternativ reaksjon overfor personer som ellers ville blitt dømt til ubetinget fengselsstraff for kjøring under påvirkning av legale eller illegale rusmidler.

Program mot ruspåvirket kjøring har ifølge § 2 i forskriften (Forskrift for Program mot ruspåvirket kjøring, 2008), som mål å «*motvirke nye straffbare handlinger ved kjøring i ruspåvirket tilstand, skape et tryggere trafikkmiljø og minske antall trafikkulykker*». I retningslinjene knyttet til § 2 i forskriften står det at:

Programmet skal motivere bilførere som er dømt for overtredelse av vegtrafikkloven § 31 jf. § 22 første ledd, og som har problem med alkohol og/eller annet berusende eller bedøvende middel, til å avstå fra kjøring i ruspåvirket tilstand. Generell rusavvenning er ikke et selvstendig mål for programmet (2009).

Program mot ruspåvirket kjøring gjennomføres utenfor fengsel, og kriminalomsorgens friomsorgskontor er ansvarlig for gjennomføringen.

Gjennomføringstiden er 10 måneder dersom det ikke fremkommer noe annet i dommen. Dommeren kan bestemme en annen (lengre) gjennomføringstid (Forskrift for Program mot ruspåvirket kjøring, 2008, § 8).

Dersom det *kan* være aktuelt å idømme Program mot ruspåvirket kjøring *skal* påtalemyndigheten eller retten *alltid* rekvirere en personundersøkelse fra kriminalomsorgen (Forskrift for Program mot ruspåvirket kjøring, 2008, § 5). I personundersøkelsen skal det vurderes om siktede er i målgruppen og egnet for Program mot ruspåvirket kjøring (Retningslinjer for Program mot ruspåvirket kjøring, 2009, § 5).

Hvem kan idømmes program mot ruspåvirket kjøring?

Det er fire kriterier som må være oppfylt for at en person skal kunne idømmes program mot ruspåvirket kjøring.

1) Strafferammen for å bli idømt ubetinget fengsel må være oppfylt.

Det fremgår av § 31 i Lov om vegtrafikk at føreren kan bli straffet med bot og ubetinget fengsel ved alkoholkonsentrasjon i blodet over 1,2 promille (eller ved nærmere bestemt konsentrasjon i blodet av annet berusende eller bedøvende middel). Det fremgår også at det ved alkoholkonsentrasjon mellom 0,5 og 1,2 promille kan idømmes bot og betinget *eller* ubetinget fengsel. Dette betyr at også ved lavere alkoholkonsentrasjon enn 1,2 promille *kan* det være aktuelt å idømme ubetinget fengsel. Det skal gjøres en helhetlig vurdering der graden av påvirkning, hvilke farer kjøringen har medført, og om vedkommende har vært straffet for samme eller lignende forhold tidligere er av betydning for straffeutmålingen (Vegtrafikkloven, 1965)

I § 31 står det videre: «I stedet for bot og ubetinget fengsel kan det idømmes bot og betinget fengsel med vilkår som nevnt i straffeloven § 37 bokstav f» (Vegtrafikkloven, 1965)

2) Vedkommende må være i målgruppen.

Ifølge Lov om straff § 37 bokstav f kan retten, som særvilkår for fullbyrdingsutsettelse³, pålegge den domfelte å gjennomføre program mot ruspåvirket kjøring. Dette gjelder for personer som er dømt for overtredelse av vegtrafikkloven § 31 jf. § 22 første ledd, og som har problem med alkohol eller annet berusende eller bedøvende middel, forutsatt at domfelte har

³ I Straffeloven av 1902 ble det kalt «betinget dom». Fullbyrdingsutsettelse erstattet dette begrep i Lov om straff av 2005.

samtykket til å gjennomføre programmet. (Straffeloven, 2005) «*Programmet gjelder personer som har problemer med bilkjøring og ruspåvirkning i kombinasjon. Gjentatt kjøring med ruspåvirkning eller kjøring med høy påvirkningsgrad kan tyde på et slikt problem*» (Retningslinjer for program mot ruspåvirket kjøring, 2009, § 1).

For å være i målgruppen må personen altså ha et problem med alkohol og/eller andre berusende eller bedøvende midler, og/eller personen må ha problemer med bilkjøring og ruspåvirkning i kombinasjon.

3) Personen skal vurderes som egnet

For å vurderes som egnet skal den domfelte kunne:

- a) Møte til fastsatt tid og sted til alle avtaler
- b) Være upåvirket av berusende eller bedøvende midler, med mindre medikamentene er forskrevet av lege som tiltak i et behandlingsopplegg
- c) Gi opplysninger om sitt bosted og andre forhold av betydning for gjennomføringen av programmet

Den domfelte skal ikke vise atferd som kan

- a) True sikkerheten til personer som deltar under gjennomføringen
 - b) Påvirke miljøet på en særlig negativ måte
- (Forskrift om program mot ruspåvirket kjøring, 2008).

4) Personen som dømmes må gi sitt samtykke

Som nevnt i punkt 2 over så forutsetter program mot ruspåvirket kjøring et samtykke fra domfelte (Straffeloven, 2005).

Før personen gir sitt samtykke skal kriminalomsorgen ifølge § 4 i forskrift (2008), og retningslinjer for Program mot ruspåvirket kjøring (2009) gi siktede utførlig informasjon om

- Programmet
- Hva samtykket innebærer
- Følgene av eventuelle brudd på krav og vilkår som er satt
- Følgene av at siktede eller domfelte trekker tilbake samtykket til å delta i programmet

Samtykket skal altså være informert, og gis før idømmelse. Samtykket kan når som helst trekkes tilbake, også etter idømmelse.

Uten samtykke ingen idømmelse

Kriterium 1 over (om strafferammen for idømmelse) er knyttet til en handling personen har utført, og blitt tatt for. Her er det klare regler som må og skal være oppfylt, selv om det i noen grad er en skjønnsmessig vurdering knyttet til om en person kan bli idømt ubetinget fengsel eller ikke.

Kriteriene 2 (om ved kommende er i målgruppen), og 3 (om personen er egnet for Program mot ruspåvirket kjøring) beskrives nærmere i forskrift og retningslinjer. Rammene for kriteriene 2 og 3 gir rom for stor grad av skjønnsmessig vurdering fra kriminalomsorgen (og rettens) side. Hvor går f.eks. grensen for et alkoholproblem? Hvordan kan man på forhånd vite om en person vil kunne klare å møte upåvirket til alle avtaler? Den siktede selv har i noen grad innvirkning på vurderingen av disse kriteriene gjennom de opplysninger vedkommende gir, eller ikke gir, i forbindelse med personundersøkelsen.

Når det gjelder kravet om samtykke (kriterium 4) er det den siktede eller tiltalte selv som har beslutningsmyndigheten. Uten samtykke fra vedkommende kan betinget fengsel med særvilkår om Program mot ruspåvirket kjøring ikke idømmes.

Koblingen til psykososialt arbeid

Det finnes mange ulike måter å nærme seg, og å beskrive, psykososialt perspektiv og psykososialt arbeid på. Å ha et psykososialt perspektiv innebærer f.eks., slik jeg forstår Skærbæk og Nissen (2014, s.12), en erkjennelse av kompleksiteten mellom kontekstuelle, relasjonelle og prosessuelle faktorer. Det er nødvendig *«å kunne møte den andre som et menneske som er noe annet og noe mer enn sin lidelse, sin diagnose, sin situasjon»* (ibid).

Verden er mangfoldig og sammensatt, og menneskelige problemer er komplekse og mangetydige. De oppstår og henger sammen med mellommenneskelige og samfunnsmessige forhold. Psykososialt arbeid handler om å se personer og situasjoner som en helhet; i en større sammenheng. Personen som ønsker, og som er i behov av hjelp har en egen forståelse av sin situasjon, sin livssituasjon, sine problemer og sine ressurser. Dette må inkluderes (Skærbæk & Nissen, 2014).

Enhver person som blir dømt til Program mot ruspåvirket kjøring er mer enn den handling som lå til grunn for dommen, og mer enn den straff vedkommende blir idømt. Ifølge forskrift for Program mot ruspåvirket kjøring (2008) er målgruppen for denne straffereaksjonen

«personer som har problemer med alkohol og eller andre rusmidler, og/eller problemer med bilkjøring og bruk av rusmidler i kombinasjon». Problembeskrivelsen knyttes her opp mot alkohol og andre rusmidler, og mot bilkjøring i ruspåvirket tilstand. Dersom man setter det «å kjøre ruspåvirket» inn i et psykososialt perspektiv som beskrevet over, så utvides perspektivet. Ruspåvirket kjøring og samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring handler om noe mer enn om individet som kjørte. Det handler også om mellommenneskelige og samfunnsmessige forhold. Mellommenneskelige forhold kan f.eks. handle om forholdet til andre som familie, venner, ansatte i friomsorgen m.fl. Det kan også handle om hvordan personen ser på seg selv, og blir sett på i relasjon til andre f.eks. i rollen som sønn, datter, mor, far, kjæreste eller ansatt m.m. Samfunnsmessige forhold kan f.eks. handle om samfunnets holdninger knyttet bruk av rusmidler, til kjøring i ruspåvirket tilstand, synet på straff, hva som straffes, hvordan det straffes m.m.

Skærbæk og Nissen skriver følgende når det gjelder utvikling av psykososialt arbeid i praksis:

Forutsetningene for god og kompetent praksisutøvelse er å forstå at kunnskap er mer enn teori, at kunnskap utfolder seg og utvikles sammen med andre i situasjoner, det vil si i kontekster, systemer og strukturer som er innfiltrert i hierarkier av makt og avmakt (2014, s.13).

Samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring gis i forbindelse med en strafferettslig prosess. Å være i en strafferettslig prosess og kontekst vil kunne beskrives som en situasjon preget av makt og avmakt. De ansatte i friomsorgen møter den siktede eller tiltalte i forbindelse med personundersøkelsen, og som domfelt i forbindelse med straffegjennomføringen. Økt kunnskap om prosessen rundt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring vil kunne være til nytte for det videre psykososiale arbeidet som utføres i kriminalomsorgen.

Under overskriften «Det psykososiale arbeidets overordnede mål» skriver Pär Nygren bl.a. at «yrkesutøverne på forskjellige måter prøver å bidra til at et annet menneske blir mer "kvalifisert" til å takle sin livssituasjon» (1995, s 41). Hensikten med Program mot ruspåvirket kjøring er bl.a. å forebygge ny kjøring i ruspåvirket tilstand. Når informantene blir bedt om å beskrive argumenter for og mot å gi sitt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring så kobler de på ulike måter straffereaksjonens innhold, og de ansattes rolle, opp mot endring og det å bli mer «kvalifisert» til å takle sin livssituasjon.

Masteravhandlingens oppbygning

Masteravhandlingen ble innledet (kapittel en) med en redegjørelse for problemstilling, forskningsspørsmål, begrepsdefinisjoner og avgrensninger. Deretter ble det gitt en beskrivelse av bakgrunnen for valg av tema og hensikten med masterprosjektet, og hva Program mot ruspåvirket kjøring er. I slutten av det innledende kapittelet ble masteravhandlingens kobling til psykososialt arbeid beskrevet. Hensikten med innholdet i det innledende kapittelet er å gi et grunnlag og en ramme for avhandlingen.

Kapittel to redegjør for bakgrunnskunnskap, og teoretiske perspektiver som jeg bruker for å forstå, fortolke og analysere intervjumaterialet. Valg av innhold og teoretiske perspektiver er gjort med bakgrunn i temaer som kom opp i intervjumaterialet. Dette kapittel innledes med en beskrivelse av Program mot ruspåvirket kjøring sett fra et historisk perspektiv. Informert samtykke er et sentralt begrep i masteravhandlingen. I kapittelet setter jeg derfor begrepet informert samtykke inn i en historisk sammenheng. Hva informert samtykke innebærer generelt, i sammenheng med straff og straffegjennomføring, og sett opp mot Program mot ruspåvirket kjøring inngår som en viktig del av dette kapittel. I tillegg blir straff og kriminalomsorgens rolle i straffegjennomføring, sammen med desistance teori⁴, og stigma beskrevet i korthet.

Jeg har valgt et kvalitativt design på min undersøkelse. I metodekapittelet (kapittel tre) redegjøres det for vitenskapssyn, metodisk tilnærming, egen forforståelse, informantutvalg, metoder for fortolkning og analyse, samt forskningsetiske refleksjoner.

Presentasjon av data, samt fortolkning og analyse av materialet gjøres i kapittel fire, og i kapittel fem drøftes dette opp mot avhandlingens problemstilling, teoretiske perspektiver og bakgrunnskunnskap.

Siste kapittel (kapittel seks) gir en oppsummering av masteravhandlingen med konklusjoner, noen tanker om hvordan resultatene i avhandlingen kan brukes fremover, og innspill til videre forskning.

⁴ Desistance teori fokuserer på hva som gjør at en person slutter å begå kriminelle handlinger.

2. BAKGRUNNSKUNNSKAP OG TEORETISKE PERSPEKTIVER

Program mot ruspåvirket kjøring – historisk perspektiv

Norge har helt siden 1936 hatt en promillegrense for når en person vurderes som så påvirket av alkohol at det er straffbart å kjøre bil. Norge var det første landet som innførte straff for ruspåvirket kjøring. Fra 1936 til 1988 var det praksis å idømme 21 dagers ubetinget fengsel for promillekjøring. I 1988 kom det en lovendring, og det ble innført en straffeskala med tre trinn basert på promillenivået hos føreren. Ubetinget fengsel ble fra 1988 som hovedregel idømt ved gjentatt promillekjøring, og for kjøring med over 1,5 promille⁵ (Innst. O. nr. 65, 1994-1995⁶).

Synet på hvordan ruspåvirket kjøring skulle straffes er etter hvert blitt ytterligere forandret. Straffelovrådet uttalte f.eks. i NOU 1987:11 at *«fengselsstraff har liten individualpreventiv effekt, og at man i stedet bør prøve ulike former for rehabilitering»* (ref. i Innst. O. nr. 65, 1994-1995). Også i NOU 1993:32 blir det nevnt at den individualpreventive effekten av ubetinget straff synes å være begrenset, og man viser til at tilbakefallsprosenten for promillekjørere er høy (ref. i Innst. O. nr. 65, 1994-1995).

Friomsorgsutvalget uttalte i NOU 1993:33 (Innst. O. nr. 65, 1994-1995) at det bør etableres et eget tilsynsprogram for promilledømte som har et dokumentert alkoholproblem.

Friomsorgsutvalget uttalte også at målgruppen skulle være promilledømte som hadde alvorlige alkoholproblemer. Utvalgets forslag omfattet personer som gjentatt har kjørt med promille, og de som normalt ville bli idømt fengselsstraff ved førstegangs promillekjøring. Det ble også argumentert med at *«kostnadene ved gjennomføring av promilleprogram for den aktuelle gruppen er lavere enn kostnaden ved soning av fengselsstraff»*, og at *«promilledømte som gjennomgår et promilleprogram vil heller ikke bli utsatt for de negative virkninger som et fengselsopphold kan medføre»*.

Når det gjelder samtykke og frivillighet står det bl.a. følgende i justiskomiteenes innstilling til Odelstingsprop. nr. 65, 1994-1995: *«Det vil normalt ha liten hensikt å idømme betinget dom*

⁵ Per i dag er hovedregelen for ubetinget fengsel 1,2 promille.

⁶ Innstilling fra justiskomiteen om lov om endring i straffeloven, veitrafikkloven og straffeloven. (Prøveordning med promilleprogram mv.)

med promilleprogram hvis domfelte ikke er interessert i å gjennomføre programmet, men domfeltes standpunkt er ikke bindende for retten» (1994-1995).

Friomsorgsutvalget uttalte i tillegg at dersom et promilleprogram skulle benyttes ved promille under 1,5, dvs. promille som ikke normalt førte til ubetinget fengselsstraff, så burde deltakelse i programmet være frivillig. De fleste høringsinstanser var enige i utvalgets forslag til målgruppe. Flere uttalte at promilleprogram må baseres på samtykke fra promillekjøreren (Innst. O. nr. 65, 1994-1995).

1996 startet et prøveprosjekt kalt «promilleprogrammet» i fem fylker i Norge. Prøveprosjektet ble gradvis utvidet, og ble gjort landsdekkende i 2003 (Olsen, 2012, s.164). Program mot ruspåvirket kjøring er en videreføring av promilleprogrammet. Det ble 2008 gjort endringer i Straffeloven (av 1902) § 53 slik at reaksjonen i tillegg også skulle gjelde personer som hadde kjørt ruspåvirket av andre rusmidler enn alkohol. I 2008 gikk det fra å være et landsdekkende prøveprosjekt til å bli en permanent ordning, og reaksjonen fikk navnet «Program mot ruspåvirket kjøring» for å tydeliggjøre at det nå også gjaldt andre rusmidler enn alkohol. Idømmelse forutsatte samtykke fra den domfelte.

Det kom ny forskrift i 2008, og retningslinjer i 2009. Program mot ruspåvirket kjøring hadde startet som prøveprosjekt, og de ulike friomsorgskontorene i landet hadde utviklet sitt innhold og sin måte å gjennomføre straffereaksjonen på. I 2011 kom en håndbok og en manual for gjennomføring av de strukturerte gruppesamlingene (undervisningen).

Hensikten med forskriften, retningslinjene, håndboken og gjennomføringsmanualen var å sikre større likhet i gjennomføringen av straffereaksjonen over hele landet (Retningslinjer for Program mot ruspåvirket kjøring, 2009).

Samtykke

Informert samtykke i historisk perspektiv

Informert samtykke ble først etablert som begrep i forbindelse med medisinsk og helsefaglig forskning og har etter hvert spredd seg til mange andre områder og kontekster, f.eks. til kriminalomsorgen. Et tilbakeblikk på medisinsk og helsefaglig forskning gir et godt bilde på bakgrunnen for, og utviklingen til informert samtykke. Informert samtykke og forskningsetikk har ikke bare sine røtter i ettervirkningene etter 2. verdenskrig, men jeg velger å starte her da det har hatt stor betydning for utviklingen av informert samtykke.

Informert samtykke er sentralt i «Nürnbergkodeksen» som ble utformet etter 2. verdenskrig. Bakgrunnen var de mange eksemplene på forskningsetiske overtramp som var begått mot svake grupper under krigen. Hensikten var å beskytte mot fremtidige overtramp. Verdens legeforening bygget videre på Nürnbergkodeksen, og i 1964 kom Helsinkideklarasjonen⁷, som er et eksempel på forskningsetiske retningslinjer som brukes over hele verden. I Helsinkideklarasjonen er informert samtykke sentralt, og det fremgår bl.a. at samtykket skal være informert, frivillig, uttrykkelig og dokumenterbart. Den som gir sitt samtykke skal være i stand til å gjøre det (Ruyter, Førde & Solbakk, 2014). Dette gjenspeiles også i § 13 i den norske helseforskningsloven (2008).

Informert samtykke forutsetter altså at den som samtykker har fått nødvendig og tilstrekkelig informasjon, har forstått denne informasjon i tilstrekkelig grad, og har tatt en beslutning om å samtykke etter å ha overveid informasjonen uten å ha vært utsatt for trusler, tvang eller utilbørlig påvirkning.

Informert samtykke henger tett sammen med etikk og reiser en del spørsmål som f.eks.: Hva er nødvendig og tilstrekkelig informasjon? Hva betyr det å ha forstått informasjonen «i tilstrekkelig grad»? Hva regnes som tvang? Hva betyr utilbørlig påvirkning? I forbindelse med Program mot ruspåvirket kjøring kan et spørsmål være om det at alternativet er fengsel kan gjøre det informerte samtykket litt mindre «frivillig»?

Hoeyer og Hogle (2014) gjør i sin artikkel en distinksjon mellom regelverk og praksis knyttet til informert samtykke. De løfter frem spenningsfeltet mellom regelverket og erfaringer fra praksis. Regelverket viser hvordan det ideelt sett skulle og burde være, og praksisfeltet prøver å finne ut hvordan man skal få det til.

I artikkelen påpeker Hoeyer og Hogle (2014, s. 350) at hovedfokuset for informert samtykke har gått fra å forebygge og hindre at personer blir utsatt for overgrep i forbindelse med medisinsk og helsefaglig forskning, til nå i større grad å fokusere på personlige valg og på autonomi. De fremholder at autonomi nesten er blitt synonymt med informert samtykke. Autonomiens sentrale plass når det gjelder informert samtykke kommer også frem i følgende sitat: «*Hovedanliggendet er det grunnleggende hensynet til, og respekten for, den enkeltes selvbestemmelse og personlige integritet.*» (Ruyter et al, 2014, s. 224).

⁷ Helsinkideklarasjonen har gjennomgått flere og omfattende revisjoner. Siste gang i 2013. (etikkom.no)

Informert samtykke kan i følge Hoeyer og Hogle fungere som en «*one size fits all procedure and a panacea for the ethical problems associated with experiments on human subjects*» (2014, s. 348). Det kan virke som man her har funnet en mirakelkur for etiske problemer der alt er OK bare samtykket er på plass. Det er en fare for at det informerte samtykket reduseres til en oppgave som skal utføres for å komme videre i prosessen. Resultatet kan bli at man tilsynelatende ivaretar autonomi, uten at det i realiteten er et informert samtykke slik det beskrives i regelverk og retningslinjer.

Hoeyer og Hogle (2014, s. 355) henviser i sin artikkel til metaanalyser av kvalitative studier av samtykke som viser at det er vanligere at deltakerne i forskningsprosjektene ikke klarer å forstå, huske og bruke informert samtykke på den måten det er tiltenkt, enn at de gjør det.

Informert samtykke i kriminalomsorgen

Program mot ruspåvirket kjøring er ikke den eneste straffereaksjonen som forutsetter et informert samtykke. Samfunnsstraff, narkotikaprogram med domstolskontroll, ungdomsstraff og ungdomsoppfølging⁸ er andre reaksjoner som krever samtykke fra den det gjelder, og fra verge dersom det handler om personer som ikke er myndige.

Kartleggingsverktøyet BRIK (Behovs- og Ressurskartlegging I Kriminalomsorgen) er ytterligere et eksempel på bruk av informert samtykke i kriminalomsorgen.

Kartleggingsverktøyet er basert på frivillighet og forutsetter informert samtykke fra den domfelte.

Informert samtykke knyttet til Program mot ruspåvirket kjøring

Så vidt meg bekjent finnes det ingen forskning som har samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring som hovedtema. I 2014 kom en rapport fra NIBR (Norsk institutt for by- og regionforskning); «Økt bruk av "Program mot ruspåvirket kjøring"?» (Stokstad, 2014). I rapporten blir bl.a. samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring, *sett fra retts- og påtalemyndighetenes side*, beskrevet. Rapporten problematiserer bl.a. tidspunktet for når samtykket skal gis. Intervjuene som er utført som grunnlag for denne rapporten viser at retts- og påtalemyndigheten vurderer at domfelte må gi sitt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring allerede i avhør for at det skal være aktuelt å rekvirere en personundersøkelse. I følge § 5 i forskriften *skal*, som tidligere nevnt, personundersøkelse rekvireres dersom denne

⁸ Ungdomsstraff og ungdomsoppfølging er reaksjoner som administreres av konfliktrådet.

straffereaksjonen *kan* være aktuell. Personundersøkelse skal altså rekvireres dersom den siktede/tiltalte er i målgruppen for reaksjonen. Samtykket skal gis i personundersøkelsen og i retten, og er *ikke* en forutsetning for å rekvirere en personundersøkelse.

Gjennom å knytte straffereaksjonen opp mot samtykke signaliseres det en grad av frivillighet. Uten samtykke ingen idømmelse – til *denne* straffereaksjonen. Det er frivillig om man gir samtykke eller ikke til den aktuelle straffereaksjonen, men det er ikke frivillig om personen blir idømt straff eller ikke. Det synes rimelig å anta at lovgiver vurderer at noen former for straffgjennomføring forutsetter motivasjon for, og ønske om, å gjennomføre straffereaksjonen da det gis åpning for valg gjennom å knytte det til et samtykke. Denne antagelsen styrkes av beskrivelsen av historikken bak Program mot ruspåvirket kjøring over. Lovgiver kunne ha valgt at Program mot ruspåvirket kjøring skulle idømmes for en bestemt målgruppe under bestemte forutsetninger, uavhengig av om vedkommende gir sitt samtykke eller ikke.

Om straff og kriminalomsorgens rolle i straffgjennomføring

Det finnes mye sagt og skrevet om straff og straffgjennomføring. Begrunnelser for straff, hva som er straffbart, hvordan straff kan og skal gjennomføres varierer over tid og mellom land. I denne masteravhandlingen velger jeg å ta utgangspunkt i det som er beskrevet i kriminalomsorgens virksomhetsstrategi for 2014 – 2018, og i Stortingsmelding 37; Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (2007 – 2008). Det har ikke kommet noen kriminalomsorgsmelding siden 2008, og den og virksomhetsstrategien er i stor grad er premissleverandører for kriminalomsorgen og straffgjennomføringen.

Straffens tilsiktede virkning kan deles inn i tre hovedgrupper; individualpreventivt, allmennpreventivt, og holdningsskapende for samfunnet (St. meld. 37, 2007 – 2008, s. 19).

I avsnittet om Program mot ruspåvirket kjøring i historisk perspektiv ble straffens individualpreventive effekt nevnt. Tiltak som skal virke individualpreventivt handler ifølge Stortingsmelding 37 bl.a. om at straffen skal være «avskrekkende» og «forbedrende» for det enkelte individ (ibid). Den avskrekkende virkningen handler om at individet opplever straffen som så negativ at den fører til at personen ikke begår nye kriminelle handlinger.

I hvilken grad en slik virkning faktisk er reell, finnes det lite forskning om. Trolig avhenger virkningen av flere faktorer: straffens art, i hvilken utstrekning den utmålte

straffen oppleves som inngripende, om lovbruddet er styrt av rasjonelle overveielser osv. (St. meld. 37, 2007-2008, s.20).

Den forbedrende virkningen handler ifølge samme kilde (s. 20) om at den domfelte skal ta inn over seg at handlingen var gal. I virksomhetsstrategien 2014 - 2018; «Aktiv kriminalomsorg – tryggere samfunn»; står det under overskriften samfunnsoppdrag at: «*Kriminalomsorgen skal gjennomføre varetektsfengsling og straffereaksjoner på en måte som er betryggende for samfunnet og som motvirker straffbare handlinger. Det skal legges til rette for at lovbrytere kan gjøre en egen innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster*».

Virksomhetsstrategien signaliserer her en generell forventning om en egen innsats fra lovbyrteren som fører til endring i denne personens «kriminelle handlingsmønstre».

Målet er ifølge virksomhetsstrategien at «*Den domfelte velger et kriminalitetsfritt liv etter gjennomført straff.*» (ibid). Det handler altså om noe mer enn at den domfelte skal ta inn over seg at handlingen var gal. Den domfelte skal velge et kriminalitetsfritt liv, og har et eget ansvar for å gjøre en egen innsats for å gjøre en endring, men ikke alene. Kriminalomsorgen skal legge til rette for det.

En av kriminalomsorgens fem grunnpilarer er «humanistisk menneskesyn». I Stortingsmelding 37 beskrives det slik:

Mennesket er unikt og ukrenkelig. Dette innebærer at den enkelte har rett til å ta egne valg og er ansvarlig for konsekvensene av dem. Straffegjennomføring både i fengsel og frihet bygger på dette. Det får også klare konsekvenser ved at alt som skjer i rehabiliteringsøyemed, må skje frivillig. Det betyr at den straffedømte skal være aktør i eget liv, både under og etter straffegjennomføringen, ikke et objekt for hva kriminalomsorgen og andre etater tror eller mener et best for ham (2007 – 2008, s. 20).

At idømmelse av Program mot ruspåvirket kjøring forutsetter et informert samtykke synes å samsvare godt med beskrivelsene over av den straffedømte som en aktør i eget liv.

Desistance-teori

Informantene i denne studien tar bl.a. opp vendepunkt, og hvordan de er blitt møtt av ansatte i frimsorgen i intervjuet om prosessen rundt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring. Med bakgrunn i dette vurderer jeg at desistance-teori vil kunne bidra til å belyse min problemstilling, og vil kunne være et nyttig bidrag inn i drøftingen av både problemstillingen og intervjumaterialet.

I stedet for å forsøke å forklare bakgrunnen for tilbakefall til kriminalitet (residiv) så fokuserer desistance teori på hva som gjør at personer som tidligere har begått kriminelle handlinger ikke gjør det igjen. For å undersøke det er det blitt gjennomført studier av domfelte som ikke har begått nye kriminelle handlinger. Hva er det som kjennetegner deres livssituasjon, og hva er det som har ført til denne endringen? Forskningen på «desistance» viser at domfelte er en heterogen gruppe, at deres behov er komplekse, og at veien bort fra kriminalitet er individuell. Det ligger derfor en fare i å generalisere. For å kunne forstå og forklare desistance må det ses i en sosial og kulturell kontekst (McNeill & Weaver, 2010).

Forskning på desistance viser at endring knyttet til kriminell atferd ofte skjer spontant, på eget initiativ, at det har sammenheng med andre hendelser i livet, og den enkeltes selvbilde. For den som ser på seg selv som kriminell handler det bl.a. om en overgang til å se på seg selv som *ikke* kriminell. For personer som i utgangspunktet definerer seg selv som ikke kriminelle kan det å bli dømt for en kriminell handling være en «vekker». Diskrepansen mellom hvem man «er», og handlingen personen er dømt for kan i seg være forebyggende for ny kriminalitet. Et eksempel skulle kunne høres slik ut:

For meg er det viktig å ikke utsette andre for fare. Jeg er ikke en fyllekjører, men jeg har kjørt bil påvirket av alkohol og er blitt dømt for det. Det jeg har gjort stemmer ikke med hvem jeg er, og det jeg står for. Jeg skal ikke kjøre ruspåvirket igjen.

Om det skjer en endring eller ikke handler bl.a. om hvorvidt personen ser behovet for, og er klar for endring. Håp og tro på at endring er mulig er viktige faktorer, og den domfelte selv må ha tro på at endring er mulig. At domfelte opplever at han eller hun tjener på, og får noe tilbake for å endre seg, er viktig (McNeill & Weaver, 2010).

Weaver & McNeill (2007, s.1) satte opp noen generelle prinsipper for arbeid med domfelte basert på desistanceforskningen, og som jeg vurderer som aktuelle å ta med i den senere drøftingen av intervjumaterialet og problemstillingen.

- **Vær realistisk** – Det tar tid å gjennomføre endring og å gjøre noe med underliggende problemer.
- **Unngå stigmatisering** – Å «merke» en person som kriminell kan skape eller forsterke en kriminell identitet.
- **Bruk fengsel i minst mulig grad** – Å slutte med kriminalitet handler bl.a. om styrke positive sosiale bånd. Å se seg selv som noe annet enn «kriminell», og å unngå andre «kriminelle» styrker dette. Straffegjennomføring i fengsel vanskeliggjør dette.
- **Bygg positive relasjoner** – Man lytter mer til en person som man respekterer og som man setter pris på støtte fra.
- **Respekter individualiteten** – Hva som fører til at en person slutter å begå kriminelle handlinger er individuelt, og personen må derfor møtes individuelt.
- **Erkjenn betydning av sosial kontekst** – Mulighet for endring, og støtte fra (nytt) nettverk rundt personen er viktig
- **Vær oppmerksom på egen språkbruk** – Dersom du beskriver og tenker på personen som håpløs, hjelpeløs m.m. kan dette være med på å sementere et negativt bilde.
- **Anerkjenn innsatsen** – Å få positiv tilbakemelding, og å «tjene» på å endre seg oppmuntrer og befester positiv endring.

Basert på desistanceforskningen ser det ut til at måten en person blir møtt på i forbindelse med straff og straffegjennomføring kan være med på å bygge opp under, eller vanskeliggjøre forebygging av ny kriminalitet.

Stigma og stigmatisering

Sosiologen Erving Goffmanns klassiske bok «Stigma» ble utgitt første gang i 1963, og beskriver og analyserer den sosiale interaksjonen mellom mennesker som er «stigmatisert» og de som ikke er det. Personer som er stigmatisert er det fordi de har det som andre oppfatter, eller vurderer, som et «diskrediterende særtrekk». Et diskrediterende særtrekk kan ifølge Goffmann være av fysisk, psykisk eller sosial karakter.

Et mangfold av regler, ritualer, normer og forventinger organiserer og gjennom syrer måten vi samhandler på i hverdagen, og «bestemmer» hva som er normalt eller vanlig og hva som er avvik og annerledes. Min tilnærming til avvik i denne sammenheng er at det ikke kan ses som en egenskap ved individet. Det kan snarere ses som et uttrykk for en sosial konstruksjon basert på samfunnets normer og konvensjoner. Stigmatisering kan forenklet sagt beskrives

som å «brennmerke» noen i sosial sammenheng. Begrepet stigma betegner hos Goffmann (1963/2009, s. 45) en «egenskap» som avviker fra det såkalte normale og har en sammenheng med en stereotyp klassifisering av mennesker.

I boken (2009) beskriver og analyserer Goffmann bl.a. samhandling ut fra et tredimensjonalt perspektiv med utgangspunkt i tanker, følelser og handlinger. Han ser både på stigma fra «utsiden», men også fra den stigmatisertes eget perspektiv.

Frykten for å bli avslørt, og ønsket om å bli anerkjent er viktige elementer. Å bli avslørt kan ha store konsekvenser for hvordan en person blir oppfattet, og for den sosiale identiteten til denne personen. «*Han reduseres derfor i vores bevidsthed fra å være et helt og almindelig menneske til et fordervet, nedvurdert menneske.*» (Goffmann, 1963/2009, s. 44). For å tydeliggjøre velger jeg her å gi et eksempel:

Dersom en person som er ansatt som håndverker tidligere har sonet en lengre fengselsstraff, og ikke har vært åpen om sin fortid i til sin arbeidsgiver og sine kollegaer, vil han kunne være redd for at fortiden blir avslørt. Dersom den blir avslørt, vil dette kunne undergrave hans sosiale identitet selv om han har fagbrev og får gode tilbakemeldinger for jobben han utfører.

Det er ikke alle som møter en stigmatisert person på en negativ måte, f.eks. med avvisning. Goffmann deler det opp i «de egne og de kloke» (1963/2009, s. 60) «De egne» er de som har samme stigma som personen selv. De har egen erfaring og vet hva det innebærer å være stigmatisert. Her kan personen få støtte, råd, veiledning og bli akseptert i et trygt miljø.

«De kloke» tilhører de såkalt normale⁹, men har blitt fortrolige med den stigmatisertes hemmelige liv og er positivt innstilt til dem. Dette gjør at «de kloke» er akseptert av de stigmatiserte. «De kloke» betrakter de stigmatiserte som helt alminnelige mennesker. De kan ifølge Goffmann (1963/2009, s. 71), f.eks. være personer som møter de stigmatiserte gjennom sitt arbeid.

Intervjumaterialet gir bl.a. eksempler på at det å ha kjørt i ruspåvirket tilstand, og å gjennomføre straff for dette, er en informasjon som flere av de domfelte ikke ønsker å dele med alle. Stigma og stigmatisering er et teoretisk perspektiv som kan bidra til å kaste lys over meningen bak utsagnene og hvilken betydning dette kan ha for siktede og tiltaltes valg om å

⁹ Goffmann opererer med begrepene «de stigmatiserte» og «de normale» (1963/2009).

gi samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring. Det vil også kunne være til hjelp i fortolkningen av den domfeltes beskrivelser av seg selv og andre.

3. METODE

For at leseren skal kunne forstå og vurdere forskningens innhold, gjennomføring og resultater er det viktig at presentasjonen av forskningen er transparent (gjennomsiktig).

Gjennomsiktighet handler her bl.a. om å gjøre rede for hvordan undersøkelsen er gjennomført, metodiske og teoretiske valg som er tatt underveis i prosessen, utfordringer som har oppstått under gjennomføringen, og hvordan disse har påvirket forskningsprosjektet og resultatene som undersøkelsen har frembrakt m.m.

Å gjøre rede for metode handler også om å begrunne de valg som er vurdert og foretatt underveis i forskningsprosessen, f.eks. knyttet til teori, metode og gjennomføring.

Hovedfokuset ligger på det jeg har valgt fremfor det jeg har valgt bort.

Jeg har valgt et kvalitativt design i min masteravhandling. Det finnes mange mulige måter å gjennomføre en kvalitativ studie på. Valg som blir tatt i begynnelsen av forskningsprosessen har betydning for senere deler av prosessen, og valg må tas underveis i gjennomføringen (Johannessen, Tufte & Christoffersen, 2010, Thornquist, 2003, Kvale & Brinkmann, 2015).

At jeg er ansatt i kriminalomsorgen og har erfaring fra flere aspekter rundt det tema jeg skal skrive om, innebærer at jeg har en nærhet til det jeg forsker på. Jeg forsker på et område jeg selv kan sies å være en del av. Dette gjør transparens i min forskning om mulig enda viktigere.

Vitenskapsteoretisk tilnærming

Masterprosjektet er forankret i et hermeneutisk vitenskapssyn. Hermeneutikk og hermeneutisk tilnærming handler kort sagt om å fortolke og forstå. Også innenfor hermeneutikken finnes det flere retninger. Hva som kan være gjenstand for fortolkning er forandret over tid, og hermeneutikken har etterhvert fått et videre virkefelt utover ren tekst. Kulturelle ytringer som f.eks. handling, samhandling, muntlig tale m.m. kan også være gjenstand for fortolkning (Thornquist, 2003).

Fenomener kan tolkes på flere nivåer, og kan bare forstås i den sammenhengen de er en del av. (Thaagard, 2013, Thornquist, 2003). Handlingen å gi samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring er som tidligere nevnt en del av en kontekst og en større helhet. Prosessen rundt handlingen «å gi sitt samtykke», er dermed noe som må kontekstualiseres dersom målet er å fange opp flest mulig dimensjoner som kan ha betydning for å samtykke, (eller ikke å

samtykke) til Program mot ruspåvirket kjøring. I denne studien utgjør de transkriberte intervjuene materialet som er gjenstand for fortolkning og analyse. Alt er gjenstand for fortolkning, og de beskrivelser, fenomener og utsagn som forskeren fortolker fra et intervjumateriale er allerede fortolket av intervjupersonen. Forskerens rolle handler bl.a. om å oppdage og avdekke «*handlingens skjulte eller underliggende betydning*» «*Hermeneutikken legger altså vekt på meningsinnholdet, og går svært langt når det gjelder å betrakte handlinger som tekster som kan fortolkes.*» (Thagaard, 2013, s. 43).

Hermeneutisk sirkel, eller hermeneutisk spiral¹⁰, er et begrep som brukes for å billedliggjøre fortolkningen. Sirkelen eller spiralen illustrerer forenklet sagt at delene forstås ut fra helheten, og helheten ut fra delene. Fortolkningen er ikke den samme i neste omdreining. «*Det er snakk om en sirkelbevegelse som for hver omdreining bidrar til økt forståelse*» (Thornquist, 2003, s. 143). Ifølge Johannesen et al (2010, s. 364-365) består all fortolkning «*i stadige bevegelser mellom helhet og del, mellom det man skal tolke og konteksten det tolkes i, mellom det man skal tolke, og vår egen forforståelse.*». Når en del av en tekst fortolkes, henger fortolkningen av delene nært sammen med fortolkningen av helheten.

Egen forforståelse

Et hermeneutisk vitenskapssyn innebærer bl.a. en erkjennelse av at vi ikke møter verden forutsetningsløse. Vi møter alltid verden med den bagasjen vi har av erfaringer og kunnskap m.m. Dette er med på å bestemme hvordan vi forstår og fortolker, som igjen har innvirkning på vår erfaring, kunnskap og videre forståelse og fortolkning m.m. av det som studeres (Jf. hermeneutisk sirkel eller hermeneutisk spiral over). Jeg ser det derfor som viktig å redegjøre for min «bagasje», og min forforståelse av det forskningsfeltet jeg beveger meg inn i.

Som ansatt i kriminalomsorgen har noen av mine arbeidsoppgaver de siste årene vært knyttet til Program mot ruspåvirket kjøring. Mitt levde liv; hvor og når jeg vokste opp, utdanning, kunnskaper, erfaringer og holdninger m.m. har betydning for min forforståelse. Derfor er det selvsagt mer enn de siste årenes arbeid med Program mot ruspåvirket kjøring som har betydning for hvordan jeg har jobbet med denne masteravhandlingen, og hvordan jeg forstår

¹⁰ Selve sirkelbegrepet er ifølge Thornquist (2003, s. 143) kritisert fordi det gir assosiasjon til repetisjon. Spiral antyder en videre bevegelse, at forskeren foretar en fordypning av meningsforståelsen, og at en aldri kommer tilbake til eksakt samme sted.

og fortolker dens materiale. Det er heller ikke mulig å ha full oversikt over egen bagasje og hvordan denne har påvirket de ulike delene av masterprosjektet.

Dermed er det også slik at når vi skal forstå og fortolke en konkret sak, en tekst, en hendelse, en kulturell ytring, så vil vår forforståelse være både betinget og begrenset av en alltid allerede språklig og historisk formidlet forforståelse som vi tar for gitt (Thornquist, 2003, s.165).

Jeg vil her gjøre rede for noe av det som jeg selv mener har innvirket på min forforståelse, og som igjen har fått betydning for gjennomføringen av masterprosjektet. Slik som valg av tema, gjennomføring av intervjuer, samt fortolkning, analyse og konklusjoner m.m. Det er på ingen måte en uttømmende redegjørelse.

Jeg er utdannet sosionom. Etter drøyt 20 år med ulike arbeidsoppgaver og funksjoner på sosialkontor i Sverige og i Norge begynte jeg 2007 å jobbe i kriminalomsorgen. Jeg har «alltid» vært opptatt av menneskers historier. Hva er det f.eks. som gjør at vi mennesker handler som vi gjør? Hva er det som gjør at vi ønsker en endring på noe vi oppdager kan være et problem, og hva er det som gjør at noen får til å gjennomføre en ønsket endring og andre ikke? Interessen for menneskers historier, og å sette handlinger inn i en sammenheng, er noe av årsaken til at jeg ønsket å utforske prosessen rundt handlingen «å gi sitt samtykke» til Program mot ruspåvirket kjøring.

Jeg har bl.a. en videreutdanning i systemisk grunnlagsforståelse og familieteori. Det ligger dermed i min forforståelse at en person er en del av et system og en helhet. Systemer som personen inngår i kan f.eks. være familie, venner, arbeid og samfunn. Endringer ett sted i systemet vil påvirke og føre til endringer andre steder i systemet og motsatt. At en person kjører ruspåvirket og blir dømt for det, kan beskrives som en slik endring. Denne endringen vil kunne ha innvirkning ikke bare på dette individet, men vil også innvirke på, og innvirkes av «systemet».

Jeg har opplæring i, og erfaring fra, gjennomføring av ulike kognitive motivasjons- og endringsprogram og tiltak. Min forforståelse handler her bl.a. om at hva en person tenker i, og om en situasjon har betydning for hvordan vedkommende føler, og hvilke kroppslige reaksjoner dette fører til. Dette har igjen har betydning for hvordan vedkommende handler. Disse ulike momentene vil også påvirkes av, og påvirke hverandre. Hva en person tenker og

føler, hvordan personen reagerer og handler i en situasjon, henger bl.a. sammen med personens tidligere erfaringer, holdninger og verdier.

Videre har jeg opplæring i motiverende samtale (MI)¹¹, og er MI-trener. MI har bl.a. sine røtter i humanistisk psykologi og Carl Rogers, som sto for en klientsentrert terapi. Min forforståelse handler her bl.a. om hvordan man samtaler med andre i en profesjonell sammenheng. Det handler i tillegg om en grunnleggende holdning til «den andre» i samtalsituasjonen, om autonomi, samarbeid, absolutt aksept av den andre, at alle har en mulighet for endring, og om å ville den andre vel.

Som saksbehandler i friomsorgen har jeg erfaring fra gjennomføring av alle de ulike delene av Program mot ruspåvirket kjøring, dvs. fra personundersøkelse, ledelse av grupper og individuelle samtaler. Fra mars 2011 til desember 2014 hadde jeg en midlertidig stilling ved kriminalomsorgens utdanningscenter (KRUS). Under min periode på KRUS utviklet jeg innholdet i de strukturerte gruppesamlingene (undervisningsdelen) i Program mot ruspåvirket kjøring og laget en manual for gjennomføringen av det. Sammen med flere kollegaer i kriminalomsorgen skrev jeg en håndbok som beskrev alle de ulike delene av straffereaksjonen. Jeg har planlagt, og gjennomført opplæring av ansatte i friomsorgen som er gruppeledere for gruppedelen av Program mot ruspåvirket kjøring. Den perioden jeg jobbet på KRUS mottok jeg erfaringsrapporter fra gjennomføring av grupper fra hele landet, og hadde ansvaret for planlegging og gjennomføring av årlige erfaringsamlinger knyttet til denne straffereaksjonen.

Jeg har en forestilling om at valg som vi mennesker tar, ikke nødvendigvis og alltid er veloverveide, og at valg vi tar handler om at vi ønsker å oppnå noe godt eller unngå noe vondt. Jeg ser, generelt sett, på valg som vi mennesker tar som en del av en helhet, og tenker at de er et resultat av hva vi synes er mest riktig – der og da.

Alt dette (og mer) utgjør min forforståelse som jeg tar med meg inn i min forskerrolle. Min bakgrunnskunnskap om, og erfaring fra feltet jeg skriver om utgjør en viktig del av min forforståelse. Denne forforståelse vil bl.a. kunne ha innvirkning på måten jeg gjennomfører intervjuene på, hvordan jeg forholder meg til, forstår og fortolker intervjumaterialet. En

¹¹ Motiverende samtale (MI). Motivational interviewing is a collaborative conversation style for strengthening a person's own motivation and commitment to change. (Miller & Rollnick, 2012, s.12)

utfordring i rollen som forsker vil kunne være å holde fast ved rollen som forsker, og ikke «skli» over i rollen som samtalepartner for målrettet endring.

Kunnskap om intervjutemaet kan være til hjelp i forskningen. Kvale og Brinkmann (2015, s. 84) skriver bl.a. at: «*Det er viktig med kunnskap om intervjutemaet for å kunne stille gode oppfølgingsspørsmål når intervjudpersonen svarer*». God kunnskap om et tema eller et felt er en styrke, men kan også være en utfordring og begrensning i tilnærmingen til tema og intervjudpersoner. «*Vi har på den ene siden stor tilgang til å forstå dette feltet, men fordi så mye er kjent, kan vi på den annen side være blinde i den betydning at vi tar mye for gitt.*» (Thornquist, 2003, s. 219). Min kunnskap om og erfaring fra Program mot ruspåvirket kjøring innebærer at jeg har innsikt i temaet, noe som kan bety at jeg stiller gode (oppfølgings)spørsmål. Det kan også f.eks. føre til at jeg tror at jeg har skjønt det informantene forteller, og at jeg dermed ikke stiller utforskende oppfølgingsspørsmål som ville kunnet gi beskrivelser som jeg ikke får hvis disse spørsmålene ikke blir stilt. Hvorvidt og i hvilken grad dette har vært tilfelle i mitt forskningsprosjekt, er vanskelig for meg å vurdere.

Forskningsdesign og det kvalitative intervjuet

Som nevnt over har jeg valgt kvalitativ metode for mitt masterprosjekt. «*Kvalitativ metode er særlig hensiktsmessig hvis vi skal undersøke fenomener vi ikke kjenner særlig godt, og som det er lite forsket på, og når vi undersøker fenomener vi ønsker å forstå mer grundig.*» (Johannessen et al, 2010, s. 32). Problemstillingen fokuserer på samtykke, og beskrivelser av prosessen rundt samtykke. Til tross for bred erfaring av ulike aspekter av Program mot ruspåvirket kjøring er dette noe jeg har liten dybdekunnskap om, og som jeg ønsker en grundigere forståelse av.

Jeg hadde en konkret problemstilling som jeg ønsket å belyse, og jeg ønsket en dybde og bredde i materialet. I tillegg var jeg opptatt av at informantene skulle snakke mest mulig fritt rundt temaet, uten at jeg la svaralternativer «i munnen på dem». Et semistrukturert intervju gir fleksibilitet og rom for intervjudpersonenes egne initiativ og kommentarer, samtidig som intervjuet har en bestemt hensikt (Ryen, 2002). Det semistrukturerte intervjuet «*ligger nært opp til samtale i dagliglivet, men har som profesjonelt intervju et formål*» (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 46). Basert på dette valgte jeg semistrukturert intervju som metode for datainnsamlingen.

Kontekst og «tykke beskrivelser»

I min problemstilling tar jeg utgangspunkt i domfeltes beskrivelser av prosessen rundt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring for å så se dette i sammenheng med bl.a. ansattes og lovgivers beskrivelser av samtykke. Jeg ønsker å se på handlingen (å gi sitt samtykke) satt inn i en sammenheng - i kontekst.

Vi gjør beskrivelsen av hendelser tykkere ved å beskrive dem i deres kontekst. I en rettsal avgjøres spørsmålet om hvorvidt en person har gjort noe med vilje, ikke ved å sitere teorier eller generelle regler, men ved å beskrive den konteksten handlingen utspiller seg innenfor (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 112).

Begrepet tykke beskrivelser er forbundet med antropologen Clifford Geertz (1973). Han bruker begrepet «thick description» (som kan oversettes som tykke eller tette beskrivelser eller fortellinger), og fremhever at det er et mål for forskeren å presentere en tykk beskrivelse. Beskrivelsen skal være meningsmettet, og skal ikke bare beskrive det som observeres, men også hva personene kan ha ment med sine handlinger. Fortolkningen personen selv gir, og forskerens fortolkning har en plass i den tykke beskrivelsen (Geertz, 1973). Tykke beskrivelser, og å sette en handling inn i en kontekst innebærer noe mer enn å se handlingen akkurat i den kontekst den forekom i. Sørhaug (1996) henviser også til Geertz når han skriver følgende:

Beskrivelser i og av kontekst innebærer derimot at man er villig til å beskrive flere kontekster enn den konteksten som den registrerte hendelsen forekom i. Man må også beskrive «kontekstenes kontekst». Slike hierarkier om mønstre av kontekster, som omslutter hendelser og handlinger slik at vi sier at vi kan forstå eller forklare dem utgjør det vi kan kalle tykke beskrivelser (1996, s. 35).

Tykke beskrivelser vil kunne sette samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring inn i en kontekst og bidra til å belyse min problemstilling. Den mer åpne, undrende formen som semistrukturerte intervjuer innebærer, bidrar til innsamling av beskrivelser som kan danne grunnlaget for fortolkning og analyse av materialet opp mot problemstillingen.

Oppbygging av, og tema i intervjuguiden

Det var en lang prosess fra første tanken om å lage en intervjuguide, til å ha ferdig intervjuguide. Jeg hadde tidlig bestemt meg for å intervjuer både ansatte og domfelte for å belyse problemstillingen. Jeg ønsket at intervjuguiden til ansatte og domfelte skulle være mest mulig lik. Samtidig vurderte jeg at det var hensiktsmessig at de var litt forskjellige fordi ansatte og domfelte har ulike «roller»; friomsorgsansatte som «utfører» av Program mot ruspåvirket kjøring, domfelte som «deltaker»; og ulikt utgangspunkt for de erfaringer de har knyttet til samtykke til program mot ruspåvirket kjøring.

Jeg laget to intervjuguides¹², en til domfelte og en til ansatte. Intervjuguidene tok utgangspunkt i problemstillingen og forskningsspørsmålene. Jeg ønsket i størst mulig grad å bruke åpne «spissede» spørsmål. Med «spissede» mener jeg at jeg retter det mot et bestemt tema. Hensikten med å spørre på den måten var å «ramme inn» tema (f.eks. bakgrunnsdata om informanten, prosessen rundt samtykke, råd til andre m.m.), og samtidig gi informanten mulighet for å fortelle det han eller hun oppfattet som relevant.

Intervjuguiden er relativt «fast». Med dette mener jeg at jeg planla å bruke hele intervjuguiden i intervjuene, samtidig som målsettingen var å likevel få til en mest mulig «naturlig samtale». Rekkefølgen på spørsmålene måtte ikke nødvendigvis være den samme. De ble tilpasset til informanten og til hvordan intervjusamtalen utviklet seg. I tillegg til spørsmålene som er beskrevet i intervjuguiden ble det stilt oppfølgings spørsmål for å utdype, avklare eller følge opp svar fra intervjupersonen.

Begge intervjuguidene startet med spørsmål om bakgrunnsdata. Dette for å få informasjon om noen sider ved en persons livshistorie, som en del av konteksten. Bakgrunnsdata som jeg hadde lagt inn i intervjuguiden til de domfelte handlet om kjønn, alder, utdanning, forsørgelsesgrunnlag, familiesituasjon, eventuell tidligere erfaring med straffegjennomføring og antall domfellelser for ruspåvirket kjøring. Ved tidligere domfellelser for ruspåvirket kjøring ønsket jeg å vite hvilken type straffereaksjon vedkommende hadde fått.

For de ansatte handlet bakgrunnsdata om utdanningsbakgrunn, hvilke oppgaver de har, og har hatt, knyttet til Program mot ruspåvirket kjøring, og hvor lenge de har jobbet i friomsorgen.

¹² Se vedlegg 2 og 3.

Hovedtema i begge intervjuguidene var prosessen rundt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring. Informantene ble bedt om å beskrive prosessen. De domfelte ble også bedt om begrunnelser for å gi eller ikke å gi sitt samtykke.

I intervjuguiden til de domfelte var det lagt inn spørsmål om hvorvidt de ville gitt sitt samtykke på nytt dersom de på tidspunktet for samtykket hadde hatt den kunnskapen og erfaringen som de hadde på intervjutidspunktet. De domfelte ble også bedt om å leke med tanken at de skulle gi råd til en helt annen person som skulle ta stilling til om vedkommende skulle gi sitt samtykke eller ikke, og ble spurt om hva vedkommende ville sagt da.

I intervjuguiden til ansattinformantene ble også de bedt om å leke med tanken om at en domfelt som har gjennomført straffereaksjonen blir bedt om å gi råd til en annen person som er siktet for ruspåvirket kjøring og som skal gi sitt samtykke eller ikke. Det er lagt inn et spørsmål om hva de tror at den domfelte ville sagt da. I intervjuguiden til de ansatte fortsatte tankeleken, og de ble spurt om hva de selv ville velge dersom det var *de* som var siktet for ruspåvirket kjøring, og som skulle velge å gi samtykke eller ikke.

Mot slutten av begge intervjuguidene ble det gitt mulighet for informantene å formidle om det er noe annet, noe mer, når det gjelder prosessen rundt samtykke som vedkommende mener er viktig å få med. Dette for å fange opp eventuelle tanker, refleksjoner eller erfaringer som de ikke hadde delt så langt. Det siste temaet i intervjuguiden var et spørsmål om hvordan det var å bli intervjuet.

Som en del av forberedelsene til studien ble det gjennomført et testintervju med en tilsatt i friomsorgen som hadde lang erfaring fra arbeid med Program mot ruspåvirket kjøring. Dette intervjuet er ikke en del av intervjumaterialet i denne undersøkelsen. Hensikten med testintervjuet var bl.a. å undersøke hvordan intervjuguiden fungerte. Ble det f.eks. en «fri» samtale rundt temaet? Var den informasjon jeg fikk fra informanten relevant for temaet? Hvordan opplevde informanten intervjusituasjonen og intervjuet?

Testintervjuet ga meg tro på at intervjuguiden ville fungere hensiktsmessig opp mot problemstillingen. Tilbakemeldingen fra informanten var positiv. Jeg valgte å ikke gjøre noen endringer i intervjuguiden før jeg startet opp med intervjuene i masterprosjektet.

Informantutvalg

Utvalgskriterier

«Det avgjørende utvalgsprinsipp i kvalitative studier er at utvalget er egnet til å utforske problemstillingen» (Thagaard, 2013, s. 65).

Jeg landet tidlig i planleggingen av forskningsprosessen på at jeg ønsket å gjennomføre intervjuer med personer som er idømt Program mot ruspåvirket kjøring, og med tilsatte i friomsorgen som har ansvar for oppfølging av denne straffereaksjonen. Deres beskrivelser vil kunne gi kunnskap og innsikt knyttet til problemstillingen. De domfelte har egen erfaring med prosessen rundt samtykke, og etterhvert fra å gjennomføre Program mot ruspåvirket kjøring. Friomsorgsansatte har en viktig rolle når det gjelder å gi informasjon om Program mot ruspåvirket kjøring til den siktede før et eventuelt samtykke gis. De møter mange siktede og tiltalte i forbindelse med utarbeidelse av personundersøkelse, og de møter domfelte under straffegjennomføring.

Som tidligere nevnt gis samtykket første gangen i forbindelse med personundersøkelsen som utføres av friomsorgen før rettssaken¹³. Samtykket skal så bekreftes i rettssaken.

Vedkommende vil da ha gitt sitt samtykke to ganger. Av og til blir § 5 i forskrift til Program mot ruspåvirket kjøring ikke fulgt, det vil si at det ikke blir rekvirert en personundersøkelse før rettssaken. Samtykket er da kun gitt en gang - i forbindelse med rettssaken. For å være aktuell som domfelt informant i denne studien er det nok å ha gitt sitt samtykke en gang.

Når det gjelder domfelte informanter, ble et viktig utvalgskriterium at personen skulle delta i de strukturerte gruppesamlingene (undervisningsdelen) med straffegjennomføringen på intervjutidspunktet for å være aktuell. Informanten ville da ha erfaring av å ha gitt samtykke, og av å ha gjennomført deler av straffereaksjonen.

Gruppene med domfelte, som ble spurt om jeg kunne komme og informere om mitt forskningsprosjekt, ble valgt på bakgrunn av at

- de aktivt gjennomførte gruppedelen av straffereaksjonen på det tidspunkt jeg søkte etter informanter
- de gjennomførte det ved et friomsorgskontor som deltok i undersøkelsen

¹³ For en skjematisk beskrivelse av saksgangen se vedlegg 4.

Når det gjelder informanter i friomsorgen var utvalgsriteriet kort og godt at jeg ønsket å intervju personer som hadde erfaring fra å jobbe med ulike aspekter ved Program mot ruspåvirket kjøring, som personundersøkelse, individuelle samtaler og gjennomføring av gruppedelen (undervisningen).

Jeg hadde på forhånd ikke bestemt eksakt hvor mange intervjuer jeg skulle gjøre totalt. Jeg var usikker på hvor mange intervjuer som trengtes for at jeg skulle kunne belyse problemstillingen, og hvor vanskelig eller lett det ville være å få informanter.

Jeg bestemte meg for å rekruttere fire ansatte til intervju. Jeg ønsket en overvekt av antall domfelte siden deres beskrivelser er sentrale i problemstillingen, og målet var derfor å rekruttere 6-7 domfelte informanter.

Rekruttering av informanter

På tidspunkt for rekruttering av informanter var det 17 friomsorgskontorer i Norge, og jeg rekrutterte informanter fra fire av dem.

Samtykke fra de domfelte var en forutsetning for at jeg skulle kunne komme og gi domfelte informasjon. Jeg tok kontakt med friomsorgskontorene og sendte over informasjon¹⁴ om mitt forskningsprosjekt som gruppelederne kunne bruke når de skulle spørre de domfelte om jeg kunne komme og informere de domfelte om mitt forskningsprosjekt.

Jeg informerte i alt seks ulike grupper med domfelte, fordelt på alle de fire aktuelle friomsorgskontorene, for å rekruttere domfelte informanter. Deltakerne i samtlige grupper ble på forhånd spurt om jeg kunne få lov til å komme og gi informasjon om mitt forskningsprosjekt, og alle sa ja til det. I løpet av rekrutteringsprosessen har totalt 53 domfelte fått informasjon om mitt forskningsprosjekt. Det var ikke alle informasjonsmøter som resulterte i at jeg fikk kontakt med personer som kunne tenke seg å være informanter. Noen av møtene resulterte i flere aktuelle informanter.

Jeg gjorde noen nyttige erfaringer i forbindelse med første informasjons- og rekrutteringsmøte med domfelte. Informasjonen om forskningsprosjektet ble gitt i starten av en ordinær gruppesamling, før de startet opp med dagens tema. Det var en uvant situasjon å stå foran gruppen med domfelte i rollen som forsker, og å prøve å få informanter til prosjektet. Etter at

¹⁴ Se vedlegg 5.

informasjonen om forskningsprosjektet var gitt, og informasjonsskriv og samtykkeerklæring var delt ut, ba jeg den som var interessert i å delta om å kontakte meg per telefon eller mail. Deretter reiste jeg hjem. På vei hjem tenkte jeg at terskelen for å ta kontakt per mail eller telefon kunne bli for stor. I alle de påfølgende gruppene ga jeg informasjon i begynnelsen av gruppesamlingen og var tilgjengelig i pausen for spørsmål, og for å gjøre avtaler med den som kunne tenke seg å være informant.

Gjennom spørsmålene og kommentarene fra deltakerne i den første gruppen forsto jeg at de hadde fått informasjon om at jeg hadde utviklet innholdet i gruppesamlingene. Jeg var ikke forberedt på det, og hadde ikke spesifikt sagt fra til gruppelederne at de ikke skulle si noe om det. I alle påfølgende grupper ba jeg gruppelederne om å ikke fortelle det. I denne sammenhengen møtte jeg som forsker, og tema for intervjuet var prosessen rundt samtykke, og ikke innholdet i og gjennomføringen av gruppesamlingene. Jeg tenkte at dersom de domfelte fikk informasjon om mine andre tidligere roller knyttet til Program mot ruspåvirket kjøring, ville det kunne flytte fokus fra problemstillingen. Jeg tenkte også at det kunne påvirke hva de valgte å si, eller ikke å si.

Det eneste jeg visste om de domfelte informantene før intervjuet var at han eller hun oppfylte utvalgsriteriene dvs. at vedkommende gjennomførte en dom for kjøring i ruspåvirket tilstand på intervjudtidspunktet. Å «vite» mer om dem før intervjuet tenkte jeg ville kunne være med på å farge intervjuet, og senere analysen, på en måte som jeg ikke ønsket. I denne sammenhengen var det de domfeltes egne beskrivelser jeg ønsket. Jeg søkte derfor ikke om å få lov til å innhente, og har heller ikke innhentet opplysninger om den enkelte domfelte fra f.eks. politiet, saksbehandler, domstol, eller gjennom saksdokumenter.

De ansatte som er intervjuet ble rekruttert gjennom at friomsorgskontoret valgte ut aktuelle personer med bakgrunn i ovennevnte utvalgsriterier. Mitt inntrykk er at jeg uten problem kunne fått et stort antall informanter blant de ansatte i friomsorgen.

Jeg hadde på forhånd kjennskap til de fire ansatte som jeg har intervjuet. Vi hadde møtt hverandre i jobbsammenheng, men hadde ingen privat relasjon.

Beskrivelse av informantene

Av de syv domfelte som jeg intervjuet, var fem menn og to kvinner. Av de ansatte var halvparten menn og halvparten kvinner.

I forbindelse med transkriberingen og anonymiseringen fikk samtlige informanter et nytt navn. Ansatte og domfelte har som nevnt ulike roller og ulikt erfaringsgrunnlag knyttet til Program mot ruspåvirket kjøring. For å gjøre masteravhandlingen mer leservennlig valgte jeg å gi de ansatte navn som begynner på A, og domfelte navn som begynner på D.

Samtlige domfelte informanter opplyste at de hadde gitt sitt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring i retten. Seks av syv domfelte informanter hadde gjennomført en personundersøkelse og hadde gitt sitt samtykke i forbindelse med den, og hadde i tillegg gitt sitt samtykke i retten. Seks av de syv domfelte hadde altså gitt sitt samtykke to ganger. Den syvende personen hadde ikke gjennomført personundersøkelse, og hadde gitt sitt samtykke en gang – i retten.

Fem av syv domfelte opplyste å ha tidligere domfellelse for ruspåvirket kjøring. En av dem hadde flere tidligere domfellelser. To av disse fem hadde gjennomført straff for ruspåvirket kjøring i fengsel. En hadde gjennomført Program mot ruspåvirket kjøring en gang tidligere. To av de domfelte som hadde vært dømt for kjøring i ruspåvirket tilstand en gang tidligere opplyste at dommen *den* gangen var riktig, men at de *denne* gangen er dømt for noe de ikke hadde gjort.

Samtlige domfelte beskriver at de hadde, eller hadde hatt, et problematisk forhold til alkohol og/eller andre rusmidler. Samtlige fortalte at de var eller hadde vært i behandling, og at de hadde gjort en endring med hensyn til rusbruk/misbruk. Samtlige domfelte informanter beskrev det å bli tatt og dømt for ruspåvirket kjøring som årsak, eller medvirkende årsak til denne endringen.

Ingen av de domfelte informantene var aktiv i 100% jobb på intervjutidspunktet. Samtlige hadde tidligere vært etablert på arbeidsmarkedet gjennom mange år. Tre av syv hadde utdanning på minimum bachelornivå. Tre hadde uføretrygd, to mottok arbeidsavklaringspenger på intervjutidspunktet og to mottok ytelser i forbindelse med at de aktivt var i behandling. Tre domfelte beskrev fysiske helseplager som direkte årsak til fraværet fra arbeidsmarkedet. To fortalte at behandling for rusproblematikk var årsaken, og to beskrev «å møte veggen» og posttraumatisk stress som årsak.

Alle de domfelte informantene forteller at de har barn.

De ansatte har alle en sosialfaglig utdanning på bachelornivå, og de har jobbet 11 – 15 år i friomsorgen på intervjutidspunktet. Samtlige informanter fra friomsorgen jobber med

personundersøkelse, gjennomføring av grupper og individuelle samtaler knyttet til Program mot ruspåvirket kjøring.

Gjennomføring av intervjuer

Jeg har gjennomført til sammen 11 intervjuer. Syv intervjuer med domfelte, og fire intervjuer med ansatte. Alle de fire friomsorgskontorene som deltok i undersøkelsen er representert i intervjumaterialet, enten ved intervju med domfelte, ansatte, eller begge deler. Alle domfelte som ga sitt samtykke til å delta i undersøkelsen ble intervjuet.

Intervjusituasjonen innebærer en asymmetrisk maktrelasjon (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 51). Det er jeg som forsker som har kontrollen over intervjusituasjonen, og som styrer tema og hva som følges opp og ikke av det informanten sier. Jeg tenkte mye over dette før jeg skulle intervjuer, og prøvde å legge til rette for at informanten skulle oppleve seg som så likeverdig som mulig. De fikk f.eks. velge hvor intervjuet skulle gjennomføres, og informanten fikk komme med forslag til tidspunkt for intervjuet. Jeg var takknemlig for den tillitten de viste gjennom å si ja til å bli intervjuet, og ved å dele sine tanker og refleksjoner med meg.

Alle domfelte fikk som nevnt over informasjon om at de selv kunne velge hvor intervjuet skulle foregå. Samtlige domfelte ønsket at intervjuet skulle gjennomføres på friomsorgskontoret. Jeg fikk uten problem låne et rom på det friomsorgskontoret som den domfelte var tilknyttet når jeg hadde behov for det.

Samtlige informanter (domfelte og ansatte) møtte til avtalt tid og sted. Å bli intervjuet var noe de domfelte gjorde på sin fritid. Deltakelse eller ikke deltakelse hadde ingen betydning for straffegjennomføringen, og de fikk ikke noen form for kompensasjon for å delta. De ansatte ble intervjuet på eget kontor, og intervjuet ble gjennomført i den ansattes arbeidstid.

Jeg gjennomførte intervjuene med aktuelle domfelte og ansatte ved ett friomsorgskontor om gangen. Rekkefølgen på friomsorgskontorene ble styrt av når de gjennomførte gruppedelen av straffereaksjonen. Intervjuene ble gjennomført over en tidsperiode på seks måneder.

Tidspunkt for intervjuet ble tilpasset informanten. For å kunne gjennomføre intervjuene med aktuelle informanter, besøkte jeg samme friomsorgskontor så mange ganger som det var behov for. Ved tre tilfeller ble det gjennomført to intervjuer på samme dag med en pause mellom. De resterende fem intervjuene ble gjennomført med ett intervju per dag.

En av de domfelte som hadde sagt seg villig til å bli intervjuet sendte meg følgende SMS i forbindelse med at vi skulle avtale tidspunkt for intervju:

«Hei! Jeg ønsker ikke å delta på intervjuet likevel. Leste igjennom arkene, og tror ikke jeg har så mye å bidra med da det er så pass lenge siden jeg hadde personundersøkelsen. Jeg var akkurat ferdig med XXXX (beskrivelse av sykdom og behandling) da jeg hadde den, og har egentlig glemt det meste av prosessen rundt det. Jeg beklager! Håper mange andre kan stille.»

Mitt svar til vedkommende var:

«Det er helt OK. Det er frivillig å delta. Jeg er helt sikker på at du ville hatt mye å bidra med. Det at du har glemt det meste av samtalen og prosessen nå er også noe jeg er interessert i. Det er jo en del av din erfaring. Men som sagt: det er frivillig. Takk for at du ga beskjed. Ønsker deg en fin dag.»

Et par minutter senere fikk jeg et SMS hvor det sto at

«Vi godt kan ta et lite intervju den datoen du foreslo dersom du er interessert i min glemte erfaring.»

Selvsagt var jeg interessert i den «glemte erfaringen». Intervjuet som ble gjennomført ga meg kunnskap og innsikt som jeg ikke ville fått dersom denne personen hadde valgt å ikke dele den.

Det er ikke først og fremst lengden på et intervju som bestemmer i hvilken grad det har vært et «nyttig og meningsfullt» intervju. Korte intervjuer kan være innholdsrike, og lange intervjuer kan være fylt med tomprat (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 192). Det korteste intervjuet varte 18 minutter, og det lengste 58 minutter. Etter intervjuene satt jeg igjen med et spennende, variert og innholdsrikt materiale.

Jeg brukte, som planlagt, intervjuguidene som utgangspunkt ved gjennomføring av samtlige intervjuer. Etter at diktafonen ble slått på, innledet jeg alle intervjuer med å referere til tidligere gitt informasjon og å kort gjengi tema for intervjuet. Planen var som tidligere nevnt at jeg deretter skulle be om bakgrunnsdata før jeg gikk videre til prosessen rundt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring.

I intervjuene med ansatte stilte jeg konkrete, lukkede «detaljsspørsmål» for å få bakgrunnsdata, og det opplevdes fra min side som en god og helt uproblematisk måte å starte opp intervjuet på.

Ved det første intervjuet med en av de domfelte, startet jeg som planlagt i intervjuguiden med konkrete spørsmål for å få bakgrunnsdata på lignende måte som ved intervjuene med ansatte. Opplevelsen jeg da satt igjen med var at dette lignet et «avhør». Jeg opplevde det ikke som en god måte å starte opp intervjuet på. Derfor valgte jeg i de kommende intervjuene med domfelte, etter at jeg hadde redegjort for intervjuets tema, å si noe i retningen av: *«først så ønsker jeg å få litt - ja vi kan kalle det for bakgrunnsdata om deg – hvem er du?»*. Sett fra min synsvinkel fungerte denne mer åpne innledningen bedre og opplevdes som en mer hensiktsmessig innledning på et semistrukturert intervju. Jeg hadde «listen» på bakgrunns-spørsmål i bakhodet når de beskrev «hvem de var». Dersom de ikke selv sa noe om eventuelle tidligere domfellelser for kjøring i ruspåvirket tilstand, spurte jeg spesifikt om de tidligere var dømt for dette. Eventuelle tidligere domfellelser for ruspåvirket kjøring vurderte jeg som relevant informasjon med tanke på prosessen rundt å gi samtykke. Dersom de ikke sa noe om egen alder valgte jeg å ikke spørre om det. Noen av de domfelte informantene lurte på hva jeg ville vite, mens andre raskt «pratet i vei». En av informantene viste tydelig i ord og kroppsspråk at vedkommende ikke var bekvem med denne åpne måten å bli stilt spørsmål på. Etter at personen hadde opplyst om navn og bosted sa vedkommende *«si rundt det? Du må spørre og ... jeg klarer ikke å svare mer enn det altså.»*

Et par av de domfelte informantene spurte hva jeg visste om dem fra før, og det opplevdes som godt å kunne svare at jeg ikke visste noe. I denne sammenhengen var det de domfeltes egne beskrivelser jeg ønsket.

I valg av problemstilling ønsket jeg å «styre unna» alt som direkte eller indirekte hadde med innholdet i gruppedelen (undervisningen) å gjøre siden jeg har hatt en aktiv rolle her. Når jeg gjennomførte intervjuene viste det seg at gruppedelen, og innholdet i gruppesamlingene likevel ble et tema som domfelte og ansatte brakte på banen i forbindelse med argumenter for og mot å samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring. Dette gjorde meg enda mer bevisst på at min rolle i denne sammenheng er å forske, undre meg og å lytte.

Hvorvidt og på hvilken måte min kjennskap til de ansatte intervjupersonene har hatt betydning for selve intervjuet, vet jeg ikke. Det var ikke et tema jeg tok opp med dem, og heller ikke noe de selv tok opp med meg verken i eller etter intervjusituasjonen.

Registrering av data

Alle de 11 intervjuene ble tatt opp på lydfil ved hjelp av diktafon. Jeg hadde med meg notatark ved samtlige intervjuer. Notatarket ble kun brukt til å skrive ned eventuelle avtaler som ble gjort.

Fordelen med å bruke diktafon som registrerer det som blir sagt, er at det gjør det mulig å holde fokus på den muntlige samtalen og samspillet med informanten. Diktafonen gjør registreringsjobben, men det forutsetter at den virker, og at lyd kvaliteten er bra. Ved gjennomføring av mine intervjuer sluttet diktafonen å virke midt i det ene intervjuet. Jeg hadde med meg ytterligere en diktafon slik at vi etter en kort pause kunne fortsette intervjuet. Lyd kvaliteten var i all hovedsak meget god.

Bakgrunnen for mine valg, om å bruke diktafon og om å skrive minst mulig, var at jeg ønsket å sikre at det som ble sagt ble registrert så nøyaktig som mulig. Jeg ønsket å være så fri som mulig fra notater. Ulempen med at jeg ikke gjorde skriftlige notater underveis i intervjuet var at jeg kan ha glemt temaer som jeg som intervjuer skulle ha fulgt opp, eller reaksjoner hos informanten eller hos meg selv som ikke direkte kommer frem på lydfilen.

Transkribering av intervjuene

Samtlige intervjuer ble transkribert i sin helhet. Jeg utførte selv transkriberingen. Jeg hadde som mål å skrive alt som ble sagt ordrett, slik det ble meg formidlet. Dette resulterte i et materiale på 151 sider med enkel linjeavstand. Jeg lyttet igjennom hvert enkelt intervju 3-5 ganger for å sikre at det jeg hadde skrevet det som faktisk ble sagt. I de tilfeller jeg ikke var sikker på dette, har jeg skrevet at jeg ikke hører hva som blir sagt (i stedet for å gjette). Jeg registrerte pauser med «...», lengre pauser med «... ...», brukte understreking dersom det var noe som ble sagt med større «trøkk», skrev ut «hm», og skrev (latter), og (felles latter) der dette forekom. Der språket var på dialekt omskrev jeg dette til bokmål. Selv om jeg hadde som mål å skrive ordrett det som ble sagt, så er det likevel en rekke valg som må tas. F.eks.: når slutter en setning? Var det som ble sagt et spørsmål eller en påstand? Hvor lang stillhet skal til for at det skal registreres som en pause? Det var som sagt mange valg som ble tatt i forbindelse med transkriberingen, valg som kan ha stor betydning for materialet. Som Kvale og Brinkmann (2015, s.212) uttrykker det: «*Hvor man skal sette punktum og komma, er allerede en fortolkningsprosess.*».

Alle informantene fikk informasjon om at jeg skulle transkribere intervjuene. I tillegg fikk de tilbud om å lese igjennom og kommentere, endre eller legge til noe dersom de ønsket det. Informasjonen om dette ble gitt i samtykkeerklæringen, og muntlig i forbindelse med intervjuet. Jeg sa at jeg gjerne ville at de skulle lese igjennom og komme med tilbakemeldinger, innspill og kommentarer.

10 av 11 informanter ønsket å få det transkriberte intervjuet. En domfelt informant ønsket ikke å få det transkriberte intervjuet. Denne person sa at han gjerne ville bidra gjennom å la seg intervju, og at resten ikke var viktig for ham.

I forbindelse med transkriberingen ble intervjuene samtidig anonymisert. Detaljer som kunne avsløre identiteten til personen ble fjernet og erstattet med XXXX. Ni av de 10 informantene som ønsket det transkriberte, intervjuet ville ha det sendt på mail. Flere av dem uttrykte at de så dette som enklere enn per post, og en av de ni informantene opplevde det i tillegg som tryggere å få det per mail enn per post. Den tiende personen fikk overlevert transkripsjonen av intervjuet personlig ved et senere møte.

I kontakt med informantene har jeg tatt opp det faktum at transkribering av et intervju innebærer skriftliggjøring av et muntlig materiale, og at vi mennesker ofte uttrykker oss på en annen måte muntlig enn skriftlig. Dette er en naturlig forskjell, og jeg ønsket å forberede dem på det. Jeg har i samtale med dem gitt uttrykk for at noen informanter (generelt) synes at det er «rart» å lese et transkribert intervju, mens andre synes at det er helt greit.

Ingen av de 10 informantene som fikk det transkriberte intervjuet har kommet med tilbakemeldinger, innspill eller endringer på selve innholdet i intervjuene. Informantene som er ansatt i friomsorgen har muntlig og/eller skriftlig gitt tilbakemeldinger som nettopp handler om hvordan det er å lese et muntlig intervju i skrifts form. En av informantene uttrykker seg på følgende måte:

«Jeg ser at det er en ting å få lov til å snakke i et intervju, men en annen ting å lese det i etterkant.» (...) *«Som sagt så har jeg ikke noe problem med det faktiske innholdet, men det er kanskje ikke å «leservennlig»!».*

En annen informant beskrev hvordan lesingen av transkripsjonen gikk fra å fokusere på innhold, til å fokusere på måten personen selv hadde formulert seg på. Egne ordvalg, formuleringer og måter å uttrykke seg på ble tydelig for vedkommende. *«Jeg må virkelig slutte å si "sånn at"»*, var en konklusjon. Jeg vil tro at noen av de samme tankene og

refleksjonene også kan ha kommet hos de domfelte informantene. Da de ikke har gitt noen tilbakemeldinger kan jeg ikke vite, bare gjette.

Informantenes opplevelse av intervjuet

I slutten av intervjuet spurte jeg samtlige informanter om hvordan det hadde vært å bli intervjuet. De svarte at det var greit, helt greit, veldig greit, en artig opplevelse og lignende. En domfelt svarte f.eks.:

«Jeg synes at det var helt greit. Det var ikke noe stress i det hele tatt. Jeg var litt skeptisk da selvfølgelig, men det er jeg jo til det meste for tiden. Nei da ... det var trivelig det.»

Flere ga uttrykk for at å bli intervjuet hadde bidratt til at de samtidig hadde reflektert over temaet vi hadde snakket om. En ansatt sa at:

«Det er greit å reflektere litt over hva en driver med i hverdagen også. Det blir en vane til slutt, hvordan en gjør ting, så da kan det være greit å tenke over hvorfor en gjør ting, og hvordan en gjør ting.»

En domfelt sa:

«Det var helt greit. Det får meg til å tenke litt samtidig som jeg sitter her og prater også – altså på kurset og hvorfor jeg er her.»

Flere håpet også at det de hadde bidratt med var til nytte.

En ansatt sa f.eks.:

«Det var en artig opplevelse det. (...) Jeg håper at jeg har gitt deg noen svar som du kan bruke til ... forhåpentligvis noe fornuftig noe.»

En domfelt uttrykte seg slik:

«Det er greit det. Jeg er blitt så vant til å prate med folk nå så det går bra det. Det er sikkert et viktig tema, og spennende å skrive master om, det her tenker jeg. Jeg synes at det er viktig å få frem at folk må vite litt mer om hva de skriver under på. Hva det er for noe.»

En ansatt beskrev hvordan det hadde vært å bli intervjuet på denne måten:

«Det har vært veldig OK, men det har også vært ... Jeg kjente at jeg måtte jobbe litt mot følelsen av å være på muntlig eksamen. "Er det greit å se på fasiten – samtykkeerklæringen?" ... Og så bare sittet og tenkt at "Hva er det vi skriver under på på iverksettelsen da?" - Det må jeg jo vite.»

Ingen av de domfelte sier noe om å ha en slik følelse, men det betyr ikke at ikke også noen av dem opplevde det slik.

Metode for fortolkning og analyse

I mitt arbeid med dataanalysen har jeg brukt en hermeneutisk tilnærming. Ulike deler i materialet er blitt sett opp og fortolket mot helheten i materialet, og opp mot problemstillingen, som så er blitt sett opp mot delene igjen, i det som kan beskrives som en fortolkende sirkelbevegelse (jf. hermeneutisk sirkel). Hermeneutisk meningsfortolkning bygger på fortolkningsprinsipper som gjennom en lang tradisjon har vist seg brukbare for fortolkning av tekster, og er ikke en trinn-for-trinn-metode (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 237-238).

Intervjuene er et resultat av møtet mellom meg som forsker og informantene. Innholdet i intervjuene er forfattet i fellesskap. *«Inter-vjuet er et intersubjektivt foretakende, hvor to personer snakker om emner av felles interesse»* (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 218). Hvert intervju er et felles produkt hvor mine spørsmål, og informantens svar henger sammen og interagerer. Informantene har gjennom sine beskrivelser i intervjuene delt sin fortolkning av prosessen rundt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring. Min fortolkning av beskrivelsene startet allerede i intervjusituasjonen bl.a. gjennom spontane kommentarer og måten jeg fulgte opp svarene på spørsmålene på. Fortolkningen og analysen av data har dog hovedsakelig foregått etterpå. Transkriberingen, og måten den gjøres på må ses som en del av fortolkningsprosessen. Utvelgelsen av intervjusitater er også uttrykk for en fortolkningsprosess. Fortolkningen fortsetter gjennom hele datafremstillingen, analysen, og drøftingen av problemstillingen, men det er særlig etter transkriberingen den egentlige analysen av materialet blir foretatt, og det er her som fortolkningen av materialets «mening» utvikles.

Hensikten med analysen, drøftingen og konklusjonene er ikke å gi et enkelt, sant, objektivt og endelig «svar» på min problemstilling, men å åpne opp for meningen i det som er blitt sagt i

intervjuene, og gi de nye betydningsmønstrene. Målet er å gi økt kunnskap og innsikt i prosessen rundt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring

I forbindelse med transkriberingen lyttet jeg igjennom intervjuene gjentatte ganger. Dette ga meg et økt «eierskap» til intervjumaterialet, og var på den måten en god forberedelse til videre fortolkning og analyse. Jeg skrev ut de transkriberte og anonymiserte intervjuene, og leste raskt igjennom dem på nytt samtidig som jeg noterte ned det jeg så for meg som sentrale temaer i hvert enkelt intervju. Hensikten med å gjøre det på denne måten var å få en oversikt over helheten i intervjumaterialet, samtidig som jeg startet prosessen med å dele opp helheten i deler (temaer).

I den innledende delen av materialanalysen ble det en lang rekke ganske detaljerte tema, nærmest stikkord, som jeg hadde behov for å systematisere ytterligere. De mange temaene ble derfor lagt inn under hovedkategoriene:

- Informert samtykke
- Argumenter for og mot samtykke
- Jeg og «de andre»

Hovedkategoriene er valgt ut fordi de vil kunne hjelpe meg å belyse problemstillingen. Jeg leste så igjennom alle intervjuene på nytt med disse kategoriene i bakhodet. Jeg laget en oversikt over uttalelser knyttet til kategoriene for hvert av intervjuene gjennom å markere dem med fargepenn. Deretter gikk jeg over til å se intervjuene i lys av hverandre, og søkte etter likheter og forskjeller i intervjumaterialet. I denne tematiserings- og kategoriseringsprosessen blir uttalelser og tema i intervjuet tatt ut av sin sammenheng og dermed dekontekstualisert.

Den videre analyseprosessen handlet om å fortolke meningsinnholdet i det som er sagt i intervjuene. «*Fortolkeren går utover det som direkte blir sagt, og finner frem til meningsstrukturer og betydningsrelasjoner som ikke fremtrer umiddelbart i en tekst*» (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 234). Utsagnene i materialet blir da rekontekstualisert og satt inn i andre og «bredere» referanserammer enn de opprinnelig var en del av. I hele denne prosessen er det viktig å ha en «etisk stemme» som veileder. Når tekst blir tatt ut av sin sammenheng og/eller satt inn i en annen sammenheng, kan den bli gitt en mening som er forskjellig fra det den hadde innenfor sin opprinnelige kontekst.

Forskningsetikk og etiske refleksjoner

Alle forsknings- og studentprosjekter som innebærer behandling av personopplysninger skal meldes til NSD¹⁵ som bl.a. er personvernombud for studentprosjekter som gjennomføres ved statlige høyskoler i Norge. Dette fremkommer av forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi (2006, s. 14).

Forskningsprosjekter som inkluderer personer skal som hovedregel ikke settes i gang uten et informert og fritt samtykke fra informantene (Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi, 2006, s. 13). I tillegg til intervjuguide, så måtte derfor informasjonsskriv og samtykkeerklæring være utformet for å kunne vedlegges. Det var hensiktsmessig å formulere to informasjonsskriv og to samtykkeerklæringer. En til domfelte og en til ansatte¹⁶.

Jeg meldte masterprosjektet til NSD 24.02.2015. I mai 2015 var det mailkontakt mellom meg og saksbehandleren ved NSD. Det handlet om hvordan førstegangskontakt skulle kunne opprettes med de domfelte uten at kriminalomsorgen brøt sin taushetsplikt. Løsningen var at kriminalomsorgen informerte aktuelle domfelte om at jeg ønsket å komme og informere i forkant av informasjonsmøtet, og at de innhentet samtykke til at jeg fikk komme.

01.06.2015 fikk jeg tilbakemelding fra NSD, og i vedtaket fremkommer det at personvernombudet tilrår at prosjektet gjennomføres¹⁷.

Kriminalomsorgen har egne retningslinjer som beskriver saksgangen for behandling av søknader om forskning i kriminalomsorgen (Retningslinjer for behandling av søknader om forskning i kriminalomsorgen, 2004). 19.03.2015 sendte jeg en søknad til kriminalomsorgen om adgang til å rekruttere ansatte og domfelte til forskningsprosjekt. Søknaden ble sendt til de to regionene hvor jeg ønsket at forskningen skulle gjennomføres. De fire forespurte friomsorgskontorene bekreftet at de kunne bistå, og søknaden ble innvilget 15.05.2015¹⁸.

Etikk og de etiske refleksjonene skal være en del av hele prosessen, og har betydning for og innvirkning på alle deler av forskingsprosessen. Kvale og Brinkmann (2015, s. 97) fremholder viktigheten å ta hensyn til mulige etiske problemstillinger gjennom alle stadier i forskningen

¹⁵ NSD er forkortelsen for Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste

¹⁶ For informasjonsskriv til domfelte se vedlegg 6, og til ansatte vedlegg 7. For samtykkeerklæring domfelte se vedlegg 8, og for ansatte se vedlegg 9.

¹⁷ Vedtak fra NSD, se vedlegg 10.

¹⁸ Vedtaket fra kriminalomsorgen region øst, se vedlegg 11.

fra valg av tema, planlegging, i intervjusituasjonen, ved transkribering og videre til analyse, verifisering og rapportering.

Deltakeren (informanten) skal være i fokus i den etiske refleksjonen. Konfidensialitet, anonymitet og mulige konsekvenser som deltakelsen i forskningsprosjektet kan ha for vedkommende, er eksempler på viktige etiske problemstillinger. For å ivareta dette på best mulig måte valgte jeg å gjennomføre intervjuer ved flere friomsorgskontorer. Jeg valgte bort Østfold friomsorgskontor da det er det kontoret jeg selv jobber ved. Å rekruttere informanter fra flere kontorer ville gjøre det enklere å anonymisere hvem informantene er. I tillegg ville det gi større mulighet for å finne aktuelle informanter. For å ivareta og sikre anonymitet, velger jeg i masteravhandlingen å ikke beskrive og gjøre rede for hvor mange som er intervjuet fra hvilket kontor i detalj.

Det finnes et legitimt fortolkningsmangfold, og det er ikke fortolkerens oppgave å finne den ene sanne meningen (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 238). Selv om det råder «fortolkningsfrihet» (eller kanskje akkurat derfor), er det viktig med gjennomsiktighet og etisk refleksjon knyttet til fortolkningen. Dette er med på å sikre at fortolkningen ikke handler om at forskeren søker bekreftelse på sine egne meninger i materialet, og derfor kun søker etter uttalelser som bekrefter egne konklusjoner. Et mangfold av fortolkninger fra ulike perspektiver er målet da det er det som kan gi ny kunnskap om og innsikt i det tema som er søkelyset for forskningen, i dette tilfelle prosessen rundt å gi samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring.

Når jeg skrifteliggjør min fortolkning i analyse, drøfting og senere i konklusjonen, kan ordvalg og uttrykksform gi leseren en annen forståelse av teksten enn det både informantene og jeg som forsker forsøkte og forsøker å uttrykke. Det som i intervjusituasjonen ble sagt ansikt til ansikt i en bestemt kontekst, er blitt fortolket og gjort om til tekst som er rettet til en leser som ikke var tilstede i intervjusituasjonen. Dette er et viktig etisk aspekt, og noe jeg må være bevisst i skriveprosessen.

Validitet og reliabilitet

Begrepene validitet (gyldighet eller relevans) og reliabilitet (pålitelighet) har sin bakgrunn i et empiristisk og positivistisk vitenskapsideal og var opprinnelig knyttet til kvantitativ

forskning. Det er en pågående diskusjon om hvorvidt, og hvordan disse begrepene skal brukes i kvalitativ forskning (Thagard, 2013, Kvale & Brinkmann, 2015, Ryen 2002).

Gyldighet, relevans og pålitelighet henger tett sammen med forskningsetikk og etisk refleksjon, men er også knyttet til hvilken type kunnskap som innhentes, hvordan den innhentes, og hvordan dataene registreres og fremstilles m.m. Det handler altså om hvorvidt jeg som forsker har stilt relevante spørsmål og er pålitelig i min datafremstilling etc., og er viktig uavhengig av metodisk tilnærming.

Å vurdere validitet og reliabilitet i eget forskningsprosjekt er en kontinuerlig prosess som gjennomsyrrer hele prosjektet. Kvale og Brinkmann (2015, s. 279) beskriver forskerens rolle knyttet til validitet i eget prosjekt som «*djevelens advokat overfor egne funn*». Jeg tenker at rollen som djevelens advokat kan sies å gjelde både validitet og reliabilitet. Er f.eks. mine data pålitelige og troverdige? Er det jeg spør om relevant for problemstillingen? Er det min eller informantenes stemme som blir hørt nå?

Transparens og innsyn i forskningsprosessen er en forutsetning for at andre skal kunne vurdere gyldigheten, relevansen og påliteligheten av et forskningsprosjekt. Derfor har jeg lagt vekt på å beskrive de ulike momentene og valgene som er tatt underveis i prosjektet så godt som mulig i masteravhandlingen.

Det finnes ulike måter å definere validitet i et forskningsprosjekt på. Validitet kan sies å handle om hvorvidt forskningen undersøker det den er ment til å undersøke, og om resultatene av undersøkelsen representerer den virkelighet som er studert. Validitet handler ikke bare om metoden som blir brukt, men om hvordan forskeren har utført arbeidet (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 277).

Jeg har intervjuet domfelte som gjennomfører Program mot ruspåvirket kjøring og ansatte i friomsorgen som har ansvar for å følge opp denne straffereaksjonen. Jeg har altså intervjuet personer som har egen erfaring fra ulike perspektiver av temaet jeg forsker på, noe som styrker validiteten. Jeg har hatt som mål å få informantenes egne beskrivelser av prosessen rundt samtykket, uten å sette klare rammer for hva som er relevant og ikke. Etter intervjuene satt jeg igjen med et rikt materiale som beskrev ulike aspekter ved samtykkeprosessen.

Fortolkning og analyse av intervjumaterialet innebærer at datamaterialet bearbeides. Mitt mål har vært å beholde nærheten til det opprinnelige materialet, samtidig som fortolkning og analyse innebærer at jeg fjerner meg noe fra materialet, deler det opp, ser delene i sammenheng med andre deler av materialet og opp mot teoretiske perspektiver.

Når det gjelder kvalitative studier som denne, vil reliabilitet bl.a. handle om hvorvidt forskningen er pålitelig. Pålitelighet kan her for eksempel knyttes konkret til hvordan datainnsamlingen foregikk, lyd kvaliteten på intervjuene, hvordan transkriberingen av materialet ble utført m.m. Det er derfor viktig å gjøre rede for hvordan data utvikles, at forskeren skiller mellom intervjumaterialet og sine egne vurderinger, og gjør rede for egen relasjon til feltet og til deltakerne i studien (Thagaard, 2013:194).

Jeg har registrert data ved hjelp av lydopptak, og har transkribert intervjuene i sin helhet. Informantene er blitt gitt anledning til å lese igjennom og komme med innspill og endringer på de transkriberte intervjuene. I presentasjonen av data har jeg valgt å gi stor plass til informantenes uttalelser for å la deres stemme blir tydelig. Jeg har her lagt vekt på å skille informantenes uttalelser og mine vurderinger og fortolkninger. Jeg har nærhet til det jeg forsker på, og har derfor valgt å gi rom for en relativt omfattende beskrivelse av min forforståelse i metodekapittelet.

For å ivareta kravet om validitet og reliabilitet har jeg i tillegg prøvd å stille meg «utenfor» og se inn på mitt arbeid underveis i forskningsprosessen for å vurdere andre måter å gjøre ting på, og f.eks. søke etter andre måter å fortolke utsagn på.

4. DATAFREMSTILLING OG ANALYSE

Datafremstillingen har til hensikt å beskrive prosessen rundt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring fra ulike synsvinkler. Den vil også danne grunnlag for senere drøfting av problemstillingen. Datafremstillingen er organisert med bakgrunn i de tre hovedkategoriene som ble presentert under metode for fortolkning og analyse s. 48.

I datafremstillingen er det først og fremst informantene som kommer til orde. Direkte sitater fra informantene er derfor valgt som overskrifter på de avsnitt hvor jeg har vurdert at det er med på å tydeliggjøre og å levendegjøre materialet. For å la informantenes uttalelser fremstå i sin kontekst er det av og til lengre sitater. Dette gjør at noen av sitatene inneholder flere aspekter og argumenter, og kunne ha vært plassert på flere steder i dataframstillingen. Utvelgelsen av sitater er gjort med bakgrunn i et ønske om å få frem hovedpoenger som alle eller mange av informantene har gitt, men også å gi plass til det som på ulike måter skiller seg ut.

Kapittelet inneholder også fortolkninger av og refleksjoner rundt intervjumaterialet og avsluttes med en oppsummering.

Både domfelte og ansatte setter prosessen rundt samtykket inn i en større kontekst. Livssituasjon, rusproblematikk, helse, tanker, følelser, egne og andres handlinger i og rundt den konkrete situasjonen som personen var siktet og ble dømt for m.m., hørte inn under beskrivelsene av prosessen. De ansatte synes i større grad å avgrense samtykkeprosessen til å handle om personundersøkelsen, rettsaken og straffen. Jeg tenker at denne forskjellen i beskrivelsene er naturlig. For de domfelte er samtykket en del av hele livet. De ansatte kommer inn på et avgrenset tidspunkt med bestemte oppgaver, og det er her de har sin rolle. For å gjøre det lettere for leseren å knytte datafremstilling, fortolkning og analyse opp mot problemstillingen gjengis den på nytt her:

«Hvordan beskriver personer som er dømt til Program mot ruspåvirket kjøring og ansatte i friomsorgen prosessen rundt sitt samtykke til denne straffereaksjonen?»

Informert samtykke til program mot ruspåvirket kjøring

«Der og da bare skriver du under»

Da jeg spurte Dina om det er det noe annet rundt det her med samtykke som hun tenkte på så

svarte hun:

«Hm ... det er nok kanskje at man burde fått litt mer tid, for at der og da så bare skriver du under selv om du ikke helt vet hva du skriver under på.»

Å skrive under var noe hun bare gjorde, og fokuset der og da var ikke på hva hun skrev under på. Hun koblet det opp mot tidsaspektet. Mer tid ville muligens kunne være med på å sikre at hun vet hva hun skriver under på.

Dagfinn sa følgende da jeg spurte om det var noe mer rundt dette med samtykke som han ville si:

«Samtykket var vel noe du mer eller mindre var forpliktet til å skrive under hvis du ønsket å delta.»

«Men hva jeg egentlig har samtykket i? Det er jeg egentlig litt usikker på i etterkant. ... Var det for å delta? ... Var det hvem som fikk innsyn i saken? ... Jeg vet ikke. Det har jeg sikkert blitt fortalt om, men jeg har på en måte ikke vært helt der. Så hva det samtykket egentlig innebærer det er jo egentlig litt interessant. Det begynte jeg å tenke over etter første gangen du var her.»

«Da begynte jeg å tenke på samtykke. Hva er samtykke? Hva er det jeg har samtykket til? Hva innebærer samtykket? Den tanken hadde ikke jeg tenkt før. Det var helt enkelt noe du skulle for å kunne delta på kurset.»

Deltakelse forutsetter samtykke. I samtykkesituasjonen lå Dagfinns fokus først og fremst på å kunne delta. Hva han har samtykket til, og hva det innebærer hadde ikke Dagfinn tenkt over før han ble informert om forskningsprosjektet og begynte å reflektere over det. Han *«har på en måte ikke vært helt der»* selv om han, basert på eget utsagn, sannsynligvis hadde fått informasjonen.

David uttaler seg slik om samtykke:

«Altså det med samtykke det er litt sånn diffust for meg, men jeg ga jo samtykke i tingretten på at jeg skulle være med på det her. Ellers så hadde jeg jo måttet sitte i fengsel.»

«Jeg fikk jo en del papirer som jeg skrev under på i tingretten. Ehm ... men det gjorde jeg jo også den første gangen jeg kom hit på kontoret.»

Samtykket virket litt diffust også for David. For ham var det ikke noen klar forskjell på papirene som han skrev under på i tingretten, og de han skrev under på ved iverksetting av straffegjennomføringen på friomsorgskontoret.

Retten kan bare fastsette vilkår om Program mot ruspåvirket kjøring dersom domfelte samtykker. Samtykket skal fremgå av en samtykkeerklæring¹⁹ som siktede skriver under i forbindelse med personundersøkelsen, og siktede må bekrefte samtykket i retten.

At de har gitt sitt samtykke er noe samtlige syv domfelte informanter er klar over. En av de domfelte informantene har gjennomført Program mot ruspåvirket kjøring en gang tidligere og har dermed erfaring fra straffereaksjonen. Når det gjelder de andre seks informantene var det større usikkerhet rundt *hva* de skriver under på og hva samtykket konkret innebærer, noe utsagnene over gir eksempler på.

Å skrive under på samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring fremstår som noe man bare gjør. Hovedfokuset synes å ligge på å kunne få Program mot ruspåvirket kjøring. Å kunne være med, fremstår som et sterkt argument for å skrive under på samtykkeerklæringen, selv om de gir uttrykk for at de ikke helt er innforstått med hva samtykket innebærer i praksis utover at det gir muligheten for å delta.

I tingretten ga David sitt samtykke, og skrev under på det. Ved iverksetting av straffegjennomføringen på friomsorgskontoret skrev han under på krav til domfelte. Dette er noe annet enn å gi sitt samtykke. Formuleringene i samtykket og i krav til domfelte ved iverksettelse ligner i stor grad på hverandre. Det var ikke bare David som syntes å ha problemer med å skille de to dokumentene, noe følgende uttalelse fra Agnes er et eksempel på:

«Og så husker jeg ikke om vi skriver under samtykkeerklæringen, men det er jo noe av det samme vi går igjennom ... på iverksettelsen også.»

Anders beskrivelser av samtykke tyder på det samme:

«Vi ber om samtykke minst to ganger. Når vi lager personundersøkelsen, og når de siktede blir til klienter etter å ha fått dom og kommer på første samtale så starter jeg

¹⁹ For samtykkeerklæring i forbindelse med personundersøkelse, se vedlegg **XX**

gjennomføringen av programmet med å gå igjennom de krav og regler som ligger i forhold til å delta i programmet.»

«Vi vil gjerne være helt sikre på at vedkommende vet hva det er man sier ja til»

Samtlige ansattinformanter beskriver viktigheten av at den som skriver under på samtykkeerklæringen vet hva han eller hun skriver under på.

Andreas sier følgende når han blir bedt om å fortelle om prosessen rundt samtykke og hva det innebærer å gi sitt samtykke:

«Vi begynner å ha fokus på det allerede ved personundersøkelsen hvor vi som regel nesten starter personundersøkelsen med å ta frem samtykkeerklæringen. For der står det så mye som er helt ... altså praktisk å ha med, å ta med klienten allerede på det tidspunktet. Vi vil gjerne være helt sikre på at vedkommende vet hva det er man sier ja til. At man er klar over at det er ganske omfattende dette her. Det er ikke noen lett måte å komme seg igjennom det på. Derfor så begynner vi med den allerede under personundersøkelsen.»

I alle intervjuene med de ansatte fremstår samtykkeerklæringen som sentral. Anders, Anne og Agnes forteller også om at de går igjennom samtykkeerklæringen i forbindelse med personundersøkelsen, ofte tidlig i samtalen. De går igjennom punkt for punkt og leser gjerne høyt for å sikre at alle punktene blir gjennomgått. Agnes beskriver det slik:

«Jeg pleier å lese opp høyt. I starten spurte jeg klienten: "Vil du lese igjennom selv, eller skal jeg?". "Nei, kan gjerne lese igjennom selv." Det jeg har tenkt på litt i ettertid er at det kan være noe av informasjonen som glipper litt da. At man leser igjennom litt fort. Så for å sikre at samtykket er reelt, at de vet hva de har skrevet under på, så pleier jeg å lese opp. At vi går igjennom det sammen.»

Agnes pleier å lese samtykkeerklæringen høyt for å sikre at klienten har fått all informasjon, og for å sikre at samtykket er reelt. Hun har ikke alltid gjort det på den måten. Det er hennes egen refleksjon over risikoen for at noe av informasjonen glipper som har gjort at hun nå leser samtykkeerklæringen høyt. Informasjonen som ble gitt av de fire ansatt informantene viser at de alle ser samtykkeerklæringen som et viktig dokument, og bruker ord som kvalifisert

samtykke, reelt samtykke og frivillig samtykke når de omtaler samtykket i intervjuet. Ingen av dem bruker begrepet informert samtykke.

Tidsaspektet som utfordring

Dina knyttet tidsaspektet opp mot å ikke helt vite hva man skriver under på. Flere av de andre informantene nevnte også tid som en mulig forklaring til det.

Agnes nevner antall samtaler ved personundersøkelsen som en mulig årsak:

«Som regel en samtale. Innimellom så har jeg to samtaler. Dessverre handler litt om tid ... kapasitet, du føler at det fylles opp så det å skulle sette opp to samtaler ... ja, da er det heller andre ting som får ta plassen da. Det jeg tror eller det jeg ser, når jeg setter opp to samtaler så har det en veldig god effekt. Spesielt det med tanke på rommet imellom, fra første til andre samtale. Da jeg har to samtaler så går jeg gjerne igjennom og har en litt sånn løs prat i starten, men at første samtale handler mye om at jeg informerer om hva Program mot ruspåvirket kjøring og hva en personundersøkelse er. Hensikten med det, og den samtykkeerklæringen».

«Jeg vet noe om hvor stressende det kan være å møte opp her ... eller ikke stressende, men det kan være litt skremmende rett og slett. Får kanskje bare et brev i posten og så står det personundersøkelse. Bare ordet i seg selv. Ubehagelig i seg selv. Men med den vissheten om at her ... det er ikke et hyggelig kaffebesøk man skal til, så gjør det noe med hjernens evne til å ta inn informasjon. Da kan det være noe som glipper. Vi tror at de har fått det med seg. Så har de kanskje ikke fått det med seg. Kanskje andre samtale ... forhåpentlig så synes de at det var hyggelig å møte og har fått til en OK relasjon. Kanskje et andre møte, at det vil gå inn mer informasjon da på samtale nummer to».

«Så det å gi en trygghet om at det går an å ringe eller ta kontakt hvis det er noe de lurere på rundt samtykkeerklæringen ... fordi at det er helt naturlig å komme på noen spørsmål som man ikke kom på der og da.»

Situasjonen rundt personundersøkelsen kan oppfattes som litt skremmende, og det blir gitt mye informasjon. At ansatte setter av tid og har flere samtaler i forbindelse med

personundersøkelsen kan ha betydning for hva den siktede/tiltalte husker av informasjonen som ble gitt.

Flere av de domfelte fortalte at det hadde gått ett til to år fra hendelse til straffegjennomføring. Både domfelte og ansatte tok opp avstanden i tid mellom hendelsen, personundersøkelsen og straffegjennomføringen som et problem. Andreas beskrev det på følgende måte:

«Jeg synes kanskje altså at, i XXX (stedsnavn) særlig, så er det jo et problem at det går så lang tid mellom hendelse til PU (personundersøkelse), og fra PU og tilbake til retten, og derifra og til hit igjen. Vi har jo en liten statistikk på det og vi har jo saker hvor det er to, tre år siden vedkommende ble tatt.»

«Og det er klart at man er mye, mye mer motivert til å begynne med enn det man er når det har gått to år. Man har gjort MYE i løpet av de to årene. Man har kanskje hatt kontakt med en psykolog, man har gått i AA, man har gjort en del ting og så har man lagt ting litt tilbake, tilbake for seg - og så skal man dra det opp igjen.»

«Og da tenker jeg nok at det der med ... altså man gir sitt samtykke da på et tidligere tidspunkt så er situasjonen en ganske annen når man er her tilbake igjen og det er også noe jeg synes at jeg har møtt ganske ofte – det der med at "Det der er jeg ferdig med"».

Dersom det går langt tid fra hendelse, til personundersøkelse og til iverksetting så kan situasjonen ha forandret seg, noe som kan ha innvirkning på motivasjonen for å gjennomføre Program mot ruspåvirket kjøring.

Språkproblem som mulig årsak

Tre av de fire informantene tar opp språk som en utfordring når det gjelder å sikre at personen vet hva han eller hun skriver under på. Andreas uttalte følgende:

«Så er det enkelte problemområder, eller problemklienter da i forhold til det. F.eks. de som er her som ikke snakker norsk.»

«Vi har en god del av dem, og da blir det litt verre for der må jeg si at jeg ikke er helt 100% sikker på at de virkelig HAR skjönt hva det er de samtykker til altså.»

«I forhold til disse med ... som vi bruker tolk på og sånn så er jeg ikke helt sikker på om det er like ... om alt siver inn like godt altså.»

Anders beskrev det på følgende måte:

«Programmet er ikke egentlig tilrettelagt for folk med språkproblemer. Det er først og fremst tilrettelagt for dem som behersker språket. Det gir store utfordringer ... for oss som jobber med det og for dem som deltar. Det begynner vi å gjøre oss noen erfaringer med nå.»

Det blir brukt tolk når det er behov for det. Likevel er det en usikkerhet rundt om de siktede/tiltalte har forstått hva de samtykker til i forbindelse med personundersøkelsen. Språkproblemer synes også å være en utfordring i forbindelse med selve straffegjennomføringen.

Når det ikke er utført personundersøkelse

I intervjuet fortalte Andreas om erfaringer knyttet personer som ikke har gjennomført personundersøkelse, og som kun har gitt sitt samtykke i retten.

«Så må jeg jo innrømme at vi også til fra tid til annen får folk som ikke har hatt en personundersøkelse på forhånd. Som kommer uten at de har vært igjennom det. De har da gitt sitt samtykke i retten og hva de er blitt fortalt i retten ... der har vi nok ... der har det vært mye rart altså. Så der er det folk som ikke aner hva de egentlig har sagt ja til».

På spørsmål om hvordan har Andreas oppdaget at domfelte ikke visste hva de har sagt ja til svarte han:

«Nei, det er når de kommer hit og setter seg ned og vi tar frem kravene og det som de skal undertegne på i første samtale. Da er det mye som kommer som et sjokk på dem altså. Nå er det selvfølgelig sånn at man har jo som regel en tendens til å ha litt sånn selektiv hørsel da» (...)

«Man siler litt ut, man hører det man ønsker å høre, og man ønsker å høre at man ikke skal i fengsel.»

Anne delte mange av de samme erfaringer når det gjelder domfelte som ikke har gjennomført personundersøkelse på forhånd:

«Ser forskjell på de som kommer og får en overraskelse når det kommer hit og finner ut hva det egentlig er de har sagt ja til.» (...)

«De blir litt overrasket over hvor omfattende det egentlig er mange, og at det er mer enn bare gruppesamlinger. De tror at de skal gjennomføre undervisning i en periode og så er de ferdig. En del i hvert fall tenker det. Og så går det frem at det er 10 måneder og det er samtaler hver 14 dag i tillegg, og det er ruskontroller oppi det her. Så må de gi litt mer av seg selv enn de kanskje hadde trodd. For noen er det positive overraskelser, for noen så er det litt sånn praktisk også ... mange er jo i jobb, utdanning, har sine forpliktelser også ... så å få det koordinert også. Det er jo greit at de har tenkt over det på forhånd.» (..)

«Så det er de jo mer forberedt på når de har vært her på en personundersøkelse og har fått god informasjon.

Informantene har erfart at domfelte som kun har gitt sitt samtykke i retten blir overrasket ved iverksettelse av straffen. Mangel på informasjon synes å kunne være en årsak. Fokus på å unngå fengsel fremstår som en annen.

Er det et INFORMERT samtykke?

Aktor tok opp spørsmål om Program mot ruspåvirket kjøring da Dagmar var i retten, og jeg spurte hvilken informasjon hun fikk da. Hun svarte:

«Nei ... forklarte at det var et alternativ til fengsling».

For Dagmar hørtes det ut som om dommeren *«ikke kjente noe til det – rett og slett».*

Det ble utført en personundersøkelse og saken kom opp på nytt i retten. Litt senere i intervjuet fortalte Dagmar at hun mest sannsynlig hadde fått informasjon i retten første gangen også:

«Leste vel opp hvordan grunnene var og sånn første gangen også ... men når du sitter der og er ganske spak så er det ikke alt du klarer å få inn i hodet.»

Basert på uttalelsen over synes det som selve situasjonen, å sitte i retten, og hvordan hun opplevde det hadde betydning for hva hun oppfattet da og husket i ettertid.

Da jeg ba David om å fortelle om hvordan prosessen rundt samtykke var for han sa han:

«Jeg visste ikke noe om det før dommeren i tingretten fortalte meg om det.»

«Han bare sa det at: Det her høres ut som et program ... eller et nytt program som vi har startet opp nå – det her er noe for deg. Og da sa jeg – "ja vel, hva er dette for

noe?" og han fortalte han jo om at det var ... at man måtte da – selvfølgelig – innrømme at man hadde et problem da...»

«og for meg da så var ikke det noe problem. Så det var veldig enkelt å si ja til og å få lov til å være med på det her. Det var det.»

Jeg spurte så: Hva mer visste du på det tidspunktet?

«Det var veldig lite egentlig. ... Jeg hadde ikke noen formening egentlig hvor lang tid det var, hvor mange ganger jeg skulle møte opp her, om jeg måtte reise bort for å være med på det her eller ... Jeg visse ingenting, annet enn at jeg fikk et brev fra kontoret her (friomsorgen) om å møte opp her og så få informasjon om hvordan det her skulle foregå da.»

David ga sitt samtykke i retten. Han visste lite om hva det innebar, men hadde fått informasjon om at man måtte innrømme at man hadde et problem for å kunne få det.

Dagfinn fortalte bl.a. dette når han ble spurt om informasjonen han fikk i forbindelse med personundersøkelsen:

«Nei, jeg fikk vel bare sånn god, kort info om at det var et kurs da. (...) At man skulle igjennom ulike temaer.»

«Det som jeg festet meg ved var at det kunne resultere i at du kunne bli henvist videre. At det kunne være en inngangsport da for å få hjelp etterpå. Det var vel kanskje noe av det ... altså som jeg festet meg ved når jeg startet her.»

«Så hvis man på en måte ikke hadde vært innen DPS eller SMP, noe av det, så ville jeg på en måte fått hjelp med det.»

For Dagfinn var muligheten for å få hjelp og for å kunne bli henvist videre en viktig faktor for å gjennomføre Program mot ruspåvirket kjøring.

Når jeg ber Dina om å beskrive prosessen rundt samtykke forteller hun følgende:

«Jeg ringte jo politijuristen husker jeg for å på en måte ... et par måneder etter at det hadde skjedd for å høre litt om hvordan det lå an og hva som skulle skje og sånn. Og da var det hun som først snakket med meg litt om ... og spurte litt om hvordan situasjonen min var og da fortalte jeg jo alt.»

«Da sa hun: "Det her skulle du ha sagt i avhør." Da sa jeg, "Men herre min, jeg var jo sørpe full og (...) kunne ikke begynne å legge ut om hvorfor og hva, og tenkte ikke så klart og jeg satt og skrek".»

«Så da sa hun at jeg kunne være aktuell for det her programmet.»

For at det i det hele tatt skal være aktuelt for siktede eller tiltalte å vurdere et eventuelt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring må politiet og retts- og påtalemyndigheter vurdere at denne straffereaksjonen kan være aktuell. Det handler om at det i hele straffesakskjeden både blir gitt og mottatt nødvendig informasjon, noe eksemplet over viser.

Om å trekke sitt samtykke – frivillighet med konsekvenser

Tre av de fire ansattinformantene tar opp muligheten for å trekke tilbake samtykket og beskriver at de legger vekt på å informere om denne muligheten i forbindelse med personundersøkelsen og ved iverksetting av straffegjennomføringen. Ingen av de domfelte informantene tar opp, eller sier noe om muligheten det.

Anders ga følgende beskrivelse:

«... så pleier jeg å gå igjennom samtykkeerklæringen med dem, og da gjør jeg oppmerksom på at det er et frivillig samtykke. Det vil si at det kan trekkes tilbake, men da er det viktig at de er oppmerksom på at det med frivillighet og det å trekke tilbake det har noen konsekvenser, for da må man sone, det vil si den ubetingede delen ... eller det man ellers er idømt, altså fengselsstraffen.»

Det fremstår som uvanlig at de domfelte trekker sitt samtykke. Anne, som har lang erfaring fra arbeid med Program mot ruspåvirket kjøring svarte følgende på direkte spørsmål om hun har noen erfaring med personer som trekker sitt samtykke:

«Det har hendt. Det er ikke ofte. Jeg har bare hatt en person som har trukket samtykket sitt. Og det var fordi at da hadde han begynt i en ny jobb siden personundersøkelsen ... og ønsket ikke å informere arbeidsgiver, og så at det var veldig upraktisk i forhold til jobben. Han foretrakk da heller å trekke samtykket sitt fordi han da hadde hatt et hjelpeapparat rundt seg som hadde dekket opp i forhold til det med rusbiten.» ...

Begrunnelsen for å trekke samtykket synes her å være hensynet til jobben. Han fikk hjelp med rusproblemene andre steder, og ønsket ikke å informere arbeidsgiver om straffen.

«... det er bare greit at folk blir fristet til å si ja»

Da jeg spurte Daniel om det noe annet rundt det her med samtykke som vi ikke har snakket som han tenker er viktig så svarte han følgende:

«Nei, altså jeg synes jo personlig at det er bare greit at folk blir fristet til å si ja med første tanken om at "da slipper jeg å komme bak murene". For mest sannsynlig så kommer det noe godt ut av det.»

Jeg spurte: Så du tenker at ... hvis det er den eneste tanken; at "jeg ønsker å slippe fengsel" så er det helt greit?

«Det er helt greit. Så fremt du møter opp og gjør det som forventes av deg her, og gjør du ikke det så må du jo inn allikevel. ... Og har du et begynnende rusproblem så ... Her kan du jo risikere å bli rustestet. Det også kan jo også være en greie som gjør at du klarer å avstå. I hvert fall i perioden mens kurset varer, og da har du mulighet for å avstå videre også.»

... «Hvis du begynner å nøste opp fordeler så blir det ganske mange etterhvert altså. De fleste som kjører i ruset tilstand ... noen gjør det bare en gang, men ... de fleste har jo et - i hvert fall begynnende - rusmisbruk da. For det er ikke vanlig å ruskjøre - å kjøre i ruset tilstand. I hvert fall ikke på dagtid, og sånne ting som det der.»

Slik jeg oppfatter uttalelsene fra Daniel her så tenker han at det ikke er så viktig hva som er begrunnelsene for at en person gir sitt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring. Dersom det kun handler om at en person blir fristet til å si ja for å unngå fengsel så er det greit. Slik han beskriver det så har det å kjøre i ruspåvirket tilstand en sammenheng med rusmisbruk for de fleste som gjør det. Han beskriver deltakelse i Program mot ruspåvirket kjøring som en mulighet, og at det kan være en start på en endring knyttet til rusproblematikk.

Anders var inne på noe av det samme:

Det jeg pleier å si til mine kolleger ... hvis man er litt i tvil så er det kanskje bedre at vi «egner» en for mye enn en for lite. Sånn at vi får heller ta sjansen da, eller heller ta risikoen på det med at vi noen ganger får noen som ikke er helt der hvor de burde

være. Jeg tenker at det er en grei pris å betale for å få med seg en som kanskje allikevel kan få noe ut av, eller greier å få beveget lite grann i løpet av 10 måneder.

Dersom man tar utgangspunkt i ovenstående refleksjoner, så vil mulighetene for at det «mest sannsynlig kommer noe godt ut av det», veie tyngre enn hva som er begrunnelsene for samtykket.

Argumenter for og mot samtykke til program mot ruspåvirket kjøring

Dersom samtykket er noe man bare skriver under for å få være med, for å kunne bli idømt Program mot ruspåvirket kjøring. Hva er bakgrunnen for at det er så viktig å få være med? Alle informanter ble spurt om argumenter for å gi sitt samtykke.

Fravær av fengsel som argument for program mot ruspåvirket kjøring

Å unngå fengsel var et av flere argumenter for å gi samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring. Alle informantene, både domfelte og ansatte, nevnte det som en begrunnelse på samtykketidspunktet.

Dagmar sa følgende:

«De forklarte at det var et alternativ til fengsling. Som er helt tragisk. Tragisk hele greiene da, men ... Alt er bedre enn alternativet.»

Et annet sted i intervjuet spurte jeg henne: Hva var det som gikk igjennom hodet ditt når du bestemte deg for at: "Ja, jeg sier ja til det her"?

«Det var vel dette med tanke på fengsel da. Det er jo helt pyton. Det er ikke bare, bare å si at en har reist og så bli borte i tre uker og så liksom.»

«Nei. ... når en har gjort noe så dumt så da synes jeg det er en grei måte og gjøre det på.»

Anders beskrev det slik:

«En ting er selvfølgelig at mange ønsker å slippe fengselet. Det er jo en helt kontant grunn. Veldig mange har ikke lyst til eller ser det som et problem i deres liv hvis de f.eks. er i jobb. At de, hvis de så må gå i fengsel så risikerer de å miste jobben, pluss at det å gå i fengsel er mer skambelagt enn å sone en straff i frihet; det er lettere å leve med en straff i frihet i forhold til familieliv, arbeidssituasjon, ja ... og i det hele tatt.

(...) Og paradoksalt nok ... fordi fengsel – det er ofte 20, 30 dager ... Mindre tid enn de 10 måneder de skal igjennom her, men som sagt – fengsel for mange - høres skremmende ut.»

Andreas delte følgende refleksjon:

«Jeg prøver av og til gjøre øvelsen sånn litt for meg selv at ... hvordan hadde det vært for meg hvis jeg satt på den andre siden av bordet ... og da tenker jeg nok at ... jeg ville nok kanskje ha gjort det jeg kunne for å unngå å måtte inn og sone. Det tror jeg nok.»

«Så tror jeg nok at når mange får en informasjon om EK; gjøre sitt eget hjem om til en soningsarena og underlegge seg et så pass strengt regime som også inkluderer familie og hele ... alle som bor under samme tak så tenker jeg nok at ... program mot ruspåvirket kjøring vil nok kanskje fremstå som det minst kompliserte da.»

«Minst inngripende på alle måter. Man slipper nettopp det der med, med å skulle finne på en eller annen forklaring. Hvis man skal inn å sone så ... at man er på ferie ... et eller annet. En eller annen begrunnelse for at man ikke er tilstede i noen uker.»

«Jeg vet jo om folk som er her som sier til arbeidsgiver f.eks. at de har en vond rygg så de er i veldig mye fysisk behandling. Det er litt sånne ting som man bruker som en begrunnelse, og som er greie begrunnelser da. Er man borte litt sånn to timer i uka over en periode så går det an å bortforklare på den måten liksom.»

Fengsel fremstår her som mer inngripende i den domfeltes liv og hverdag, og som noe den vedkommende vil unngå. Skam, skremmende, pyton og tragisk er ord som blir brukt i beskrivelsene.

Fengsel som et argument for å gi samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring blir også brukt av friomsorgen, og av retts- og påtalemyndigheten:

Daniel fortalte om følgende uttalelse fra dommeren:

«Nei det han sa til meg han som foreslo det, og spurte om jeg hadde lyst til det her: "Men for å gjøre en lang historie kort så slipper du inn i fengsel da. Så da kommer det noe godt ut av det." "Ja, ja, sier jeg – vi går for det." For meg var det – helt ærlig nå – "Du slipper å inn i fengsel". Ja, jeg tenkte at "Yes" – tenkte jeg!»

Å unngå fengsel synes her, slik jeg tolker det, å være et slags «lokkemiddel», og noe som Daniel gjerne er med på.

Dina fortalte følgende fra samtalen med friomsorgen:

«Hun var så allright og tok meg så godt imot, og snakket en time og hun ga meg på en måte alternativene jeg hadde for å – altså jeg måtte jo sone på en måte – ja. Hun sa at det her kan føre til at du får mer hjelp da, at du ikke gjør det igjen og at For hun så ikke ... hun synes ikke at jeg passet inn på XXXX (navn på åpent fengsel) og snekre paller og sånn.»

Andreas delte følgende erfaring:

«Jeg har en historie på en eldre dame som var over 70 og hun hadde ikke hatt noen PU (personundersøkelse) eller noe. Hun kom hit og hadde ingen anelse om hva det var hun skulle igjennom, og så spurte jeg henne litt om det og om hva som hadde skjedd i retten ... "hva sa dommeren, hva ble formidlet til deg" ... og da sa hun helt ordrett at det dommeren hadde gjort det var å riste litt oppgitt på hodet og sagt at "ja, ja frue vi kan jo ikke sette deg i fengsel så da får du heller få programmet". Og da tenker jeg liksom at der er vi inne på det dårligs tenkelige utgangspunkt som det går an å få altså. Så litt sånn oppdragelse i forhold til domstolen når det gjelder de tingene der det skulle jeg nok ønske meg.»

Beskrivelsene til Dina og Andreas over indikerer at noen ansatte i retts- og påtalemyndigheten og i friomsorgen vurderer at det er noen personer som ikke passer inn i fengsel, og at dette kan være en begrunnelse for valg av denne straffereaksjonen.

«Når du sitter bakenfor murene så sitter folk i stort sett bare og synes synd på seg selv»

To av informantene hadde egen erfaring av å ha gjennomført straff i fengsel for kjøring i ruspåvirket tilstand. De tok også opp fengsel som tema når jeg spurte om prosessen rundt det å gi sitt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring.

Daniel hadde hatt et omfattende rusproblem over tid, og hadde sonet i fengsel gjentatte ganger for ruspåvirket kjøring. Han sa følgende:

«Når jeg tenker tilbake på mine holdninger så «det kan jeg så godt» og alt det her. Jeg ser jo at det er helt på viddene altså. Og jeg tror at kurs mot ruspåvirket kjøring ... vil jobbe mye mer med holdningsendringene til den dømte enn hva et fengselsopphold gjør. Det vil egentlig bare være med på – min erfaring er i hvert fall at det bare vil være med på at du fortsatt har den holdningen at du gjør som du vil selv. Det er det jeg kanskje ser på som mest utbytterikt med det her at jeg får gjort en del ting med mine grunnholdninger til kjøring i ruset tilstand.»

Han fortsatte:

«Jeg synes at det er en grei måte å få gjort opp for seg på. At du faktisk, at du faktisk lærer lite grann av det. At du ikke bare sitter og tvinner tomle bak et gjerde. Det er mange som ser på det som en mye mildere straff enn å være på ... ja, pallesnekkeri i et fengsel Og det er jo for så vidt det. Det har jo ikke de samme ringvirkningene i forhold til frihetsberøvelsen din. Men ... samtidig så hvis du setter deg her og er litt aktiv på kurset så tror jeg at det koster deg faktisk litt mer å være med her enn det ville ha gjort å sitte i fengsel.»

Jeg spurte på hvilken måte da?

«At du må tenke over, ja - hva som – rett og slett hva du har gjort for noen ting. Når du sitter bakenfor murene så sitter folk i stort sett bare og synes synd på seg selv. Nå må du jo kanskje tenke litt på andre mennesker også.»

Jeg sa: Så det kan være litt utfordrende også for den som velger det?

«Ja. Hvis du deltar aktivt så vil jeg tro det. Hvis du er villig til å fortelle din historie og om du er helt ny eller hva jeg skal si, det spiller ingen rolle. At du kan stå for hvorfor du faktisk er her. At du ikke tenker "forbanna politi" og sånn og sånn. At du faktisk stikker fingeren i jorda og tenker at "ja, jeg har dummet meg ut". "Hva kan jeg gjøre for å ikke gjøre det en gang til?" For det er det handler om - at du ikke skal gjøre det en gang til.»

Dagfinn sa følgende på tema forskjeller mellom fengsel og Program mot ruspåvirket kjøring:

«Nei, du får jo litt mere innsikt i ting du kanskje allerede visste, men som du kanskje ikke har reflektert så mye over. Alle vet at det er feil å kjøre i ruspåvirket tilstand, men mange vet hvor lett det kanskje er å gjøre det likevel. ... Det er jo mange grader av

det. Det er mange, ja ... Altså, soner man de 28 dagene så er man ferdig med det, og så er man tilbake igjen der man var.»

Også de ansatte delte lignende erfaringer. Anders fortalte følgende:

«Og så er det selvfølgelig noen som har vært i fengsel før. Vi har også noen gjengangere, og de har kanskje funnet ut at det var spill av tid, eller - det var ikke det de synes ga dem noe. Så mange vil heller snakke og bearbeide sine ting, eller få hjelp til det, enn å bare snekre paller for å si det populært.»

Erfaringene over indikerer at straffegjennomføring gjennom Program mot ruspåvirket kjøring i større grad bidrar til at den domfelte jobber med sine holdninger til ruspåvirket kjøring enn straffegjennomføring i fengsel. Aktiv deltakelse kan oppleves som utfordrende, og kan gi økt innsikt. Den domfeltes egne tanker knyttet til kjøring i påvirket tilstand synes å ha stor betydning for hvordan en person ser på straffegjennomføring i fengsel.

En mulighet for å få hjelp

For Dagfinn var mulighetene for å få hjelp det han festet seg ved i personundersøkelsen.

Daniel så også deltakelse som en mulighet, og som en hjelp videre:

«Jeg har sittet mye i fengsel Jeg har 32 år med aktivt rusmisbruk bak meg og nå har jeg kommet til et punkt i livet etter endt rehabilitering at ting begynner å gå i riktig retning. Så derfor så er jeg villig til å være med på det meste for å få eventuelt påfyll eller et eller annet som kan hjelpe meg videre.»

«Altså det var foreslått i retten som en sann ... ja, hva skal vi kalle det ... et utopisk forslag som bare ble kastet ut i luften – om ruspåvirket kjøring. (...) Så dro jeg på behandling og så kom det en fra kriminalomsorgen i XXXX (stedsnavn) dit og pratet om det. Da kjente jeg for første gang at ... ehm ... at jeg kunne takke ja til det for at det var reelt å kunne gjennomføre det. For at når jeg har fått tilbud om sånne ting tidligere så har jeg vel tenkt at det er ingen vits for jeg kommer til å miste det likevel.»

Jeg spurte: Du har tidligere tenkt at "det her er ikke noe for meg"?

«Nei, for at jeg har ikke hatt muligheten for å ... Jeg har vært opiatavhengig de siste 18 årene og jeg ... da har du jo det at du er nødt til å ha narkotika hver dag og ... da er det ikke reelt å være med på et sånt program som det her for det er ikke hver dag du

er i form til å møte opp til ... du kan jo bli arrestert ... og mest sannsynlig så pådrar du deg nye forhold innen det har gått 10 måneder ...»

«Nå hadde jeg jo helt enkelt mulighet og jeg takket ja til det. Jeg visste ikke helt hva jeg gikk til men ... jeg er veldig glad for at jeg fikk den muligheten ... i forhold til å havne inn i fengsel igjen der jeg står i livet nå. Det ville vært utrolig skadelig for min tilfriskning.»

«Jeg har kommet så langt at ... det er ... jeg er såpass gammel ... jeg har holdt på med det her så lenge at jeg hadde forsonet meg – den gangen – med at livet vært sånn som det vært. Og ... synd var nå det men ... sånn vært det. Så skjedde det noe helt magisk.»

«Jeg dro i behandling og turte å stole på det de sa. Det var en lang prosess det også selvfølgelig. Da vil det komme sånn som ruspåvirket kjøring og ... noen andre greier som har vært med på å rette seg så det følger jo mye bra ting med å gjøre de rette valgene.»

«Du ser – det samfunnet som en føler har ... ikke har vært en del i - står jo på en måte med åpne armer og vil ta imot en. Man må jo selvfølgelig gjøre noe for det da men så fremt du gjør det, og gjør de riktige tingene så er faktisk mulig å komme tilbake til samfunnet tilstede.»

Daniel hadde gjort en endring, vært i behandling og beskrev Program mot ruspåvirket kjøring en del av rehabiliteringsprosessen og veien tilbake til samfunnet. Det fremstår som han hadde gitt opp troen på rusfrihet da noe «*helt magisk*» skjedde, og han turte å stole på det behandlerne sa. Han hadde erfaring fra fengsel tidligere og vurderte at det ville vært skadelig for hans tilfriskning med fengsel.

«Viser velvilje» - håp om å få tilbake førerkortet

To av de domfelte opplyste at de hadde vært dømt for kjøring i ruspåvirket tilstand en gang tidligere og at det den gangen var riktig at de hadde kjørt. De fortalte at de *denne* gangen var dømt for noe de ikke hadde gjort. Likevel hadde de gitt sitt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring.

Da jeg spurte Dag hva som var årsaken til at han ga sitt samtykke så svarte han:

«Nei, det er alternativet å eventuelt sitte inne da. Altså, jeg mister jo førerkortet så utgangspunktet er å få det igjen da. Så jeg prøver å gjennomføre det som er. Viser velvilje. I håp om at det kan påvirke prosessen sånn at jeg kan få tilbake førerkortet.»

Dan sa følgende da han ble spurt om sine argumenter for å gi samtykke:

«Det er fordi at jeg har ikke lyst å sone ubetinget».

«Altså hadde jeg gjort det der ... Da er det mulig at jeg ville ha valgt ubetinget altså og så gjort det unna på en måneds tid. Men så, når det vært dom da så tenkte jeg i etterkant at å ta promilleprogrammet det skal jo være en motivasjon til videre kjøring.»

«Så nå kjører jeg det her programmet og så søker jeg om førerkortet om to år og da regner jeg med at jeg får det altså. Uten å så begynne og springe hos lege og blodprøver og alt det der. For hadde jeg ikke vært i tvil om det så hadde jeg ikke vært på promilleprogrammet. Nei.»

Dan har tidligere gjennomført Program mot ruspåvirket kjøring og litt senere i intervjuet spurte jeg: Du visste litt hva du gikk til?

«Ja jeg bruker litt det forrige jeg da for at ... altså ... jeg har jo motivasjon, men jeg har jo ikke lyst å fare ... å dra hit da hvis du skjønner.»

«For den motivasjonen ligger i at jeg vil kjøre bil igjen. (...) Å ta det her ... altså det er jo med å gi signaler tilbake om – fra den person som tar det - at en er virkelig motivert for å kjøre igjen. ... Mens og så bare ta en ubetinget en ... hva er det da i forhold til det å søke igjen? Jeg regner med at dette skal hjelpe mer enn en ubetinget da.»

For disse informantene var det viktig å få tilbake førerkortet. De vurderte at å gjennomføre denne straffereaksjonen vil vurderes som positivt fremfor å gjennomføre straffen i fengsel når det gjelder mulighetene for å få tilbake førerkortet. De var ikke alene om ønsker å få tilbake førerkortet. Flere nevnte Program mot ruspåvirket kjøring som positivt i forhold til å få tilbake førerkortet.

Argumenter for å si ja/ gi sitt samtykke - etter gjennomføring av straffereaksjonen

Samtlige domfelte informanter svarte at de skulle gitt sitt samtykke på nytt dersom de hadde hatt den erfaring de har på intervjutidspunktet allerede på samtykkesidspunktet. Deres argumenter for å gi sitt samtykke på nytt handler i stor grad om å være sammen med andre som er dømt for det samme, og om møtet med friomsorgen og de ansatte der. Dagmar gir et lite eksempel her, og flere eksempler og argumenter finnes under andre punkter i datafremstillingen.

Dagmar sa følgende etter at hun har fortalt at hun ville gitt sitt samtykke på nytt:

«Veldig fint opplegg dette her.»

Jeg spurte henne hva er det som hun liker ved det.

«For det første så er det å treffe andre som har gjort noe like dumt. Lettere å prate med dem du er sammen med i gruppen enn ellers synes jeg. Dette med åpenhet liksom.»

«Veldig i samme båt. Vi har «dretet på draget» – alle mann – for å si det rett ut. Forferdelig dumt, men gjort er gjort og spist er spist.»

Møtet med de andre som var dømt for det samme, og åpenheten i gruppen gjorde det lettere for henne å snakke om det hun var dømt for.

Argumenter mot å si ja/ gi sitt samtykke

At det er 10 måneders gjennomføringstid ble av samtlige informanter fremført som et argument mot å gi sitt samtykke.

David svarte i likhet med de andre domfelte informantene at han ville gitt sitt samtykke på nytt dersom han hadde hatt den erfaring som han har på intervjutidspunktet. Han utdyper:

«Ja, jeg hadde jo det. Det innholdet her, og den hjelpen jeg har fått ifra ... ja, nå har jeg snakket kun med henne ... min saksbehandler her XX (navn). Det har vært helt glimrende. Men jeg synes tiden er litt sånn, den er litt sånn tanke – til ettertanke. Det går veldig lang tid da.»

«Altså i forhold til hva man har gjort og hva man har vært med på og vært igjennom ... den er litt sånn tung å svelge da. Det føles ut som straffen blir så mye lengre.»

Jeg spurte Dagfinn om hvilken informasjon han hadde fått om Program mot ruspåvirket kjøring på forhånd. Svaret han ga handlet om informasjon bl.a. koblet opp mot tidsaspektet:

«Egentlig ikke så mye. Jeg så for meg at det var en tre måneders tid jeg – egentlig. At det liksom strekker ut over 10 måneder med individuelle samtaler i etterkant, det så jeg jo egentlig ikke for meg. Det er klart at rent sånn pedagogisk sett så er det sikkert riktig at man skal ta innover det man lærer, og at det skal vare en stund da, men ... i en jobbsituasjon hvor man faktisk er nødt til å ta fri fra jobben så hadde det vært en litt kjedelig situasjon. At det drøyer så ... at det går over så lang tid.»

10 måneder oppleves som lengre tid enn det som er «rettferdig», og kan gi store utfordringer i en jobbsituasjon.

Daniel var 17 år første gangen han ble fengslet. Han svarte følgende da jeg etterspurte argumenter mot å gi sitt samtykke:

«Hvis folk har et rusproblem – et alvorlig rusproblem, og de VET med seg selv at deres livsstil ville medføre at dem pakker i seg rusmidler daglig og mest sannsynlig vil få nye forhold og ... straffbare forhold ... så da er det vel ikke så mye poeng i at de ...»

«Skuffelsen blir så ... Det er så kjedelig ... Når du da skal i retten for nye forhold så er det ikke noe formidlende at du har brutt da. Men bortsett fra det så ser jeg ikke mange grunner til å si nei. Det ... det ... skal utrolig mye til før jeg anbefaler noen gå i fengsel.»

Flere av informantene, både domfelte og ansatte, beskrev et aktivt rusproblem som et argument mot samtykke. Daniel setter her Program mot ruspåvirket kjøring opp mot fengsel, og vil ikke gjerne anbefale noen fengsel. Basert på egen erfaring anser han likevel et aktivt og omfattende rusproblem som et argument for å ikke gi sitt samtykke.

De ansatte er også blitt spurt om hvordan de ville argumentert dersom det skulle gjelde dem selv, om det var de som hadde kjørt i påvirket tilstand. Andreas svarer følgende når det gjelder argumenter mot å gi samtykke:

«Det måtte da vært hvis ... jeg tenkte som så at det er et lengre tidsrom. Jeg skal kanskje sitte og dra opp ting som jeg egentlig er ferdig med. Da er det kanskje like

greit at jeg tar ferien min og får bli ferdig med det. Det, det ville nok være argumentet mitt da altså».

«Det handler om tid, men det handler kanskje vel så mye om også at det er greit å kunne bli ferdig med noe. Få det unna, få det lagt bak seg og se fremover isteden. Så det ville nok være argumentet mitt da. Det argumentet ville ikke vunnet for meg, men det ville vært argumentet».

Ønsket om å legge hendelsen bak seg kan være en begrunnelse for å ikke gi samtykke. Fengselsstraffen kan da fremstå som enklere.

Jeg og «de andre»

Bildet av seg selv i relasjon til andre var et tema som på ulike måter kom frem i beskrivelsene informantene ga i intervjuet. «De andre» er her f.eks.: de andre i gruppen, personer som soner straff i fengsel, mennesker i nettverket til den domfelte, de ansatte i friomsorgen m.m.

Samtlige domfelte informanter beskrev sitt møte med friomsorgen på en måte som jeg oppfatter som positiv. David beskrev møtet med friomsorgen slik:

«For meg så var det veldig trygt å komme hit. Jeg kunne veldig lite om det her. (...) Så når jeg kom hit og fikk ... og ble møtt med et smil og det var ikke noe problem å ta kontakt her utenom den tiden som var fastsatt, og at de var også villig til å ... altså god sosionom, som bare ville ta tak i deg og prøve å få deg på rett kjøl ... ja det var helt overveldende. Det er jo helt fantastisk.»

«Nå er det sikkert forskjell på folk oppigjennom gangen her også, men et virker på meg som alle sammen går rundt med et smil og bare er trivelige og jeg kan ikke si at jeg går i gangene her og føler meg som en kjeltring ... og blir tittet ned på, så det er veldig godt.»

Dagfinn beskrev de ansatte på friomsorgen på følgende måte:

«Jeg synes at de er flinke jeg. Jeg var litt redd for at det skulle være sånn politi ...»

(Intervjuer gjør et tegn med pekefingeren)

«Nei ... bruk gjerne pekefinger, men kan jeg snakke fritt uten å på en måte skal bli brukt mot meg i ettertid eller?»

*«Hvis jeg innrømmer at jeg har kjørt i ruset tilstand – kan de ta meg for det? Sånne ting. Da vil jeg tro at hensikten faller litt bort hvis man er redd for det. For problemet er jo på en måte – det er jo **det**. Men det at jeg kan få prate fritt det er kanskje det som gjør den store forskjellen da.»*

«Det må det på en måte nesten være også. Ellers så har det nok ikke noen hensikt. Å sitte her og kanskje vet om et problem som jeg har og ikke tør å si noe om det da fordi jeg frykter noe som skal skje på bakgrunn av det.»

Måten de blir møtt på fremstår som viktige for informantene. Å ikke bli sett ned på, og å kunne prate fritt fremstår som viktig.

Anders ga følgende beskrivelse av friomsorgen og sin rolle overfor de siktede eller tiltalte:

«Så jeg tenker også at når de får informasjon og får anledning til å stille spørsmål så fremstår det ikke nødvendigvis som så farlig. Jeg tar ikke vekk viktigheten av at det er en dom de får og alvorligheten i det de har gjort, men jeg prøver å hjelpe dem med å skjønne at de er ikke de første og dessverre sikkert ikke de siste som har fått en sånn type dom ... og at det er en... at de fleste skammer seg og føler skyld over det de har gjort og at det er naturlig og at det er veldig OK at man gjør det, men at det kanskje er fornuftig å tenke at det er ... at skjedd er skjedd og at vi skal diskutere det og vi skal jobbe med det og vi skal analysere det, men vi skal også se fremover, og at de på en måte skal kunne gå videre med sitt liv.»

«Så for meg er det viktig at vi, også i løpet av de samtalene der, skaper en kontakt med hverandre og kanskje at det blir etablert begynnelsen på et tillitsforhold.»

Både de domfeltes og de ansattes beskrivelse av møtet handler om tillit og trygghet.

"Er det noen jeg kjenner? "

Dagmar tar opp dette tema i intervjuet med henne. I avsnittet som følger er mine spørsmål flettet inn slik de var under intervjuet.

«... Så jeg var jo veldig spent på om jeg skulle råke på noen kjente folk. Det vet du jo aldri.»

I forkant av at du kom hit?

«Ja. En gang så var ikke XXXX (navn på en av gruppelederne) her og noen måtte steppe inn for henne. "Er det noen jeg kjenner?" Politiet som skulle komme og være

med her forrige gang ... Det første jeg spør ... det gjelder ikke bare meg – det gjelder alle ... "Hva heter dem?" " Hva heter han?" For er det en XXXX (fra et bestemt sted) eller? Da hadde jeg sagt nei til at de skulle få lov til å bli med. Det var det første jeg spurte om også når det gjaldt deg var – "hva heter hun?"»

For å vite om det er noen du kjenner?

«Ja. For det er jo ikke noe du står skolerett for og er stolt av. At du har gjort det du har. Så ...»

Så da der det trygt å vite hvem som kommer inn i gruppa?

«Ja, jeg vil ikke ha hverken nabokjærringa eller sambygdingen for å si det sånn.»

(...) «Vi er en veldig fin gruppe da. Vi er veldig forskjellige. (...) Jeg var veldig spent første gangen for da ... for som sagt – for å møte folk og kanskje ... En vet jo aldri. Det kunne være naboen eller hvem som helst.»

Så du var spent før du kom hit første gang.

«Gørrspent. Grudde meg fryktelig. Men ... siden det ikke var kjentfolk så ...»

Det var på en måte det verste som kunne skje, at det var noen du kjente?

«Ja. Det er også en årsak til at når at det her skar seg med meg da ... den kjøringen og det som ble ut av det så ... nektet jeg på en måte å oppsøke noen hjelp. Både hjemme og på XXXX (stedsnavn) som er så nært. Jeg måtte ut av fylket.»

Så du søkte hjelp, men du søkte hjelp et annet sted?

«Ja.»

For du ville ikke ha ...

«Nei, for du visste ikke hvem du kunne møte. (...) Så når den ballen begynte å rulle så sa jeg: "Det er greit, sa jeg, men da vil jeg ikke være i nærmiljøet".»

Bekymringer for hvem de andre i gruppen var, og hvem man kunne komme til å møte er tydelig i beskrivelsene til Dagmar. Hun ga mange konkrete eksempler, og viste også til at det var flere en hun som tenkte slik.

Om møtet med de andre i gruppen

Både de domfelte og de ansatte beskriver nytte og utfordringer knyttet til møtet med de andre i gruppen. Da jeg spurte Dina om hun ville gi sitt samtykke på nytt, svarte hun følgende etter at hun hadde tenkt seg om:

«Ja, jeg ville ha valgt det samme. Jeg synes at det har vært ganske greit å møte de andre som er her og sett at det er ikke en gjeng med bare rava fyllikere som går her. Føler vel kanskje litt mindre skam egentlig når man har møtt og har hørt historiene til de andre og det er ikke bare gamle alkiser som kjører i fylla og sånn. Det er mange som har gått på en smell og det var ikke bare meg som gikk på en smell. Det kan skje med mange.»

«Ulike alder og fasong og Jeg føler det kanskje litt sånn at skammen min som jeg hadde i et og et halvt år er litt mindre etter å ha gått her da. Og det ville den sikkert ikke vært om jeg hadde måttet inn og sonet bare i 18 dager. Da hadde jeg sikkert følt meg enda verre. Samme med fotlenke kanskje. Gått hjemme og ... ja ...»

(...) «Du føler at du er den eneste som noensinne har gjort det der akkurat når du gjør det. For det er ingen andre i min omgangskrets eller noe sånt. Det var liksom ikke ... Jeg kan telle på en hånd hvor mange jeg har sagt det til. Jeg har holdt det veldig skjult».

David beskrev at det også kan være utfordrende å høre de andre fortelle om sin situasjon:

«For det blir for mye altså og jeg kjenner det også i gruppe. Å sitte det og prate om seg selv det er nå en ting for ... du vet noe om hva som foregår i sitt eget hode, men så sitter man sammen med andre mennesker som kanskje har det, og har opplevd verre ting. Da kjenner jeg ... for at den angsten og den ... litt sånn småpanikk ... det kommer altså. Så ... og så skal man oppleve det der en gang i uken – ikke sant ... så blir ... tøft.»

Så det å høre andres fortellinger og andres opplevelser er ... tøft?

«Ja, jeg føler liksom det at jeg har vært i en "slumsituasjon" så lenge nå at jeg begynner å bli nervøs for at jeg ikke skal komme meg ut da.»

«Så innser du at du er ... du er skikkelig ute og sykler nå. Å ta seg selv i nakken da – det er ... Åh – det er tungt altså. Det er det».

«Men det er godt å ha det her da og ha muligheten til å være ... altså det er andre mennesker også da som sier at "hallo – nå må du våkne her" ...»

«Du er på ... altså du MÅ møte opp hver uke. Det er jo forskjellige instanser der du får deg en smekk og "nå må du våkne og gjøre det og det". "Da blir det sånn og sånn – og så ordner det seg".»

(...) «En sånn wake up call hver uke liksom ... For du kan fort sovne igjen.»

«Så det er greit å ha det hver uke. Det er det, men det er umenneskelig tøft. Det er det.»

Anne ga følgende beskrivelser av domfeltes tilbakemeldinger:

«Og det mange trekker frem er også faktisk det med gruppesamlingene også, at de ser på det som positivt å kunne snakke med andre som har opplevd noe lignende. For det er veldig skambelagt også for veldig mange så de har ... de snakker ikke med så mange andre om det så har å dele det her med i hvert fall, eller så føler de kanskje at de har brukt opp dem de har som de kan snakke med om, så det kan være nyttig å snakke med noen som faktisk har opplevd det samme selv. Dele synspunkter og erfaringer, få litt tips, få litt tilbakemeldinger, føle at en er ikke helt alene ... en er i samme båt.»

Agnes delte følgende refleksjon:

«Jeg tror det er mange som kan kjenne seg litt skremt av det å skulle komme hit og snakke om meg selv og det at jeg har kjørt ruspåvirket. Vil bare bli ferdig med det. Vil bare ha det ut av verden. Det ... Skammen er ganske tjukt utenpå for ganske mange av dem.»

«Det er krevende. Det å ... det å sitte i gruppe med andre og bli identifisert som en «fyllekjører». Hva er det for noe da? Hvem er det jeg møter i gruppa? Hva vil de tenke om meg? og ... Hva er det jeg går til?»

Dag beskriver møtet med de andre domfelte slik:

«Men ut ifra, jeg skal ikke nevne noen, men blant de andre som jeg sitter med der inne så virker det på meg som jeg sitter i en annen gruppe for meg selv. Altså, jeg har ikke

vært sånn belastet som de fleste der er. Når jeg hører de prate og sånn så kjenner jeg meg ikke igjen i det.»

«Altså, i perioder så har det gått litt over stakk og stein, men stort sett så har jeg hatt kontroll. Og etter at dette skjedde så har jeg vært mer eller mindre tørrlagt.»

Beskrivelsene over viser at det er mange ulike måter å oppleve møtet med de andre i gruppen. Det fremstår som greit å snakke med de andre som er dømt for det samme, samtidig som det også kan være tøft å høre de andres fortellinger. Det kan være en utfordring å kjenne seg igjen i de andre, og de andre kan oppleves som mer belastet og ha større problemer. Skam, hjelp og støtte er eksempler på tema som kommer igjen.

Straffgjennomføring i fengsel kontra Program mot ruspåvirket kjøring

Dan delte følgende refleksjon:

«Det enkleste hadde vært å hoppe inn i fengsel ... 1. juni og så er du ferdig 1. juli liksom.»

«Men jeg vil ikke ha ubetinget ... på ... i boka mi. Jeg føler meg ikke som noen sånn kriminell selv om jeg var det den gangen da.» (Han henviser her til forrige gang han ble dømt)

«Så noen ganger så angrer jeg meg litt da, men så tenker jeg på guttene mine og de nærmeste da så. De er mye koseligere for dem at jeg er på kurs i XXXX (stedsnavn). De vet hva jeg er på.»

Dag beskrev at han *«aldri har vært noen kriminell person sånn ellers så»*, og delte disse refleksjonene rundt Program mot ruspåvirket kjøring som straff:

«Jeg ser på det som et veldig bra alternativ fremfor fengsel. I hvert fall for de som er motivert for det. Men ... direkte straff det ... Er det en straff å gå hit en time annenhver uke og så eventuelt dette kurset da som du må igjennom da. To timer 12 ganger. 24 timer. Er det noe ...? Det blir som et annet kurs du går på da. Dette er kanskje mer nyttig på mange måter da. Så jeg vurderer det ikke som straff.»

«Ikke i den forstand som du tenker på fengsling som straff og sånne ting så tenker jeg ikke på det som straff i den forstand. Heller som et verktøy kanskje fra myndighetene

for å holde folk borte fra ruspåvirket kjøring. Så tror jeg mer på dette her enn som sagt fengsling.»

«Kanskje enda mer viktig for de som soner. For etter det som jeg sa, det er tydelig at det har vært en aha opplevelse for noen innpå der. Så da tror jeg kanskje at opplevelsen kanskje ville vært mye større for dem som ikke får den muligheten for det programmet. Så de burde fått det uansett.»

«Ja, jeg synes kanskje at de som sitter inne, eller får en fengselsstraff har vel så mye bruk for det. Det mener jeg faktisk. Fordi jeg tror at de er mer belastet for ... for kjøring i ruspåvirket tilstand, kanskje flere ganger, og i forbindelse med andre ting også så ... ja noen biter det vel ikke på uansett.»

Råd til andre som skal ta avgjørelsen om å gi sitt samtykke eller ikke

Dina svarte følgende da jeg spurte henne hvilket råd hun ville gitt, eller hva hun ville sagt til en annen person som er siktet for kjøring i ruspåvirket tilstand og som skal velge om han eller hun skal gi sitt samtykke:

«Hm ... Det var et veldig vanskelig spørsmål da. ... Jeg vet ikke om noe råd da. Kanskje man bør få litt mer informasjon om hva det går ut på da. At man må spørre litt om hva det her faktisk dreier seg om for at jeg gikk veldig og gruet meg frem til det her.»

«Jeg visste veldig lite hva det gikk ut på. Hva er innholdet i de her felles undervisningene? Hva er innholdet i de her samtalene? Man kunne kanskje ha fått mer sånn ... for nå fikk vi en sånn oversikt over hva vi skal snakke om i de her samtalegruppene. Det kunne man ha fått litt på forhånd. For at da kunne man forberede seg litt mentalt om hva man skal snakke om og så tenkt litt over det selv på egen hånd før man møtte i den gruppa.»

(...) «Det at det er mange som har mye større rusproblemer enn det jeg har tenkt, det er mange som har slitt mer med narkotika og sonet masser og det ... man må være forberedt på å høre mange historier som du kanskje ikke har tenkt over eller visste at eksisterte ... eller ... du vet at det fins folk som har mange utfordringer og sliter masser, men du må være forberedte på å høre ting som du ikke har hørt før da som du kanskje blir satt ut av og som du blir litt sliten av ...»

«Jeg var ikke forberedt på å høre om folk som har misbrukt piller i 10 år eller er kriminelle, eller har sittet og sonet sammenhengende i seks år og ... Du møter ganske mange forskjellige folk da. Du må være litt mer forberedt. Ja.»

«Så råd: Spør litt mer om hva det her innebærer. Tema for både samtalene og foredragene.» (...) «Og hvor mange mennesker det er. Hvor stor gruppe er det? Er det 10 stykker som skal samtale eller er vi tre? Det har mye å si det også.»

Med bakgrunn i egne erfaringer og opplevelser handler Dinas råd til andre om å spørre litt mer hva det innebærer.

Dan sa tidligere i intervjuet at hans motivasjon for å delta lå i å ville kjøre bil igjen. Jeg spurte hvilket råd han ville gi andre som skulle bestemme seg for å samtykke eller ikke samtykke.

Han svarte:

«Jeg ville gi dem råd om programmet.»

Jeg ba ham si litt mer om det.

«Jo fordi jeg har opplevd at det programmet her da det gir jo – det kan gi folk ekstra motivasjon til å holde seg unna rus.»

«Ja, med meg da ... jeg har mange ting som motiverer meg jeg, men ved å bruke det her så vet jeg at jeg må blåse hver gang jeg er her. For jeg har jo en ... gjennom at jeg ble tatt for andre gang da så - sannsynligvis derfor - så har jeg en dom om å være rusfri i en periode.»

David sa dette da jeg ba han om å komme med råd til andre:

«Det kommer an litt på hvilken type du er altså tror jeg. Jeg tror det er veldig mange som hadde behov for et sånt program som det her som bare tenker: «Gi faen» liksom, og som bare går for den bota og den ... nå vet ikke helt, men den uken eller 14 dager ... og spikrer paller og sånn ... som man kaller det.»

«Jeg tror du må ha en ... være i en viss alder for å ta inn det som blir servert her og det ... Du må ha litt livserfaring virker det som. Jeg ser det på de møtene vi har hatt her hvor vi sitter i gruppe og prater med hverandre og forteller vår historie og sånn ... Så tror jeg ikke at det hadde passet at det hadde sittet noen der på 20 år og bare gledet seg til å bli ferdig med møtet ... sånn at de kan komme seg ut sånn at de kan

kjøre seg noe amfetamin eller et eller annet. Jeg tror du må ha vært igjennom litt være litt sliten og litt klar for å forandre ting.

(...) «Hvis det hadde sittet to stykker her nå og de hadde fortalt sin historie her så hadde jeg ikke hatt noen problemer med å fortelle at "Du tror jeg trenger litt hardere midler – for å si det sånn – Jeg tror du er veldig håpløs akkurat nå. Hvis det hadde gått an å dømme deg til å dra til Blå kors så hadde jeg gjort det istedenfor å sette deg i denne gruppen her".»

«Mens noen andre som sitter her og er klar og sliten og legger seg flat med en gang og sånn – Da tror jeg det her kan være veldig bra.»

«Det er litt sånn som den første gangen som jeg ble tatt. Da var det nettopp – da hadde jeg nettopp begynt å ramle litt utpå og da ... jeg tror ikke jeg hadde kommet til å takke ja til det programmet der da. Jeg tror faktisk ikke det altså.»

«Jeg var jo "in denial" da altså. Jeg var i fornektelse. Jeg ville ikke – jeg hadde ingen problemer jeg. Bare sur og bitter over det som har skjedd meg.»

«Mens ... altså man må jo ... Det pågikk i så lang tid altså at man må jo på en måte bare stikke fingeren i jorden og si at jo: "Det er du som driver og tar valg her – ikke sant, så du er nødt til å få gjort noen ting her"».

Hvilket råd David ville gitt avhenger av den som spør. Livserfaring, erkjennelse av problem og ønske om endring synes å være viktige elementer for at David skal gi rådet om å gi sitt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring.

Dagfinn ville rådet andre å «ta kurset»:

«Du får jo tanker som ... Jøss – er jeg alkoholiker? Har jeg et problem? Har jeg et eller annet?»

(Temaer) «Som jeg synes er veldig bra. Om det er nok til å på en måte til å pushe personen til å komme videre til å gjøre noe er jo en helt annen sak, men. Det er veldig personavhengig.»

«Det kan være en start på å komme videre hvis du skjønner at du har et problem og at du på en måte ... Problem har du jo uansett da. Du har jo kjørt i ruspåvirket tilstand, men altså jeg mener ... hjelper på en måte i den situasjonen å slutte å drikke. Hvis du

*drikker hver dag. Det er jo ... Da er jo egentlig bilgjøringen et **lite** problem - i forhold.»*

På spørsmålet om hvilket råd den domfelte ville gi en siktet svarte Anne:

«Tror nok de fleste ville råde vedkommende til å ta ... å takke ja , og samtykke til RK. Det er jo noen som har sagt at de sier ja fordi at de har hørt om det her via bekjente. Og at dem har rådet ... faktisk har rådet dem til å gjennomføre det her fordi de har følt at de har fått noe igjen for det.»

Jeg spurte: Er det noen andre argumenter du tenker at de ville ha da, etter at de selv har gått igjennom det?

«Det sier noe om at de synes at de er blitt godt mottatt her som regel da. Det har vært fine gruppeledere og gruppe, de har fått god kontakt i gruppen - ikke bestandig, men ofte så ... de fremhever gruppesamlingene mange ganger.»

«De føler at de ikke er blitt dømt når de kommer hit, verken av saksbehandlere eller av gruppeledere eller av andre.»

«Det er viktig for mange av dem akkurat det der da – de dømmer seg selv nok så at de blir møtt med respekt det ... det tror jeg nok de aller fleste gjør. Det er mange som sier noe om det. De sier at de føler det er gruppeledere som lytter, og som har vært flinke da, og at gruppene har hatt god kontakt da og at det har vært god stemning».

Oppsummering av datamateriale

Informantenes beskrivelser gir et bredt bilde av samtykkeprosessen. Materialet viser både samsvar og diskrepans mellom de domfeltes og de ansattes beskrivelser av prosessen rundt å gi samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring.

De domfeltes beskrivelser tyder på at de på samtykkesmomentet ikke var opptatt av hva samtykket innebærer, utover det at det gir muligheten for idømmelse av denne straffereaksjonen. Å gi sitt samtykke fremstår, basert på dette, som noe som bare måtte gjøres på veien dit. Beskrivelsene de domfelte gir, gir inntrykk av at de ikke husker, eller ikke helt vet hva de har skrevet under på, og at de ikke helt kjenner detaljene i hva det er de har samtykket til. En domfelt avviker fra dette. Han har gjennomført Program mot ruspåvirket kjøring en gang før, og har dermed erfaringsbasert kunnskap om straffereaksjonen.

De ansatte beskriver detaljert hvordan de jobber for å sikre at den som skriver under på samtykket virkelig vet hva han eller hun skriver under på. De ansatte er opptatt av at den domfelte ikke skal bli overrasket eller få sjokk når straffen iverksettes. Samtidig beskriver de at det ikke er uvanlig at akkurat *det* skjer. I intervjusituasjonen delte de ansatte sine refleksjoner rundt hva som kan være utfordringer i samtykkesituasjonen, og hva som kan være årsaken til at noen domfelte blir overrasket når straffen iverksettes og krav til domfelte blir gjennomgått. De beskriver utfordringer i samtykkesituasjonen som bl.a. språkproblemer, kort tid ved gjennomføring av personundersøkelsen, og at fokuset hos de siktede/tiltalte er et annet sted enn på selve samtykket og informasjonen som blir gitt ved personundersøkelsen.

Det er ikke alltid det er utført en personundersøkelse i forkant av idømmelse. At samtykket i noen tilfeller kun er gitt i retten er et moment som blir tatt opp av de ansatte som ytterligere en mulig årsak til at den domfelte ikke helt vet hva han eller hun har samtykket til, eller hva samtykket innebærer i praksis. Beskrivelsene de domfelte og de ansatte gir viser at *at* en personundersøkelse er gjennomført ikke nødvendigvis er en garanti for at personen vet hva samtykket innebærer. Det ser heller ikke ut til å garantere at den domfelte er kjent med innholdet i, og kravene til, gjennomføringen av straffereaksjonen.

At personundersøkelsen blir gjort på kort tid og at det kan gå lang tid mellom personundersøkelse, dom og iverksettelse av straffegjennomføringen blir også nevnt av noen av de domfelte som mulige årsak til at de ved iverksettelse ikke helt vet hva de har samtykket til.

Materialet indikerer en diskrepans mellom hva de domfelte husket av informasjon de fikk i forbindelse med samtykket, og de ansattes beskrivelser av hva de informerer om. Dette utgjør også en kontrast til de ansattes beskrivelser om hvordan de har jobbet for å sikre seg at de siktede/tiltalte visste hva de samtykket til. At denne forskjellen var så stor overrasket meg.

Innledningsvis gjorde jeg en distinksjon mellom atferden å skrive under samtykkeerklæringen, og handlingen «å gi sitt samtykke». Jeg presiserte da at det jeg hovedsakelig var interessert i å utforske var handlingen. Intervjumaterialet viser at atferden å skrive under samtykkeerklæringen er noe de domfelte bare gjør, uten å reflektere særlig over at dette er et informert samtykke. Når det gjelder handlingen «å gi sitt samtykke» og begrunnelser og motivasjon for å gjøre dette, så er bildet mer komplekst. Handlingen synes i stor grad være et resultat av overveielser, refleksjoner, og henger sammen med hva personen ønsker og håper på å oppnå, eller å unngå gjennom å gi sitt samtykke. Å oppnå og å unngå

kan ses som to sider av samme sak. Det man ønsker å unngå kan f.eks. være å gjennomføre straff i fengsel. Det man ønsker å oppnå med det kan da f.eks. være frihet til å kunne være på jobb og til å kunne følge opp sine barn. Det kan også handle om at man vil unngå at andre får vite at man har kjørt ruspåvirket, blitt tatt for det, og gjennomfører en straff.

At Program mot ruspåvirket kjøring er et alternativ til fengsel synes å være en viktig faktor for å gi sitt samtykke. De som ikke har erfaring fra straffegjennomføring i fengsel beskriver fengsel som et sted de ikke vil sendes til. De beskriver bl.a. personer som er innsatte i fengsel som belastet, og identifiserer seg ikke med dem. Det er i tillegg gitt eksempler i intervjuene på at ansatte i friomsorgen og i rettssystemet også har uttalt som argument *for* Program mot ruspåvirket kjøring at vedkommende ikke «passer inn» i fengsel.

Informantene som har tidligere erfaring fra straffegjennomføring i fengsel for kjøring i ruspåvirket tilstand beskriver fengselsstraff som en, på mange måter, mer lettvinnt måte å sone straffen på enn Program mot ruspåvirket kjøring. Det tar kortere tid og beskrives som at det krever mindre innsats fra den domfelte. Samtidig beskriver de at fengselsstraff ikke fører til noen forskjell, eller er til hjelp dersom personen ønsker endring. Program mot ruspåvirket kjøring beskrives her som mindre inngripende i personens liv da det foregår i frihet, men mer krevende dersom man tar straffegjennomføringen på alvor og jobber med seg selv.

Noen av de domfelte tenker på deltakelse i Program mot ruspåvirket kjøring som at de viser godvilje, og de forventer at dette vil kunne gjøre at de får tilbake førerkortet raskere.

Måten de domfelte er blitt møtt av de ansatte på friomsorgskontoret, og innholdet i og nytteverdien av å gjennomføre programmet er tema de domfelte tar frem når de bes om å gi argumenter for å gi sitt samtykke. Å ikke bli sett ned på synes å være et viktig aspekt her. Møtet med andre som også er dømt for samme handling beskrives i stor grad som nyttig og synes å være et argument for å gi sitt samtykke. Å kunne få hjelp med sine problemer, å komme videre, og å unngå fengsel fremstår som ytterligere viktige argumenter for å gi sitt samtykke.

Argumenter mot å samtykke handler i stor grad om tid, og om at det tar 10 måneder å gjennomføre Program mot ruspåvirket kjøring. At det kan være tøft å høre andres livshistorier, at en person ikke ønsker eller er motivert for endring, eller har alt for store rusproblemer er andre faktorer som flere av informantene har beskrevet som argumenter mot å gi sitt samtykke. Dette gjelder både domfelte og ansattinformanter.

5. DRØFTING AV RESULTATER

Intervjumaterialet beskriver kompleksiteten i prosessen rundt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring. På den ene siden fremstår det som at de domfelte ser på samtykkeerklæringen som noe som bare må underskrives for å få muligheten til å gjennomføre denne straffereaksjonen. Samtidig viser undersøkelsen at beslutningen om å gi sitt samtykke har sammenheng med, og er begrunnet i en lang rekke faktorer. Drøftingen vil hovedsakelig fokusere på faktorer som har betydning for at samtykke gis.

Informert samtykke til program mot ruspåvirket kjøring

I følge forskrift om Program mot ruspåvirket kjøring (2008, § 5) skal retts- og påtalemyndigheten som tidligere nevnt alltid rekvirere en personundersøkelse fra kriminalomsorgen dersom det kan være aktuelt å idømme denne straffereaksjonen. Samtykke til straffereaksjonen skal gis i forbindelse med personundersøkelsen, og bekreftes i retten.

Kriminalomsorgen har et ønske om økt bruk av Program mot ruspåvirket kjøring. Studien til Stokstad (2014) ble gjennomført på oppdrag av Justis- og beredskapsdepartementet for å undersøke hvorfor denne straffereaksjonen brukes mer. Studien til Stokstad (2014, s. 30) indikerer at «flere aktører i straffesaksavviklingen oppfatter at gjerningspersonen må samtykke på ethvert stadium i prosessen». Stokstad skriver:

Dette kan få stor betydning når det praktiseres av politiet og påtalemyndigheten. Hvis en person ikke samtykker til Program mot ruspåvirket kjøring under avhøret, kan det få som konsekvens at politiet ikke skriver om mulig rusproblem i etterforskningsmaterialet. Dette kan få som følge at påtalejuristen ikke rekvirerer personundersøkelse (s. 30-31).

I min studie har seks av syv domfelte informanter gjennomført personundersøkelse. Kun en av disse ble gjennomført før saken kom opp i retten. Basert på utsagnene fra denne informanten (Dina) synes det som om personundersøkelsen her var et resultat av at personen selv tok kontakt med politijuristen for å finne ut av hva som skulle skje videre. Politijuristen sa, ifølge Dina, at det hun *da* fortalte om sin livssituasjon og problematikk skulle hun ha fortalt allerede under avhør. Dinas beskrivelse indikerer at politijuristen ikke hadde fått den informasjonen hun anså at hun trengte for å kunne vurdere at Program mot ruspåvirket kjøring

kunne være aktuelt. Ansvar for å gi de nødvendige opplysningene ble her plassert på informanten. Beskrivelsene av politijuristens behov for å få de nødvendige opplysningene allerede ved avhøret synes å stemme godt overens med beskrivelsene i studien til Stokstad. Dette legger et stort ansvar på den som gjennomfører avhør, og på den som blir avhørt. I følge opplysninger fra informanten var hun «sørpe full, tenkte ikke klart og satt og skrek» på avhørstidspunktet. Det fremstår som om det hadde vært behov for ytterligere avhør med informanten i edru tilstand, noe beskrivelsen av resultatet av samtalen med politijuristen bekrefter. At informanten ble idømt Program mot ruspåvirket kjøring indikerer at hun hadde en promille på over 1,2, og at det dermed uansett kunne vært grunnlag for å rekvirere en personundersøkelse.

De resterende fem personundersøkelsene ble rekvirert da saken kom opp i retten, og det var aktor eller dommer som på dette tidspunkt tok opp spørsmål om Program mot ruspåvirket kjøring. For en av informantene i denne studien ble det ikke gjennomført personundersøkelse forut for idømmelse. I intervjuene med ansatte i friomsorgen fortelles det om at det av og til idømmes Program mot ruspåvirket kjøring uten at en personundersøkelse er utført på forhånd. At det ikke er gjennomført personundersøkelse er ifølge ansattinformantene i studien en av flere mulige årsaker til at noen av de domfelte, ved iverksetting av straffereaksjonen, ikke vet hva straffereaksjonen konkret innebærer.

Intervjumaterialet indikerer at § 4 annet ledd (om samtykkeerklæring i forbindelse med personundersøkelse), og § 5 (om rekvirering av personundersøkelse) i forskrift om Program mot ruspåvirket kjøring (2008) ikke følges fullt ut av retts- og påtalemyndighetene. Resultatene i denne undersøkelsen er dermed i samsvar med studien til Stokstad.

Ifølge forskriften om Program mot ruspåvirket kjøring (2008) § 4 skal kriminalomsorgen, som tidligere nevnt, gi siktede utførlig informasjon om programmet og hva samtykke innebærer. Vedkommende skal også få informasjon om følgene av eventuelle brudd på krav og vilkår, og følgene dersom personen skulle trekke sitt samtykke. Det handler altså om et informert samtykke. Et informert samtykke forutsetter at den som samtykker har nødvendig og tilstrekkelig informasjon, har forstått denne informasjonen i tilstrekkelig grad, og har tatt beslutningen etter å ha overveid informasjonen uten å ha vært utsatt for trusler, tvang eller utilbørlig påvirkning (Ruyter et al, 2014).

Av datamaterialet fremgår det at de domfelte har gitt sitt samtykke, har skrevet under på en samtykkeerklæring, og at vedkommende er klar over at samtykke er gitt. Vilkår om at

samtykke er gitt og dokumentert er dermed oppfylt når det gjelder de domfelte informantene i denne studien.

Ansattinformantene forteller i intervjuene at de er opptatt av at den som gir sitt samtykke vet hva han eller hun samtykker til, og beskriver hvordan de gjør for å sikre dette. I forskrift til Program mot ruspåvirket kjøring (2008) fremgår det som nevnt at kriminalomsorgen skal gi utførlig informasjon i forbindelse med personundersøkelsen. Basert på opplysningene gitt av de ansatte fremstår det som at denne informasjon blir gitt. Det står ikke noe eksplisitt i § 4 om å sikre at informasjonen er forstått, men dette ligger implisitt i kravet om informert samtykke. De ansatte beskriver at det ikke er helt uvanlig at det ved iverksetting viser seg at den domfelte ikke helt vet hva det konkret innebærer å ha gitt sitt samtykke. Dette gjelder både når det er gjennomført en personundersøkelse i forkant, og når det ikke er det. De ansatte ser dette som en utfordring, og bruker ord som sjokk, overraskelse m.m. når de beskriver noen av de domfeltes reaksjoner ved iverksettelsen.

De domfelte synes å i stor grad ha fokuset på muligheten for å kunne bli dømt til Program mot ruspåvirket kjøring i det øyeblikk de skriver under på samtykkeerklæringen. Det fremstår som noe usikkert om de domfelte oppfatter det som at de gir et informert samtykke. I datamaterialet fremkommer det eksempel på at både domfelte og ansatte synes å ha vanskeligheter for å skille mellom samtykket som gis i forbindelse med personundersøkelsen, og krav til domfelte som skrives under ved iverksettelsen. Det synes som om de domfelte ser underskriften på samtykkeerklæringen som «formalia», og som noe som de må gjøre for å få Program mot ruspåvirket kjøring. Atferden å skrive under samtykkeerklæringen fremstår, *isolert sett*, som noe personen gjør uten å reflektere nærmere over hva samtykket innebærer i praksis. Unntaket her er den informanten som har gjennomført Program mot ruspåvirket kjøring en gang tidligere.

Med bakgrunn i ovenstående kan det stilles spørsmål ved om det er gitt nødvendig og tilstrekkelig informasjon. Det kan også stilles spørsmål ved om informasjonen som er gitt er blitt forstått i tilstrekkelig grad, og hvilke eventuelle andre faktorer som kan ha betydning.

Ansattinformantene beskriver også en rekke andre utfordringer knyttet til muligheten for å sikre et informert samtykke, som mulige årsaker til at de domfelte ikke helt konkret vet hva de har samtykket til. Språkproblemer, at personundersøkelsen blir gjennomført på kort tid, og at det går lang tid fra personundersøkelse til iverksetting av straffegjennomføringen blir oppgitt som mulige årsaker.

I intervjuene opplyser flere av de domfelte at de sikkert har fått informasjon, men ikke husker, eller ikke helt har hatt oppmerksomheten rettet mot hva som er blitt sagt. Hoyer og Hogle sin referanse (2014, s. 355) til metaanalyser av kvalitative studier, som viste at det er vanligere at deltakerne i forskningsprosjektene ikke klarer å forstå, huske og bruke det informerte samtykket på den måten det er tiltenkt enn *at de gjør det*, synes å gjelde også her.

De domfelte informantene setter Program mot ruspåvirket kjøring opp mot fengsel, og i noen grad opp mot straffegjennomføring med elektronisk kontroll. Å unngå fengsel ser ut til å være et viktig argument for å gi sitt samtykke. Som vist i datafremstillingen er det flere som tar avgjørelsen om å gi sitt samtykke i det øyeblikket de får informasjon om at denne straffereaksjonen er et mulig alternativ til fengsel. Kanskje det kan være noe av forklaringen til at de domfelte ikke husker annen informasjon som ble gitt. Uttalelsene gitt av informantene kan tyde på det.

Løsrevet fra sin sammenheng kan det se ut som om atferden å skrive under på samtykkeerklæringen er noe som de domfelte informantene bare gjorde, nesten som en automatisk handling. En slik fortolkning ville dog være en grov forenkling, og det ville være å ta selve underskriften ut av den konteksten den er en del av. Når de domfelte blir bedt om å beskrive prosessen rundt samtykket, viser beskrivelsene at de vet hvorfor de ga sitt samtykke, og de har klare argumenter og begrunnelser for å gi sitt samtykke.

Hvordan vi tolker den informasjonen vi får beskrives bl.a. i kognitiv teori. Min forforståelse knyttet til kognitiv teori leder til følgende refleksjon: Mennesker er bevisst sin eksistens. *«Bevisstheten innebærer evnen til å kunne forestille seg hva som kommer til å skje i fremtiden, eller tenke over opplevelser knyttet til fortid»* (Berge & Repål, 2008). Kognisjon handler om hvordan vi mennesker bearbeider informasjon og om hva vi husker, tenker og forstår. Vi velger ut og tolker informasjon. *Hvordan* vi opplever en hendelse og *hva* vi tenker i og om en hendelse har sammenheng med tidligere erfaringer og vår egen oppfattelse av hvem vi «er». En slik kognitiv tilnærming vil kunne bidra til å forstå hva det er som gjør at vi husker noe og ikke annet, at vi fester oss ved noe og ikke annet.

«Handling er knyttet til mål og mening. Vi mennesker kan velge hva vi gjør og sier - om enn innenfor visse rammer og ut fra visse forutsetninger» (Thornquist, 2003, s. 199). Det at flere av de domfelte setter ulike alternativer for gjennomføring av straff for handlingen de skal dømmes for opp mot hverandre, kan ses som et tegn på at beslutningen om å gi samtykket er et resultat av en aktiv overveielse, og ikke bare noe man gjør. Samtidig kan det stilles

spørsmål ved graden av frivillighet og personens opplevelse av valgfrihet. Velger personen *ikke* å gi sitt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring så vil vedkommende mest sannsynlig bli dømt til ubetinget fengsel. Intervjumaterialet viser at opplevelsen av valgfrihet nødvendigvis ikke er så stor. Det fremstår i noen grad som man velger mellom ulike «onder».

Hva de domfelte informantene fester seg ved og hva de i ettertid husker av den informasjonen som er gitt er individuelt, og synes bl.a. å ha sammenheng med hvor de selv er i livet på samtykketidspunktet. Et eksempel er Dagfinn. Han fortalte at han allerede hadde bestemt seg for å gjøre en endring og reise bort for å få behandling for sine rusproblemer. I datafremstillingen kommer det frem at det han festet seg ved av informasjon som ble gitt i personundersøkelsen var, at Program mot ruspåvirket kjøring innebar en mulighet for å få hjelp og henvisning til sosialmedisinsk poliklinikk (SMP) og behandling.

Skærbæk & Nissen (2014, s. 12) knytter bl.a. forutsetningene for god og kompetent praksisutøvelse av psykososialt arbeid opp mot kunnskapsutvikling «*i kontekster, systemer og strukturer som er innfiltrert av hierarkier av makt og avmakt*». Omstendighetene rundt samtykkesituasjonen blir av både domfelte og ansatte beskrevet som utfordrende og kan ses om eksempler på makt og avmakt. Som Agnes sa «*(...) det er jo ikke akkurat et kaffebesøk man skal til, så det gjør noe med hjernens evne til å ta inn informasjon.*» Et annet eksempel kan hentes fra Dagmars første møte i retten «*... men når du sitter der og er ganske spak så er det ikke alt du klarer å få inn i hodet.*» Et psykososialt perspektiv på prosessen rundt samtykket kan være til hjelp dersom man ønsker å forstå og fortolke bakgrunnen for hvorfor noen domfelte i ettertid husker lite av informasjonen som ble gitt.

Bakgrunnen for Promilleprogrammet og senere Program mot ruspåvirket kjøring var, som nevnt i innledningen, bl.a. et ønske om en bedre individualpreventiv effekt og man så for seg at ulike former for rehabilitering ville øke den individualpreventive effekten. Samtykke og frivillighet ble her koblet opp mot motivasjon.

Kriminalomsorgens virksomhetsstrategi for 2014 – 2018 viser til at «*det skal legges til rette for at lovbrøytene kan gjøre en egen innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster*» og målet er at «*Den domfelte velger et kriminalitetsfritt liv etter gjennomført straff*» (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2014). Beskrivelsen av humanistisk menneskesyn som en av kriminalomsorgens fem pilarer i Stortingsmelding 37 (2007-2008) gir klare føringer om frivillighet og om mennesket som en aktør i eget liv, og ikke som et objekt. De domfelte

informantene fremstår absolutt som aktører i eget liv, MEN situasjonen de er oppe i setter rammer og begrensninger for hva de kan velge å gjøre.

Hoyer og Hogle (2014) problematiserer faren for at det informerte samtykket reduseres til en oppgave som *skal* utføres for å komme videre i prosessen, og at det informerte samtykket blir en slags løsning på etiske problemer. Det er usikkert om, og i så tilfelle i hvilken grad, koblingen til etikk gjelder for lovgivers valg om å knytte idømmelse til Program mot ruspåvirket kjøring til et informert samtykke. Det er ikke en begrunnelse som kommer frem i de dokumentene jeg har lest i forbindelse denne studien. Slik jeg ser det er det en sammenheng mellom autonomi, informert samtykke og etikk. Å se på det informerte samtykket i forbindelse med Program mot ruspåvirket kjøring opp mot etikk og etiske refleksjoner på den måten som Hoyer og Hogle beskriver det, er derfor en interessant tanke slik jeg ser det. Kan det være slik at man gjennom å bruke informert samtykke «later som» det er større grad av frivillighet knyttet til samtykket, enn det de domfelte oppfatter det som? Samtidig er det mulig å tenke seg at de domfelte blir mer motivert til å gjennomføre en straffereaksjon som de selv har gitt sitt samtykke til uavhengig av om de kjenner alle detaljene, og uavhengig av om de opplever det som et reelt valg eller ikke.

Hovedhensikten med Program mot ruspåvirket kjøring er å forebygge ny ruspåvirket kjøring. Kanskje er det ikke så viktig om den som gir sitt samtykke blir fristet til å gjøre det uten at han eller hun helt vet hva vedkommende samtykker til. Uttalelsene til Daniel indikerer det, «... *For mest sannsynlig kommer det noe godt ut av det.*» Han begrunner sine uttalelser bl.a. med at det kan være starten på en endringsprosess knyttet til den domfeltes rusproblematikk. Et spørsmål kan være: Er det da greit å la kravet om at det skal være et informert samtykke vike?

Argumenter for og mot samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring

Å unngå fengsel er et argument for å gi samtykke som blir nevnt av samtlige informanter, og som fremstår som det kanskje sterkeste argumentet. Når det gjelder informantenes beskrivelse av årsaker til ønsket om å unngå fengsel, så varierer dette.

For de som ikke tidligere har gjennomført straff i fengsel, fremstår fengsel som noe som er «helt tragisk og pyton» og noe man ikke vil. I beskrivelsene fra informantene er skam et begrep som kommer igjen. At andre skal få vite at man er dømt for kjøring i ruspåvirket tilstand fremstår som noe de fleste ikke ønsker å dele med andre. Det beskrives som vanskelig

å forklare hvorfor man blir borte noen uker, og som enklere å kunne skjule at man er opptatt et par timer per uke i en periode.

Flere av de domfelte informantene uttaler at de ser på seg selv som ikke kriminelle. De har gjort noe «dumt», men *er* ikke kriminelle. Å «være» kriminell kan ses som en merkelapp og som det Goffmann betegner som stigma. I intervjumaterialet blir også flere betegnelser som f.eks. «rava fylliker», «kjeltring» og «alkis» brukt. Disse merkelappene er eksempler på stereotyp klassifisering av mennesker som reduserer mennesket til å *være* et diskrediterende særtrekk. Dette er noe som en person vil ønske å unngå å få festet til seg. En person *er* ikke sin handling. For en person som ikke identifiserer seg selv som kriminell, kan det å bli dømt for en handling som samfunnet vurderer som kriminell være en vekker. At de risikerer fengsel og ikke identifiserer seg med personer som gjennomfører straff i fengsel, synes å være ytterligere et argument for å gi sitt samtykke. Fremfor alt for dem som ikke har gjennomført straff i fengsel før.

I friomsorgsutvalgets uttalelser i NOU 1993:33 ble det å ikke bli utsatt for de negative konsekvensene som en fengselsstraff kan innebære, nevnt som et argument for å kunne idømme en alternativ straff for personer som har kjørt i ruspåvirket tilstand. Dette argument samsvarer med Desistanceforskningen som bl.a. peker på at å unngå stigmatisering, og å bruke fengsel i minst mulig grad er med på å forebygge tilbakefall.

De to domfelte som tidligere har gjennomført straff i fengsel for kjøring i ruspåvirket tilstand bruker også fengsel som et argument for Program mot ruspåvirket kjøring. Deres beskrivelser av sine erfaringer gir et bilde av at fengselsstraff ikke forebygger ny ruspåvirket kjøring. De beskriver bl.a. holdningsendring og refleksjon som en del av erfaringen fra nåværende straffegjennomføring. Dette samsvarer med bakgrunnen for lovgivers ønske om en annen mer individualpreventiv straffereaksjon utenfor fengsel.

To av de domfelte informantene i denne studien gir klart uttrykk for at muligheten for å få hjelp med rusproblemer var et viktig argument for å gi sitt samtykke på samtykketidspunktet. For å være i målgruppen for denne straffereaksjonen skal personen, som tidligere nevnt, ha et problem med alkohol eller annet berusende eller bedøvende middel, eller problemer med bilkjøring og ruspåvirkning i kombinasjon. Beskrivelsene de domfelte informantene gir av eget forhold til alkohol og/eller andre rusmidler på tidspunktet for hendelsen de er dømt for, bekrefter at de var i målgruppen. De bekrefter en sammenheng mellom eget forbruk og

hendelsen som førte til idømmelsen. Også de to informantene som opplyser at de er dømt for noe de ikke har gjort, beskriver at de på dette tidspunktet drakk for mye alkohol.

I skjemaet som brukes ved gjennomføring av personundersøkelsen blir siktede/tiltalte bl.a. spurt om hvilke endringer vedkommende ønsker å gjøre i gjennomføringstiden. Dette spørsmålet samsvarer godt med forventningene om endring og rehabilitering som lovgiver og kriminalomsorgen signaliserer bl.a. i forskrift om Program mot ruspåvirket kjøring (2008), i retningslinjene til Program mot ruspåvirket kjøring (2009), og i kriminalomsorgens virksomhetsstrategi for 2014 – 2018. Intervjumaterialet viser at ansattinformantene ser viktigheten av å formidle at denne straffereaksjonen krever noe av den domfelte, at han eller hun må bidra aktivt, at dette ikke er en enkel og lettvinnt form for straffegjennomføring, og de er opptatt av at de domfelte *vet* dette før de gir sitt samtykke.

Seks av syv domfelte informanter beskriver det at de ble tatt og senere dømt for ruspåvirket kjøring som et slags vendepunkt knyttet til bruken av alkohol. Den syvende personen var allerede i behandling da den ruspåvirkede kjøringen han ble dømt for kom opp for retten. De andre beskriver en sammenheng mellom hendelsen de er dømt for, og endringen de har gjort. Det synes som hendelsen og dommen har gjort at problemene knyttet til bruken av alkohol og andre rusmidler er blitt tydeligere for personen selv, og at dette har bidratt til at de har gjort en endring. Samtlige beskriver at de drikker mye mindre eller har sluttet å drikke. En av informantene opplyser å ha fått vilkår om total rusfrihet som en del av dommen. Endringen de domfelte informantene beskriver samsvarer med desistanceforskningen som viser at endring ofte skjer spontant, på eget initiativ, at det har sammenheng med hendelser i livet og den enkeltes selvbilde.

Samtlige domfelte informanter ble spurt om de ville gi sitt samtykke igjen, og hvilke råd de ville gi en annen person som er siktet eller tiltalt og som skal vurderer om han eller hun skal gi sitt samtykke eller ikke. Samtlige domfelte opplyser at de ville gitt sitt samtykke igjen. De domfelte informantene bruker ord som holdningsendring, refleksjon, motivasjon og endring da de beskriver begrunnelser for å gi sitt samtykke.

For flere av de domfelte informantene fremstår muligheten for å kunne få tilbake førerkortet som et argument for å gi sitt samtykke og for å delta. For to av dem fremstår det som det viktigste argumentet. De bruker argumenter som at de viser velvilje og at de gjennom å gjennomføre Program mot ruspåvirket kjøring viser at de er motivert for å få tilbake førerkortet. Denne argumentasjon samsvarer ved første øyekast ikke direkte med målsettingen

for Program mot ruspåvirket kjøring eller med kriminalomsorgens virksomhetsstrategi. Dersom det bak disse utsagnene ligger en beslutning om å ikke kjøre ruspåvirket igjen for å kunne beholde førerkortet fremover kan det likevel være i samsvar.

At de domfelte skal møte upåvirket av berusende eller bedøvende midler er et krav ved gjennomføringen. Dette krav kan være vanskelig å oppfylle dersom rusproblematikken er alt for stor. Flere av informantene tar opp omfattende rusproblemer som en begrunnelse for å ikke gi sitt samtykke.

Jeg og «de andre»

Særlig de to kvinnene beskriver hvor spent de var, og hvordan de gruet seg før iverksettelse av straffen. Dinas råd til andre som skal ta stilling til om de skal gi sitt samtykke er å etterspørre mer informasjon slik at de vet hva de går til. Usikkerheten kan handle både om innholdet i straffegjennomføringen, men også hvilke andre personer man kommer til å møte.

Bekymringen for hvem man kan komme til å møte kan bl.a. knyttes opp mot frykten for å bli avslørt i Goffmanns (1963/2009) teorier om stigma og stigmatisering. Redselen for å bli avslørt som en person som har gjort noe man kan «brennmerkes» for kan være stor. Dagmars redsel for hvem hun kunne komme til å møte, syntes å være et hinder for å søke hjelp.

Desistanceforskningen (Weaver & McNeill, 2007, s. 1) fremholder bl.a. viktigheten av å bygge positive relasjoner som et prinsipp i arbeidet med domfelte. I kriminalomsorgens virksomhetsstrategi for 2014 – 2018 (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2014) står det bl.a. «*Vi samhandler med den domfelte i det systematiske endringsarbeidet*». Basert på beskrivelsene de ansatte gir i studien fremstår det som de er opptatt av å bygge relasjon og å få til et samarbeid med den domfelte. De domfelte i denne studien bruker ord som trygt og fantastisk om møtet med friomsorgen, og de beskriver de ansatte som flinke. Dagfinn formidler en opplevelse av å kunne snakke fritt og sier, «*Det må det på en måte nesten være slik også. Ellers har det ikke noen hensikt*». De domfelte beskriver også bl.a. at de ikke blir sett på som kjeltringer, og ikke blir sett ned på. Goffmann beskriver «de kloke» som personer som er fortrolige med de «stigmatisertes» hemmelige liv, er positivt innstilt til dem som *personer*, og ser på dem som helt alminnelige mennesker. Ut fra beskrivelsene de domfelte i denne studien gir, kan dette være betegnende for ansatte i friomsorgen, og noe som samsvarer godt med desistanceforskningen.

Etter at den domfelte har fått erfaring fra gjennomføring av straffen forteller de om til dels andre tanker. Møtet med andre domfelte i gruppe i forbindelse med gjennomføring av straffen beskrives hovedsakelig som positiv. Å møte andre som er dømt for det samme, og å kunne snakke åpent om det de er dømt for, fremstår som godt. Skam fremstår på nytt som et viktig begrep. Goffmans (1963/2009) beskrivelser av den støtte, råd og veiledning som man kan få i et trygt miljø sammen med personer som hadde det samme «stigma», samsvarer godt med disse beskrivelsene.

Møtet med de andre domfelte i gruppen kan oppleves som belastende, og beskrives som noe som den som vurderer om han eller hun skal gi sitt samtykke bør være informert om.

Beskrivelsene som er gitt i studien bekrefter nødvendigheten av en tilnærming som inkluderer de kontekstuelle, relasjonelle og prosessuelle faktorene bak beslutningen.

6. KONKLUSJONER OG AVSLUTTENDE OPPSUMMERING

Idømmelse til Program mot ruspåvirket kjøring forutsetter et informert samtykke fra den siktede eller tiltalte. Før samtykket gis skal vedkommende ha fått utførlig informasjon om: hva programmet innebærer, hva samtykket innebærer, følger av eventuelle brudd på krav og vilkår som er satt, og konsekvensene av at siktede eller domfelte trekker tilbake sitt samtykke.

Studien viser at de domfelte informantene er klar over *at* de har gitt sitt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring, men *hva* dette samtykket innebærer i praksis er det mer usikkerhet rundt. Å skrive under på samtykkeerklæringen fremstår isolert sett som noe de gjør for å kunne få denne straffereaksjonen uten å reflektere særlig over hva de skriver under på. Det kan derfor stilles spørsmål ved om det kan sies å være et *informert* samtykke. Resultatene av studien viser samtidig at beslutningen om å samtykke er en begrunnet handling og peker på et bredt spekter av faktorer som har innvirkning på beslutningen. For å forstå begrunnelsene og motivasjonen bak, og meningen med handlingen «å gi sitt samtykke» er det nødvendig å se handlingen i en bredere kontekst.

Ansattinformantene er opptatt av at personen som gir sitt samtykke vet hva han eller hun samtykker til og hva et slikt samtykke innebærer. Resultatene indikerer at de domfelte sannsynligvis har fått informasjon i forbindelse med personundersøkelsen, men at de av forskjellige årsaker ikke husker, kanskje ikke har forstått eller ikke har lagt vekt på den informasjon som er gitt.

At forskjellen er så stor mellom de domfeltes og de ansattes beskrivelser av selve samtykket overrasket meg. Når det gjelder faktorer som har betydning for beslutningen om å gi sitt samtykke, er det større likhet mellom de domfelte og ansattinformantene. Det brede spekter av faktorer som synes å ha betydning for beslutningen om å gi samtykke er en kunnskap og innsikt som er nyttig i fremtidige møter med personer som er siktet eller tiltalt for kjøring i påvirket tilstand, men også i møtet med de domfelte som ved iverksetting kanskje ikke helt vet hva de har samtykket til.

Indikasjoner for praksis og videre forskning

Denne studien har økt mitt fokus på samtykke og om det samtykket som blir gitt ved personundersøkelser kan sies å være informert. Hva kan jeg og andre ansatte gjøre for å sikre at det er et informert samtykke som gis? Studiens resultater indikerer at mer tid og flere

samtaler i forbindelse med personundersøkelsen og mer skriftlig materiale til den siktede eller tiltalte kan være med på å sikre dette. Et økt samarbeid med politi, retts- og påtalemyndigheter med informasjonsutveksling og utveksling av erfaring vil også kunne bidra til å sikre dette.

Beskrivelser de domfelte gir om hvordan de er blitt møtt av ansatte i friomsorgen, men også andre steder i straffesakskjeden, bekrefter hvor viktig det er å møte dem som hele mennesker og med en erkjennelse av kompleksiteten i situasjonen.

Tidlig i prosessen rundt spissing av tema og valg av problemstilling var jeg inne på tanken å intervju personer som gjennomførte straff for ruspåvirket kjøring i fengsel og med elektronisk kontroll. Hensikten ville da være å undersøke hva som gjorde at de *ikke* gjennomførte program mot ruspåvirket kjøring. Dette ville også kunnet gi økt kunnskap om og innsikt i momenter og faktorer som påvirker valget, men fra en litt annen innfallsvinkel. Dette er noe jeg fortsatt finner interessant, og er et innspill til videre forskning.

Studien har satt fokus på hva et informert samtykke er og gir en indikasjon på hvordan det fungerer i praksis i *denne* straffereaksjonen. Informert samtykke blir brukt også i andre sammenhenger i kriminalomsorgen, og det ville være interessant å se nærmere på om de siktede, tiltalte og domfelte ville beskrive samtykkeprosessen på samme måte der som i denne studien.

Denne studien har hovedsakelig satt søkelyset på samtykkeprosessen før idømmelse. De domfelte har også delt tanker og erfaring fra gjennomføring av Program mot ruspåvirket kjøring. Det hadde vært interessant å gjøre en studie med domfelte informanter som tidligere har gjennomført denne straffereaksjonen for å undersøke hva de sitter igjen med når det har gått en tid. Hva har vært nyttig og hva kunne vært bedre? Det gjøres fortløpende evaluering under gjennomføringen av gruppedelen av Program mot ruspåvirket kjøring. Å se nærmere på hva de tenker om det et eller to år etter ville vært spennende - og nyttig for fremtidig innhold i og gjennomføring av Program mot ruspåvirket kjøring.

LITTERATURLISTE

- Berge, T., & Repål, A. (2008). *Håndbok i kognitiv terapi*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- De nasjonale forskningsetiske komiteer. (2006). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. Hentet fra <https://www.etikkom.no/globalassets/documents/publikasjoner-som-pdf/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-humaniora-juss-og-teologi-2006.pdf>
- Forskrift om program mot ruspåvirket kjøring. (2008). *Forskrift om program mot ruspåvirket kjøring*. Hentet fra [https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2008-10-10-1100?q=program mot ruspåvirket kjøring](https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2008-10-10-1100?q=program%20mot%20rusp%C3%A5virket%20kj%C3%B8ring)
- Førde, R. (2014). *Helsinkideklarasjonen*. Hentet fra <https://www.etikkom.no/fbib/praktisk/lover-og-retningslinjer/helsinkideklarasjonen/>
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: selected essays* (Vol. 5043). New York: Basic Books.
- Goffman, E., Kristiansen, S., Hviid Jacobsen, M., & Gooseman, B. (2009). *Stigma: om afvigerens sociale identitet* (2. udg. ed.). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Helseforskningsloven (2008). *Lov om medisinsk og helsefaglig forskning (helseforskningsloven)*. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-20-44?q=helseforskningsloven>
- Hoeyer, K & Hogle. (2014). *Informed Consent: The Politics of Intent and Practice in Medical Research Ethics*. Annual Reviews of Anthropology (Vol 2024:43), 347 – 364. Hentet fra <http://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev-anthro-102313-030413>
- Innst. O. nr. 65. (1994 – 1995). *Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven, veitrafikkloven og straffeprosessloven. (Prøveordning med promilleprogram mv)*. Hentet fra <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Odelstinget/1994-1995/inno-199495-065/>
- Johannessen, A., Christoffersen, L., & Tufte, P. A. (2010). *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode* (4. utg. ed.). Oslo: Abstrakt.
- Justisdepartementet. (2009). *Retningslinjer for program mot ruspåvirket kjøring*. Hentet fra http://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/2103245.823.yxttfpxfw/Retningslinjer_RK.pdf
- Kvale, S., Brinkmann, S., Anderssen, T. M., & Rygge, J. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju* (3. utg., 2. oppl. ed.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Kriminalomsorgsdirektoratet. (2014). *Virksomhetsstrategi 2014 – 2018*. Brosjyre Hentet fra <http://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/2642723.823.qbpfstdtbc/Virksomhetsstrategi+2014-2018+for+kriminalomsorgen.pdf>

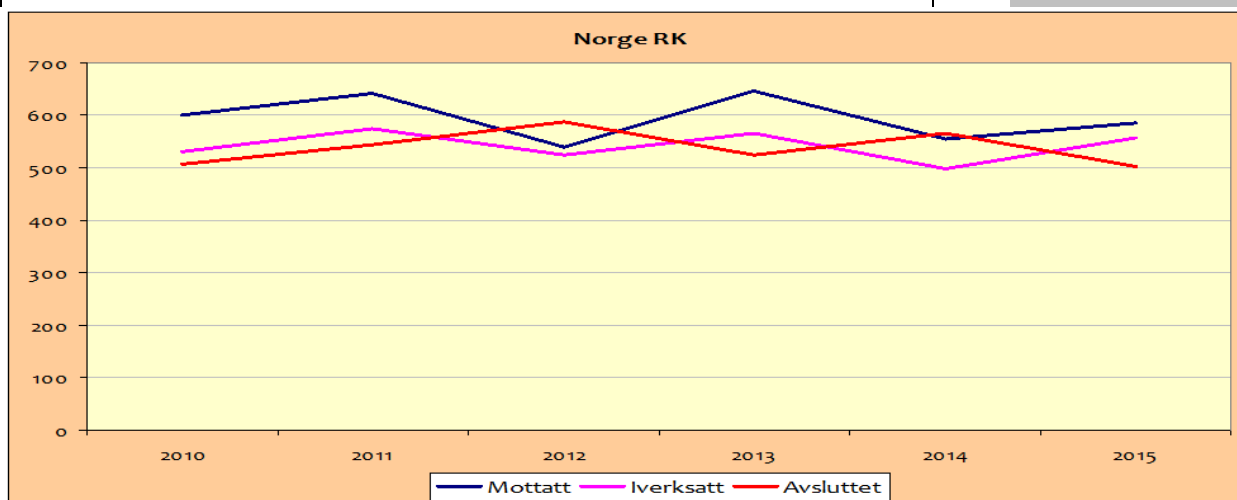
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2004). *Retningslinjer for behandling av søknader om forskning i kriminalomsorgen*. Hentet fra http://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/607466.823.tbcsrqafsc/retningslinjer_for_skning.pdf
- McNeill, F & Weaver, B. (2010). *Changing Lives? Desistance Research and Offender Management*. The Scottish Center for Crime and Justice Research (report no. 03/2010). Hentet fra http://www.sccjr.ac.uk/wp-content/uploads/2012/11/Report_2010_03_-_Changing_Lives.pdf
- Miller, W. R., & Rollnick, S. (2013). *Motivational interviewing: helping people change* (3rd ed. ed.). New York: Guilford.
- Nygren, P. (1995). Psykososialt arbeid som kvalifisering av subjekter. *Nordiske utkast*. (23:2) 35-52.
- Olsen, S. (2012). *Virker straff?* Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Ruyter, K. W., Førde, R., & Solbakk, J. H. (2014). *Medisinsk og helsefaglig etikk* (3. utg. ed.). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ryen, A. (2002). *Det kvalitative intervjuet: fra vitenskapsteori til feltarbeid*. Bergen: Fagbokforl.
- Skærbæk, E., & Nissen, M. (2014). *Psykososialt arbeid: fortellinger, medvirkning og fellesskap*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Stokstad, S. (2014). Økt bruk av "Program mot ruspåvirket kjøring"? (Vol. 2014:6). Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Stortingsmelding nr. 37 (2007-2008). *"Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn"*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Straffeloven. (2005). *Lov om straff (straffeloven)*. Hentet fra [https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28?q=lov om straff](https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28?q=lov%20om%20straff)
- Sørhaug, T. (1996). *Fornuftens fantasier: antropologiske essays om moderne livsformer*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Thagaard, T. (2013). *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitativ metode* (4. utg. ed.). Bergen: Fagbokforl.
- Thornquist, E. (2003). *Vitenskapsfilosofi og vitenskapsteori: for helsefag*. Bergen: Fagbokforl.
- Vegtrafikkloven. (1965). *Lov om vegtrafikk (vegtrafikkloven)*. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1965-06-18-4?q=vegtrafikkloven>
- Weaver, B & McNeill, F. (2007). *Giving Up Crime: Directions for Policy*. Edinburg: Scottish Consortium on Crime and Criminal Justice. Hentet fra http://www.sccjr.ac.uk/wp-content/uploads/2008/11/Giving_Up_Crime_tcm8-2569.pdf

VEDLEGG 1: Statistikk 2008 - 2015

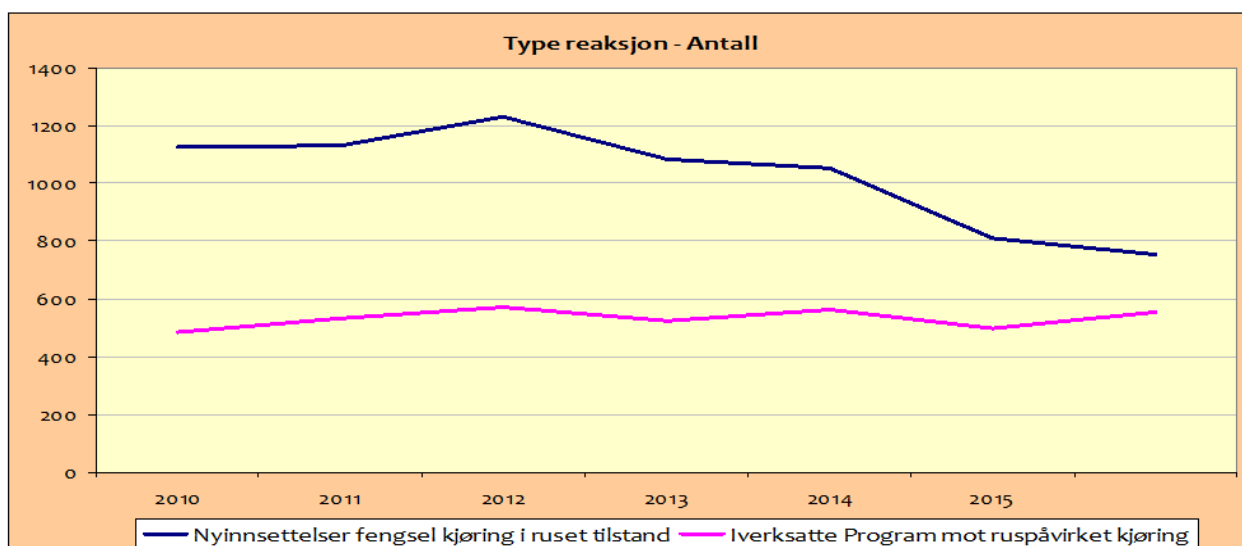
Statistikk Program mot ruspåvirket kjøring 2008 – 2015

År		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Totalt t.o.m. 2015	
Norge	Mottatt	23	578	600	641	540	645	555	585	4167	
	Iverksatt	5	485	531	574	523	565	497	556	3736	
	Avsluttet	Fullført	0	35	428	436	497	419	452	417	2684
		Avbrutt	0	36	78	107	90	104	114	85	614
	Totalt	0	71	506	543	587	523	566	502	3298	
	Aktiv 1.1.16									500	

Kilde: Kompis-Kif 30.3.2016

Nyinnsettelse i fengsel for kjøring i ruspåvirket tilstand og iverksatte Program mot ruspåvirket kjøring:

VEDLEGG 2: Intervjuguide domfelte

Intervjuguide: domfelte

- *I min masteroppgave ønsker jeg å se nærmere på prosessen rundt det å gi sitt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring. I forbindelse med det er jeg nysgjerrig på dine tanker og refleksjoner rundt dette tema.*
- *Først noen bakgrunnsdata; kjønn, alder, utdanning, forsørgelsesgrunnlag, familiesituasjon, eventuell tidligere erfaring av straffegjennomføring, antall domfellelser for ruspåvirket kjøring (ved flere dommer – hvilke straffereaksjoner)*
- *For å bli dømt til RK må man gi sitt samtykke til det. Fortell om hvordan prosessen rundt det var for deg.*
 - *Oppfølgingsspørsmål kan f.eks. handle om hvem som gav informasjon, når, hvordan, om hva?*
- *Hva var din begrunnelse for å gi ditt samtykke til RK?*
 - *Følg opp med spørsmål som f.eks. Hva mer? Er det noen andre faktorer som du tror kan ha betydning? Hvilke? Fortell.*
- *La oss leke med følgende tanke: Hva ville du valgt å gjøre dersom du skulle ta stilling til om du skulle gi ditt samtykke til RK eller ikke på nytt?*
- *Vi fortsetter tankeleken: Du får i oppdrag å gi råd til en annen person som er siktet som skal velge om han/hun skal gi sitt samtykke til RK eller ikke. Hva ville du si da?*
 - *Hva ville vært argumenter for?*
 - *Hva ville vært argumenter mot?*
- *Er det noe annet, noe mer, som vi ikke har snakket om når det gjelder dette tema og som du mener er viktig å få med?*
 - *Hvis ja: Hva da? Følg opp og utforske.*
- *Hvordan synes du at det har vært å bli intervjuet?*

VEDLEGG 3: Intervjuguide ansatte

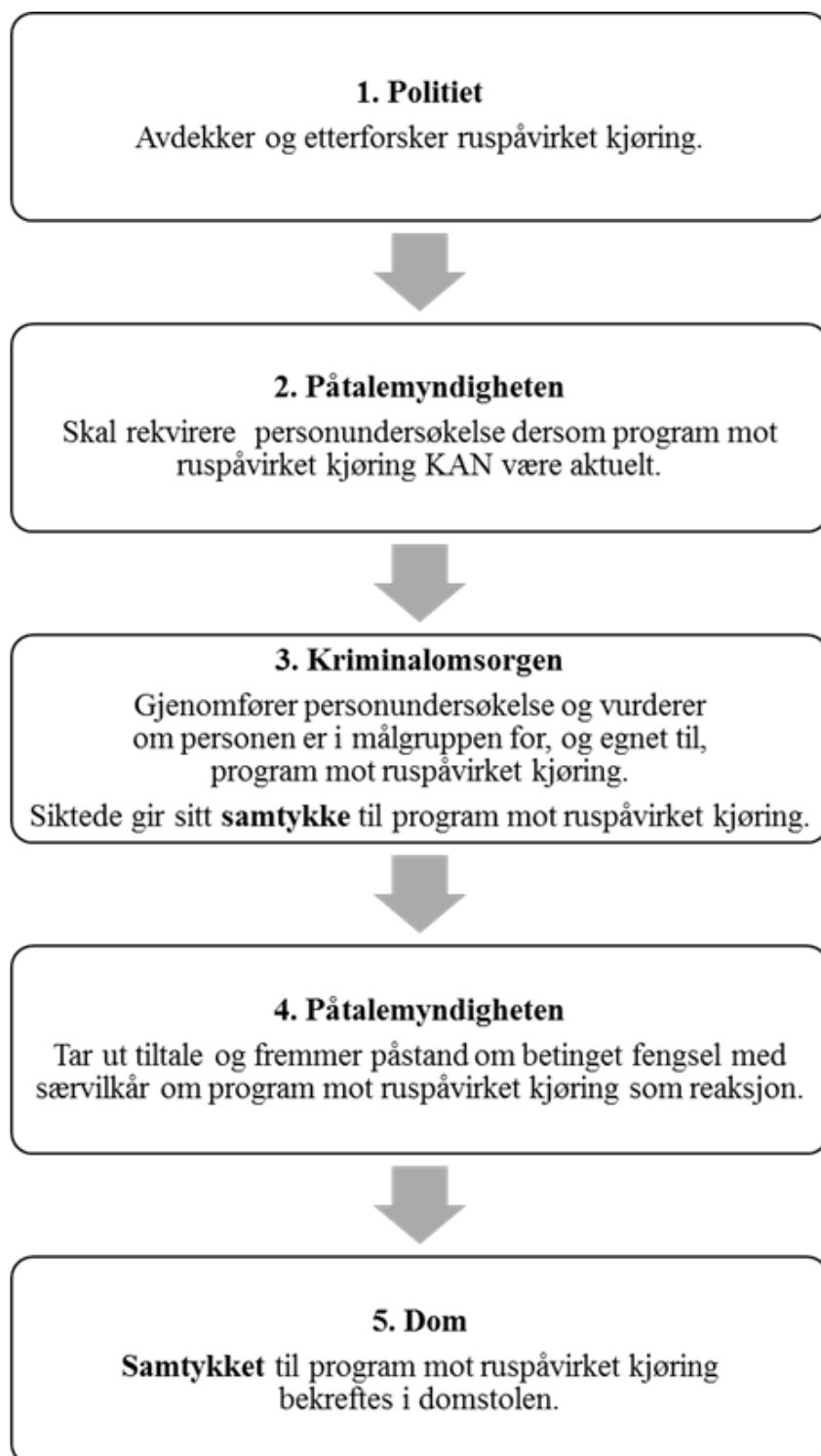
Intervjuguide: ansatte i friomsorgen

- *I min masteroppgave ønsker jeg å se nærmere på prosessen rundt det å gi sitt samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring. I forbindelse med det er jeg nysgjerrig på dine tanker og refleksjoner rundt dette tema.*
- *Først noen bakgrunnsdata; kjønn, alder, utdanning, hvor lenge jobbet i friomsorgen, hvor lenge med RK, hva innenfor RK (personundersøkelse, gruppesamlinger, individuelle samtaler).*
- *For å bli dømt til RK må den siktede gi sitt samtykke til det. Fortell om prosessen rundt det.*
- *Hva tror du er begrunnelsen for at en person som er siktet for ruspåvirket kjøring gir sitt samtykke til RK?*
 - *Følge opp med spørsmål som f.eks. Hva mer? Er det noen andre faktorer som du tror kan ha betydning? Hvilke? Fortell.*
- *Hva er det som gjør at du tror at dette er begrunnelsen?*
 - *Følge opp og utforske.*
- *La oss leke med følgende tanke: Det har gått 10 måneder, deltakeren har gjennomført straffereaksjonen og får i oppdrag å gi råd til en siktet som skal velge om han/hun skal gi sitt samtykke til RK eller ikke. Hva tror du vedkommende ville si da?*
- *Hva er det som gjør at du tror at ved kommende ville si det?*
 - *Følge opp og utforske.*
- *Vi fortsetter tankeleken: Hva ville du selv valgt å gjøre dersom du var siktet for ruspåvirket kjøring og skulle ta stilling til om du skulle gi ditt samtykke til RK eller ikke?*
 - *Hva ville vært dine argumenter mot?*
 - *Hva ville vært dine argumenter for?*
- *Er det noe annet, noe mer, som vi ikke har snakket om når det gjelder dette tema og som du mener er viktig å få med?*
 - *Hvis ja: Hva da? Følge opp og utforske.*
- *Hvordan synes du at det har vært å bli intervjuet?*

VEDLEGG 4: Fra etterforskning til dom

Fra etterforskning til dom ved idømmelse til Program mot ruspåvirket kjøring

Figuren under viser saksgangen fra etterforskning til *idømmelse* av Program mot ruspåvirket kjøring slik det er beskrevet i lov, forskrift og retningslinjer.

VEDLEGG 5: Forespørsel om å få tillatelse til å gi informasjon

Forespørsel

om å få tillatelse til å gi informasjon om et forskningsprosjekt

Marie Toreld er masterstudent i psykososialt arbeid ved Høyskolen i Østfold.

En av forutsetningene for å bli dømt til «Program mot ruspåvirket kjøring» (RK) er at den som dømmes til det har gitt sitt samtykke.

I forskningsprosjektet skal forskeren se på domfeltes, lovgivers og kriminalomsorgens beskrivelser av prosessen i forbindelse med samtykket. Forskningsprosjektet er knyttet til masteroppgaven. Økt kunnskap om prosessen vil kunne være med på å påvirke praksis fremover.

Forskeren ønsker å få tillatelse til å komme og informere om prosjektet. Taushetsplikten i kriminalomsorgen krever samtykke for dette.

Å samtykke til at forskeren får tillatelse til å gi informasjon er **ikke** det samme som å gi samtykke til å delta i forskningsprosjektet.

Frivillig deltakelse

Det er frivillig å delta i studien, og den som deltar kan når som helst trekke sitt samtykke uten å oppgi noen grunn. Dersom en person trekker seg, vil alle opplysninger bli slettet.

Kriminalomsorgen vil ikke få opplysninger om hvem som deltar i studien med mindre personen selv velger å fortelle om det. Det vil ikke ha noen betydning for straffegjennomføringen om en person velger å delta i studien eller ikke, eller om vedkommende senere velger å trekke seg fra studien.

Forskerens taushetsplikt

Opplysninger forskeren blir gjort kjent med kan være undergitt taushetsplikt, jf forvaltningslovens § 13. Forskeren er undergitt taushetsplikt, jf. forvaltningslovens § 13 c. Av § 13 e følger at forskeren plikter å hindre andre i å få tilgang eller kjennskap til opplysningene. Overtredelse av taushetsbestemmelser er straffbart, jf. straffeloven § 121. Videre er det en forutsetning at forsker er kjent med lov om personopplysninger med tilhørende forskrift spesielt § 7.27 i forskrift til personopplysningene.

Det er et vilkår at forsker undertegner taushetserklæring med henvisning til bestemmelsene ovenfor før forskningen påbegynnes. Slik erklæring utarbeides av den enheten der forskningen skal gjennomføres.

Forespørsel om deltakelse i forskningsprosjekt

Forskningsprosjektets tittel:

«Samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring?»

Bakgrunn og formål:

Jeg er masterstudent i psykososialt arbeid ved Høgskolen i Østfold, og dette forskningsprosjekt er knyttet til masteroppgaven. Det er mulig at det i tillegg vil bli publisert en artikkel i et fagtidsskrift.

En av forutsetningene for å bli dømt til straffereaksjonen «Program mot ruspåvirket kjøring» (RK) er at den som dømmes til det har gitt sitt samtykke.

I mitt forskningsprosjekt skal jeg se på domfeltes, lovgivers og kriminalomsorgens beskrivelser av prosessen i forbindelse med samtykket. Økt kunnskap om prosessen vil kunne være med på å påvirke praksis fremover.

Den som har egen erfaring, har noe å fortelle. En sentral del av forskningsprosjektet er derfor den domfeltes egne beskrivelser. Bakgrunnen for min forespørsel om intervju er at du er dømt til RK. Formålet med intervjuet er å få informasjon om hvordan personer som er dømt til Program mot ruspåvirket kjøring beskriver prosessen rundt samtykket.

Hva innebærer deltakelse i studien?

Din deltakelse innebærer et intervju. Intervjuet vil foregå som en samtale. Samtalen vil ta ca. 1 time, men kan ta litt lengre eller litt kortere tid. Spørsmålene vil omhandle prosessen rundt samtykket (under personundersøkelsen og/eller i retten), og tanker, forventninger, erfaringer og annet som beskriver det.

Jeg vil ta lydopptak av samtalen og ta notater mens vi snakker sammen. Lydopptaket vil bli transkribert (skrevet ned som tekst), og du vil få anledning til å lese igjennom og kommentere teksten.

Dersom du ønsker det kan du få en kopi av masteroppgaven etter at den er sensurert og godkjent.

Hva skjer med informasjonen om deg?

Alle personopplysninger vil bli behandlet konfidensielt. Jeg er den eneste som har tilgang til personopplysningene. Det vil bli laget en navneliste og en koblingsnøkkel (en kode) som vil bli lagret i en låst skuff - adskilt fra øvrige data.

Lydopptaket og transkriberingen lagres med koden og uten navn eller andre data som kan knyttes til deg. I masteroppgaven vil det ikke komme frem noen personopplysninger som gjør det mulig for andre å gjenkjenne og knytte dine svar til deg.

Frivillig deltakelse

Det er frivillig å delta i studien, og du kan når som helst trekke ditt samtykke uten å oppgi noen grunn. Dersom du trekker deg, vil alle opplysninger om deg bli slettet.

Kriminalomsorgen vil ikke få opplysninger om at du deltar i studien med mindre du selv velger å fortelle om det. Det vil ikke ha noen betydning for straffegjennomføringen om du velger å delta i studien eller ikke, eller om du senere velger å trekke deg fra studien.

Kontaktinformasjon:

Marie Toreld tlf.: 91 80 88 84 eller mail: marieto@hiof.no

Ansvarlig for dette forskningsprosjekt er:

Førsteamanuensis Gudrun Brottveit, Høyskolen i Østfold, mailadresse:
gudrun.brottveit@hiof.no

Forskningsprosjektet er meldt til og godkjent av Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS (NSD).

Gjennomføring av forskningsprosjektet er godkjent av Kriminalomsorgen i aktuell region.

På forhånd takk for din deltakelse!

Med vennlig hilsen

Marie Toreld

Forespørsel om deltakelse i forskningsprosjekt

Forskningsprosjektets tittel:

«Samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring?»

Bakgrunn og formål:

Jeg er masterstudent i psykososialt arbeid ved Høyskolen i Østfold, og dette forskningsprosjekt er knyttet til masteroppgaven. Det er mulig at det i tillegg vil bli publisert en artikkel i et fagtidsskrift.

En av forutsetningene for å bli dømt til straffereaksjonen «Program mot ruspåvirket kjøring» (RK) er at den som dømmes til det har gitt sitt samtykke.

I mitt forskningsprosjekt skal jeg se på domfeltes, lovgivers og kriminalomsorgens beskrivelser av prosessen i forbindelse med samtykket. Økt kunnskap om prosessen vil kunne være med på å påvirke praksis fremover.

Den som har egen erfaring, har noe å fortelle. Bakgrunnen for min forespørsel om intervju er at du er ansatt i friomsorgen og jobber med Program mot ruspåvirket kjøring. Formålet med intervjuet er å få ansattes beskrivelser om prosessen rundt samtykket.

Hva innebærer deltakelse i studien?

Din deltakelse innebærer et intervju. Intervjuet vil foregå som en samtale. Samtalen vil ta ca. 1 time, men kan ta litt lengre eller litt kortere tid. Spørsmålene vil omhandle prosessen rundt samtykket (under personundersøkelsen og/eller i retten), og tanker, forventninger, erfaringer og annet som beskriver det.

Jeg vil ta lydopptak av samtalen og ta notater mens vi snakker sammen. Lydopptaket vil bli transkribert (skrevet ned som tekst), og du vil få anledning til å lese igjennom og kommentere teksten.

Dersom du ønsker det kan du få en kopi av masteroppgaven etter at den er sensurert og godkjent.

Hva skjer med informasjonen om deg?

Alle personopplysninger vil bli behandlet konfidensielt. Jeg er den eneste som har tilgang til personopplysningene. Det vil bli laget en navneliste og en koblingsnøkkel (en kode) som vil bli lagret i en låst skuff - adskilt fra øvrige data.

Lydopptaket og transkriberingen lagres med koden og uten navn eller andre data som kan knyttes til deg. I masteroppgaven vil det ikke komme frem noen personopplysninger som gjør det mulig for andre å gjenkjenne og knytte dine svar til deg.

Prosjektet skal etter planen avsluttes innen desember 2016. Koblingsnøkkelen og lydopptaket vil bli slettet etter at masteroppgaven er sensurert og godkjent.

Frivillig deltakelse

Det er frivillig å delta i studien, og du kan når som helst trekke ditt samtykke uten å oppgi noen grunn. Dersom du trekker deg, vil alle opplysninger om deg bli slettet.

Dersom du ønsker å delta eller har spørsmål til studien, ta kontakt med
Marie Toreld tlf.: 91 80 88 84 eller mail: marieto@hiof.no

Ansvarlig for dette forskningsprosjekt er:
Førsteamanuensis Gudrun Brottveit, Høyskolen i Østfold, mailadresse:
gudrun.brottveit@hiof.no

Forskningsprosjektet er meldt til og godkjent av Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS (NSD).

Gjennomføring av forskningsprosjektet er godkjent av Kriminalomsorgen i aktuell region.

På forhånd takk for din deltakelse!

Med vennlig hilsen

Marie Toreld

Samtykke til deltakelse i forskningsstudien:

«Samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring?»

Jeg har mottatt informasjonsskriv om forskningsstudien, og er informert om:

- Studiens bakgrunn og formål
- Hva min deltakelse i studien innebærer
- Hva som skjer med informasjonen om meg
- At det er frivillig å delta i studien, og at jeg når som helst kan trekke mitt samtykke uten å oppgi noen grunn
- At dersom jeg trekker meg, vil alle opplysninger om meg bli slettet
- At kriminalomsorgen vil ikke få opplysninger om at jeg deltar i studien med mindre jeg selv velger å fortelle om det
- At det ikke vil ha noen betydning for straffegjennomføringen om jeg velger å delta i studien eller ikke, eller om jeg senere velger å trekke meg fra studien

Jeg er villig til å delta.

(Signert av informant, dato)

Kontaktinformasjon:

(Telefonnummer)

(Mailadresse)

Jeg ønsker å få tilsendt masteroppgaven etter at den er sensurert og godkjent

Ja

Nei

Hvis ja – masteroppgaven sendes til:

(Adresse)

Samtykke til deltakelse i forskningsstudien:

«Samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring?»

Jeg har mottatt informasjonsskriv om forskningsstudien, og er informert om:

- Studiens bakgrunn og formål
- Hva min deltakelse i studien innebærer
- Hva som skjer med informasjonen om meg
- At det er frivillig å delta i studien, og at jeg når som helst kan trekke mitt samtykke uten å oppgi noen grunn
- At dersom jeg trekker meg, vil alle opplysninger om meg bli slettet

Jeg er villig til å delta.

(Signert av informant, dato)

Kontaktinformasjon:

(Telefonnummer)

(Mailadresse)

Jeg ønsker å få tilsendt masteroppgaven etter at den er sensurert og godkjent

Ja

Nei

Hvis ja – masteroppgaven sendes til:

(Adresse)

VEDLEGG 10: Tilbakemelding fra NSD

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS
NORWEGIAN SOCIAL SCIENCE DATA SERVICES

Harald Hårfagres gate 2
N-5007 Bergen
Norway
Tel. +47-55 58 21 17
Fax +47-55 58 96 50
nsd@nsd.uib.no
www.nsd.uib.no
Org.nr. 985 321 884

Gudrun Brøttveit
Avdeling for helse- og sosialfag
Høgskolen i Østfold
Remmen
1757 HALDEN

Vår dato: 01.06.2015

Vår ref:42456 / 4 / KS

Deres dato:

Deres ref:

TILBAKEMELDING PÅ MELDING OM BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 24.02.2015. All nødvendig informasjon om prosjektet forelå i sin helhet 22.05.2015. Meldingen gjelder prosjektet:

42456	<i>Samtykke til Program mot ruspåvirket kjøring?</i>
Behandlingsansvarlig	Høgskolen i Østfold, ved institusjonens øverste leder
Daglig ansvarlig	Gudrun Brøttveit
Student	Eva Marie Toreld

Personvernombudet har vurdert prosjektet, og finner at behandlingen av personopplysninger vil være regulert av § 7-27 i personopplysningsforskriften. Personvernombudet tilrår at prosjektet gjennomføres.

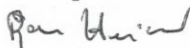
Personvernombudets tilråding forutsetter at prosjektet gjennomføres i tråd med opplysningene gitt i meldeskjemaet, korrespondanse med ombudet, ombudets kommentarer samt personopplysningsloven og helseregisterloven med forskrifter. Behandlingen av personopplysninger kan settes i gang.

Det gjøres oppmerksom på at det skal gis ny melding dersom behandlingen endres i forhold til de opplysninger som ligger til grunn for personvernombudets vurdering. Endringsmeldinger gis via et eget skjema, <http://www.nsd.uib.no/personvern/meldeplikt/skjema.html>. Det skal også gis melding etter tre år dersom prosjektet fortsatt pågår. Meldinger skal skje skriftlig til ombudet.

Personvernombudet har lagt ut opplysninger om prosjektet i en offentlig database, <http://pvo.nsd.no/prosjekt>.

Personvernombudet vil ved prosjektets avslutning, 31.12.2016, rette en henvendelse angående status for behandlingen av personopplysninger.

Vennlig hilsen

Bjørn Henrichsen

Katrine Utaaker Segadal

Kontaktperson: Katrine Utaaker Segadal tlf: 55 58 35 42
Vedlegg: Prosjektvurdering
Kopi: Eva Marie Toreld, Sverresgate 1, 1607 FREDRIKSTAD

Avdelingskontorer / District Offices

OSLO: NSD Universitetet i Oslo, Postboks 1055 Blindern, 0316 Oslo. Tel. +47-22 85 52 11 nsd@uio.no
TRONDHEIM: NSD Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim. Tel. +47-73 59 19 07 kyrre.svarva@svt.ntnu.no
TROMSØ: NSD SVF, Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø. Tel. +47-77 64 43 36. nsdmaa@svtuit.no

Personvernombudet for forskning

Prosjektvurdering - Kommentar

Prosjektnr: 42456

Formålet med prosjektet er å besvare følgende problemstilling: Hvordan beskriver personer som er dømt til RK prosessen rundt sitt samtykke til denne straffereaksjonen, og hvordan samsvarer dette med lovgivers og kriminalomsorgens forventninger og intensjoner?

Kriminalomsorgen region øst har godkjent prosjektet.

Personer som er dømt til straffereaksjonen Program mot ruspåvirket kjøring og ansatte ved kriminalomsorgens friomsorgskontor som jobber med Program mot ruspåvirket kjøring, forespørres om deltakelse i prosjektet.

Det behandles sensitive personopplysninger om strafferettslige forhold.

Personvernombudet legger til grunn at førstegangskontakten med de domfelte opprettes på en måte som gjør at kriminalomsorgen ikke bryter sin taushetsplikt. Kriminalomsorgen informerer aktuelle domfelte i forkant av informasjonsmøtet forsker vil ha med dem. De domfelte samtykker da til at forsker kan få kjennskap til deres identitet. Etter informasjonsmøtet samtykker de domfeltet eventuelt til deltakelse i prosjektet.

Informasjonsskrivene som skal benyttes i prosjektet er godt utformet.

Personvernombudet legger til grunn at forsker etterfølger Høgskolen i Østfold sine interne rutiner for datasikkerhet. Dersom personopplysninger skal lagres på privat pc/mobile enheter, bør opplysningene krypteres tilstrekkelig.

Forventet prosjektslutt er 31.12.2016. Ifølge prosjektmeldingen skal innsamlede opplysninger da anonymiseres.

Anonymisering innebærer å bearbeide datamaterialet slik at ingen enkeltpersoner kan gjenkjennes.

Det gjøres ved å:

- slette direkte personopplysninger (som navn/koblingsnøkkel)
- slette/omskrive indirekte personopplysninger (identifiserende sammenstilling av bakgrunnsopplysninger som f.eks. bosted/arbeidssted, alder og kjønn)
- slette digitale lyd-/bilde- og videoopptak

VEDLEGG 11: Vedtak fra kriminalomsorgen

Kriminalomsorgen region øst

Marie Toreld
Sverres gt. 1
1607 FREDRIKSTAD

Deres ref:

Vår ref:
2014/18422-27/602

Dato:
15.05.2015

SØKNAD OM ADGANG TIL Å REKRUTTERE TILSATTE OG DOMFELTE TIL FORSKNINGSPROSJEKT

Vi viser til søknad av 19. mars 2015.

Oslo, Akershus, Hedmark og Oppland, samt Trøndelag friomsorgskontorer har sagt seg villige til å tilrettelegge for undersøkelsen.

Forskningsprosjektet er knyttet til et masterstudium i psykososialt arbeid ved Høgskolen i Østfold.

En av forutsetningene for å bli dømt til betinget fengsel med vilkår om «Program mot ruspåvirket kjøring» (RK) er at den som dømmes til det har gitt sitt samtykke.

Forskeren skal se på domfeltes, lovgivers og kriminalomsorgens beskrivelser av prosessen i forbindelse med samtykket. Økt kunnskap om prosessen vil kunne være med på å påvirke praksis fremover.

Problemstilling:

Hvordan beskriver personer som er dømt til Program mot ruspåvirket kjøring (RK) prosessen rundt sitt samtykke til denne straffereaksjonen, og hvordan samsvarer dette med lovgivers og kriminalomsorgens forventninger og intensjoner?

Det følger av retningslinjer for behandling av søknader om forskning i kriminalomsorgen at regionalt nivå i kriminalomsorgen er ansvarlig for å avgjøre søknader om adgang til å rekruttere innsatte/domfelte og tilsatte til forskningsprosjekter og for å behandle søknader om bruk av taushetsbelagte opplysninger fra kriminalomsorgen til forskning hvor det kreves dispensasjon fra taushetsplikten. Alle søknader om forskning skal vurderes individuelt. Hvis søknaden ikke anses å tilfredsstillende krav som er skissert i retningslinjene, må det innhentes nødvendig tilleggsdokumentasjon, jf. retningslinjene pkt. 5 – individuell vurdering.

Lokalt nivå skal få mulighet til å uttale seg om søknaden. De skal vurdere om de har kapasitet til å ta imot forskeren, om prosjektet er praktisk gjennomførbart og sikkerhetsmessig forsvarlig, jf.

Postadresse:
Postboks 694
4305 Sandnes

Besøksadresse:
Urtegate 9

Telefon: 23 30 49 50
Telefaks: 23 30 49 99
Org.nr: 982 349 419

Saksbehandler:
Ellen C. Bjercke
E-post: postmottak-
8100@kriminalomsorg.no

retningslinjene pkt. 1 – vurdering av lokalt nivå. Søknaden kan avslås av etiske, sikkerhetsmessige eller kapasitetsmessige årsaker, jf. retningslinjene pkt. 8 - avslag.

Vedtak

Søknaden om å se nærmere på hvordan personer som er dømt til Program mot ruspåvirket kjøring (RK) beskriver prosessen rundt sitt samtykke til denne straffereaksjonen, og hvordan dette samsvarer med lovgivers og kriminalomsorgens forventninger og intensjoner innvilges.

Begrunnelse

Vi har forespurt de omsøkte friomsorgskontorene om de har anledning til å bidra til å gjennomføre studien. Alle forespurte bekrefter at de kan bistå som omsøkt.

Slik vi ser det er temaet av interesse for kriminalomsorgen og resultatene vil bidra til å gi oss bedre kunnskaper rundt samtykker til denne straffereaksjonen.

Krav til forskeren

Forskningen skal gjennomføres på en forsvarlig måte og informantene skal ikke utsettes for personlige belastninger.

Videre skal forskeren fremlegge bakgrunns materialet og informere enhetene ut ifra behov.

Forskeren skal forholde seg til den enkelte enhets sikkerhetsmessige instruksjer.

En vil også kunne innhente opplysninger om forskerensandel fra det sentrale strafferegisteret. Dette er et rutinemessig ledd i sikkerhetsvurderingen.

Forskerens taushetsplikt

Opplysninger forskeren blir gjort kjent med kan være undergitt taushetsplikt, jf. forvaltningslovens § 13. Forskeren er undergitt taushetsplikt, jf. forvaltningslovens § 13 c. Av § 13 e følger at forskeren plikter å hindre andre i å få tilgang eller kjennskap til opplysningene. Overtredelse av taushetsbestemmelser er straffbart, jf. straffeloven § 121. Videre er det en forutsetning at forsker er kjent med lov om personopplysninger med tilhørende forskrift spesielt § 7.27 i forskrift til personopplysningene.

Det er et vilkår at forsker undertegner taushetserklæring med henvisning til bestemmelsene ovenfor før forskningen påbegynnes. Slik erklæring utarbeides av den enheten der forskningen skal gjennomføres.

Oppbevaring av materialet

Forsker skal påse at innsamlet materiale blir oppbevart på en forsvarlig måte og at det foretas anonymisering av personidentifiserbare opplysninger ved publikasjon. Innsamlet materiale som inneholder slik informasjon skal makuleres så snart undersøkelsen er avsluttet. Ved unntak fra denne hovedregelen skal det foreligge en godkjenning fra Datatilsynet.

Klageadgang

Vedtaket om å anvende taushetsbelagte opplysninger til forskningsformål, kan påklages til Kriminalomsorgsdirektoratet. Klageretten er etter forvaltningslovens kap. VI § 28, omfatter den

som ikke får medhold i sin søknad om forskning og den taushetsplikten er satt til vern for.

Din kontaktperson ved Akershus friomsorgskontor er Eli Myhrvold. Ved de øvrige friomsorgskontoret kan du bare henvende deg til kontorets leder.

Vennligst overlever en kopi av dette vedtaket til din veileder førsteamanuensis Gudrun Brottveit.

Vi beklager den lange saksbehandlingstiden.

Med hilsen

Brit Kari Kirkeide
Seniorrådgiver

Ellen C. Bjercke
seniorrådgiver

VEDLEGG 12: Samtykkeerklæring personundersøkelse

Kriminalomsorgen
Østfold friomsorgskontor

Deres ref:

Vår ref:

Dato:

SAMTYKKEERKLÆRING VEDRØRENDE GJENNOMFØRING AV PROGRAM MOT RUSPÅVIRKET KJØRING - , FØDT

Retten kan bare fastsette vilkår om program mot ruspåvirket kjøring dersom domfelte samtykker, jf. straffeloven § 37 første ledd bokstav f. Ifølge forskrift om program mot ruspåvirket kjøring § 4 skal samtykket framgå av en samtykkeerklæring som siktede skriver under i forbindelse med personundersøkelsen. Siktede må bekrefte samtykket i retten. Samtykket kan trekkes tilbake på ethvert tidspunkt, også etter domsavsigelsen.

Før siktede skriver under samtykkeerklæringen, skal kriminalomsorgen gi siktede utførlig informasjon om programmet og hva samtykket innebærer. Informasjonen skal også omfatte følgene av eventuelle brudd på krav og vilkår som er satt.

Program mot ruspåvirket kjøring:

Etter forskrift om program mot ruspåvirket kjøring § 8 er gjennomføringstiden 10 måneder med mindre retten uttrykkelig bestemmer en lengre gjennomføringstid. Gjennomføringstiden løper fra første oppmøte.

Program mot ruspåvirket kjøring skal inneholde individuelle samtaler med kriminalomsorgen, samtaleorientert undervisning, kartlegging av eventuell behandlingsbehov og kontroll. Samtalene og samtalehyppigheten skal tilpasses den enkeltes behov. Samtalene skal så langt det er mulig gjennomføres minimum hver 14. dag. Undervisningsdelen skal utgjøre mellom 20 og 30 timer som gjennomføres i et tidsrom på to til tre måneder. Undervisningen gis i grupper eller individuelt.

Kriminalomsorgen bistår domfelte med å kontakte primærhelsetjenesten eller sosialtjenesten for henvisning til spesialisthelsetjenesten som kartlegger behandlingsbehov og vurderer rett til tverrfaglig spesialisert rusbehandling.

Krav til domfelte:

- Ikke begå ny straffbar handling.
- Møte til fastsatt tid og sted og delta aktivt ved alle avtaler under gjennomføringen av programmet.
- Hvis domfelte ikke kan møte til programmet på grunn av sykdom, kreves dette dokumentert med legeerklæring. Lege skal kontaktes første fraværsdag. Fristen for framleggelse av legeerklæring er senest tre dager etter fraværet. Det må uttrykkelig

Postadresse:
Dokumentsenter
Postboks 694
4305 Sandnes

Besøksadresse:
Brochsgt. 3
1607 Fredrikstad

Telefon: 69 30 04 44
Telefaks: 69 30 04 45
Org.nr:

Kriminalomsorgen region øst

framgå av erklæringen at domfelte ikke er i stand til å møte til program mot ruspåvirket kjøring. Domfelte må snarest mulig gi beskjed om sitt fravær.

- Kriminalomsorgen kan på forhånd gi fritak for frammøte dersom særlige tungtveiende grunner taler for det. Manglende frammøte skal som hovedregel tas igjen. Forhold som feriereiser, skole, arbeid m.v. er i seg selv ikke tilstrekkelig til at det skal gis fritak.
- Være upåvirket av berusende eller bedøvende midler ved alle avtaler under gjennomføringen av programmet. Domfelte kan pålegges å avlegge urinprøve, utåndingsprøve eller medvirke til andre undersøkelser. Ved mistanke om ruspåvirkning ved frammøte kan kriminalomsorgen vise domfelte bort.
- Gi opplysninger om sitt bosted og andre forhold av betydning for gjennomføring av programmet. Domfelte er forpliktet til å opplyse kriminalomsorgen dersom adressen endres.
- Domfelte skal normalt selv dekke reiseutgiftene og eventuelle andre utgifter i forbindelse med gjennomføringen av program mot ruspåvirket kjøring.
- Domfelte som deltar i gruppeundervisning, forplikter seg til ikke å bringe videre opplysninger om andre deltakere.
- Kriminalomsorgen bistår domfelte med å kontakte primærhelsetjenesten eller sosialtjenesten for henvisning til spesialisthelsetjenesten som kartlegger behandlingsbehov og vurderer rett til spesialisert rusbehandling.
- Domfelte skal ikke vise en adferd som kan true sikkerheten til personer som deltar under gjennomføringen eller påvirke miljøet på en særlig negativ måte.

Konsekvenser ved brudd:

- Programmet skal gjennomføres med en lav toleranse for brudd på vilkår. Brudd skal følges opp konsekvent og restriktivt.
- Mindre alvorlige brudd møtes med skriftlig advarsel.
- Ved alvorlig eller gjentatte brudd vil saken bli oversendt som avgjør om saken skal bringes inn for retten med sikte på eventuell omgjøring til ubetinget fengsel. Kriminalomsorgen kan avbryte gjennomføringen av programmet midlertidig, inntil rettens avgjørelse foreligger.

Grunn for bruddmelding kan være:

- Ugrunnet fravær
- Oppmøte i ruspåvirket tilstand
- Nekte å avlegge urinprøve, utåndingsprøve eller medvirke til andre undersøkelser.
- Tilbaketrekking av samtykke
- Nye straffbare forhold

Ved nye straffbare forhold vil bruddmelding bli oversendt påtalemyndigheten som kan fremme saken for retten slik at de kan ta stilling til hvilke konsekvenser bruddet skal få for gjennomføringen av program mot ruspåvirket kjøring, jf. straffeloven § 39.

Samtykke:

Jeg er kjent med innholdet i programmet. Videre er jeg gjort kjent med ovennevnte krav og forpliktelser for gjennomføring av program mot ruspåvirket kjøring og er klar over konsekvensene ved brudd på vilkår.

Jeg samtykker i å gjennomføre program mot ruspåvirket kjøring.

Dato og underskrift

.....
(den siktede)

.....
(for kriminalomsorgen)

Kopi:

VEDLEGG 13: Om innholdet i Program mot ruspåvirket kjøring

Om innholdet i Program mot ruspåvirket kjøring

Program mot ruspåvirket kjøring består kort oppsummert av:

- Individuelle samtaler minimum hver 14. dag
 - Dersom domfelte er i behandling kan noen av de individuelle samtalene erstattes med samtale hos behandler under forutsetning av at det er en avtale mellom domfelte, kriminalomsorgen og behandler
- En gruppedel (undervisning) på 25-30 timer som skal gjennomføres innenfor et tidsrom på 2-3 måneder
 - Denne delen kan gjennomføres individuelt dersom det vurderes som mest hensiktsmessig
- Kartlegging av domfeltes behandlingsbehov
 - Alle domfelte skal kartlegges for vurdering av rett til tverrfaglig spesialisert behandling i helseforetakene, med mindre de allerede er i behandling, eller nettopp er vurdert eller har avsluttet slik behandling
- Ruskontroll
 - Reaksjonen skal gjennomføres med lav terskel for brudd på reglene. Å ikke møte opp ruspåvirket er en av dem. Ruskontroll gjøres som stikkprøve eller ved mistanke om ruspåvirkning